

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
KATOLICKÁ TEOLOGICKÁ FAKULTA

Ústav dějin křesťanského umění

Dějiny evropské kultury

Hana Polesná Týlová

**Románský kostel sv. Mikuláše
v Potvorově**

Bakalářská práce

Vedoucí práce: prof. PhDr. Jiří Kuthan, DrSc., dr. h. c.

Konzultant: Mgr. František Záruba, Ph.D.

Praha 2015

Prohlášení

1. Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracovala samostatně a použila jen uvedené prameny a literaturu.
2. Prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného titulu.
3. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna pro studijní a výzkumné účely.

V Chyších 28. dubna 2015

Hana Polesná Týlová

Bibliografická citace

Románský kostel sv. Mikuláše v Potvorově [rukopis]: bakalářská práce / Hana Polesná Týlová; vedoucí práce: prof. PhDr. Jiří Kuthan, DrSc., dr. h. c. -- Chyš, 2015. -- 109 s.

Anotace

Tématem bakalářské práce je románský kostel sv. Mikuláše v Potvorově, který leží v západních Čechách. První část práce je věnována dějinám Potvorova s důrazem na potvorovskou farnost a především na historii samotného kostela sv. Mikuláše. V této souvislosti jsou nastíněny i snahy o slohovou rekonstrukci („zromanizaci“) kostela v první polovině 20. století. Dále je přiblížena současná situace stavby a působení Občanského sdružení pro románský kostel v Potvorově, které usiluje o jeho zachování pro příští generace. Druhá část je zaměřena na samotnou stavbu – popis exteriéru a interiéru kostela sv. Mikuláše včetně současného stavu mobiliáře. Poslední část je věnována umělecko-historickému zhodnocení objektu. Zde jsou přiblíženy úvahy jednotlivých badatelů, kteří zkoumali slohovou genezi kostela sv. Mikuláše a zamýšleli se nad inspiračními zdroji a vlivy, které působily na jeho umělecké ztvárnění.

Klíčová slova

tribunový kostel, Potvorov, sv. Mikuláš, románský sloh, klášter v Plasích, gotická architektura, farnost, cisterciáci, Vinec, severozápadní Čechy.

Abstract

The topic of this bachelor thesis is the Romanesque church of the St. Mikuláš (Nicolas) in Potvorov in the western part of Bohemia. The first part of this thesis is dedicated to the history of the village Potvorov and to Potvorov's parish and to the history of the church itself. In this context are also sketched out the efforts for the style reconstruction (Romanization) of the church from the first half of 20th century. The second part of the thesis is focused on the building of the church itself – the description of the exterior and the interior of the St. Nicola's church, including contemporary state of the furniture. The last part of the thesis is dedicated to the artistic-historical survey of the building, it includes the opinions of the researchers/scientists, that have explored style development of the church and that were interested in inspiration sources and influences that had impressed on the artistic interpretation of the St. Nicolas Church.

Keywords

galleried church, Potvorov, St. Nicolas, Romanic, monastery Plasy, Ghotic architecture, parish, Cistercians, Vinec, North-west Bohemia.

Počet znaků (včetně mezer): 172975

Poděkování

Děkuji panu prof. PhDr. Jiřímu Kuthanovi, DrSc., dr. h. c za vedení mé práce.

Obzvláště ráda bych poděkovala panu Mgr. Františku Zárubovi PhD. za jeho podnětné připomínky, věnovaný čas a veškerou odbornou pomoc, kterou mi během psaní této práce poskytl. Děkuji také paní Mgr. Janě Skleničkové za textovou korekturu a paní Ing. Olze Leuner PhD. za podporu a odbornou pomoc při dokončování tohoto díla.

Poděkování patří také mé rodině, která trpělivě snáší mé pozdní studium a je mi vždy velkou oporou.

Obsah

1	Úvod.....	6
2	Literární rešerše	8
2.1	Umělecko-historická literatura	8
2.2	Historická a vlastivědně-historická literatura	13
3	Historie Potvorova	15
3.1	Osídlení Plzeňska	15
3.2	Nejstarší dějiny Potvorova	16
3.3	Vznik kostela sv. Mikuláše.....	19
3.3.1	Tribunový kostel	23
3.4	Tribunový kostel a dvorec v Potvorově.....	26
3.5	Potvorovská farnost	30
3.6	Kostel sv. Mikuláše ve 20. století – snaha o obnovu.....	35
3.7	Občanské sdružení pro románský kostel v Potvorově.....	44
4	Popis kostela	47
4.1	Popis exteriéru kostela.....	47
4.1.1	Jižní průčelí lodi	47
4.1.2	Východní průčelí	50
4.1.3	Severní průčelí lodi	51
4.1.4	Západní průčelí.....	51
4.2	Popis interiéru kostela	53
4.2.1	Apsida	53
4.2.2	Lod' kostela	54
4.2.3	Panská tribuna	54
4.2.4	Přízemí tribuny.....	55
4.2.5	Patro tribuny.....	57
4.3	Nástěnné malby	59
4.4	Mobiliář kostela.....	61
4.5	Zvony.....	65
5	Umělecko-historické zhodnocení	68
5.1	Věž a tribuna.....	68
5.2	Slohová geneze a inspirační zdroje	71
6	Závěr	77
7	Obrazová příloha.....	80
8	Seznam vyobrazení	107
9	Seznam literatury	110

1 Úvod

Románské vesnické kostely, mnohdy jediní svědci středověké minulosti dané lokality, k nám dodnes promlouvají prostřednictvím svého uměleckého ztvárnění a upozorňují tak na historicky významná místa v naší krajině. K raným českým dějinám chybí dostatek písemných pramenů a tyto sakrální stavby bývají povětšinou jediným zdrojem poznání dávné minulosti románských Čech.

Středověký vesnický kostel ve své době představoval stavbu zvláštního významu. Zpravidla byl nejhonosnějším a zároveň jediným kamenným objektem v celé vsi. Krom své původní duchovní funkce často sloužil i jako útočiště pro obyvatele v případě hrozícího nebezpečí.

Středověké baziliky na rozdíl od menších vesnických svatyní často později podlehly novějším přestavbám či zanikly zcela. Venkovské kostelíky si tak častěji uchovaly svou původní románskou tvář a poskytují nám jasnější představu o stavebním vývoji své doby.

Vrchol stavitelství vesnických kostelů na sklonku 12. století a v první čtvrtině 13. století představuje skupina pozdně románských tribunových kostelů nacházejících se v severních a severozápadních Čechách. Tyto jednolodní panské kostelíky s emporou vynikají především dokonalým uměleckým zpracováním – bohaté členění fasád pomocí profilovaných lizén, pásů obloučkového vlysu a zubořezu; dále dokonalým ztvárněním ústupkových portálů a výraznou profilací oken.

Mezi tyto románské architektonické skvosty patří i kostel sv. Mikuláše v Potvorově, jemuž je tato bakalářská práce věnována. Západočeskou ves Potvorov nalezneme na severním Plzeňsku. Chrám vyzděný z pečlivě tesaných pískovcových kvádrů již po osm set let dominuje nejen Potvorovu, ale i přilehlé potvorovské krajině.

I když umělecké hodnoty kostela sv. Mikuláše byly objeveny a popsány našimi předními historiky umění již v polovině 19. století a zmínka o Potvorovu nechybí v žádné z odborných publikací zabývajících se románskou architekturou, přesto stále chybí ucelené monografické dílo, které by bylo věnováno právě potvorovskému chrámu. Vytkla jsem si za cíl pokusit se tuto skutečnost napravit.

V první kapitole nejprve představím umělecko-historickou a vlastivědně-historickou literaturu, jež má vztah k potvorovskému tématu.

Další část práce bude věnována historii Potvorova. Zde budou přiblíženy nejstarší dějiny potvorovské vsi. Dále se budu snažit poodhalit okolnosti vzniku tribunového

kostela sv. Mikuláše a jeho možnou návaznost na středověký panský dvorec, jehož existence u tohoto typu chrámu se předpokládá. V podkapitole tohoto tématu bude nastíněna historie panských kostelů a úvahy o původní funkci jejich tribun. Následně se budu zabývat dějinami potvorovské farnosti, potažmo samotného kostela, který i když na první pohled působí nedotčeným dojmem, přeci jen za dobu své existence prošel řadou oprav a rekonstrukcí, které zasáhly do jeho původně čistě románské tváře. Představeno bude i působení Spolku pro rekonstrukci chrámu sv. Mikuláše v Potvorově, jenž vznikl na počátku 20. století a který se kromě záchrany objektu před zkázou snažil především o jeho slohovou rekonstrukci, tedy „zromanizování.“ Přiblížen bude i současný stav potvorovského chrámu a čilý stavební ruch, který od roku 2007 je možné na památce pozorovat.

V následující kapitole popíši exteriér a následně pak interiér potvorovského chrámu a vše doplním o popis současného stavu mobiliáře kostela, do kterého budou zahrnuty i zvony.

Celou práci zakončím umělecko-historickým zhodnocením celé stavby. Zaměřím se na slohovou genezi a možné inspirační zdroje, které působily na utváření potvorovského chrámu.

Vzhledem k rozsahu zpracovávané látky si nekladu za cíl podat vyčerpávající informace na toto téma. Nicméně si myslím, že pokud se mi podaří dodržet stanovený záměr, jistě postihnu nejpodstatnější historické údaje a uměleckohistorické úvahy o vzniku a vývoji této jedinečné románské památky a představím ji tak ve své komplexnosti.

2 Literární rešerše

2.1 Umělecko-historická literatura

Románský kostel svatého Mikuláše v Potvorově se stal předmětem badatelského zájmu již v polovině 19. století, kdy byly poprvé popsány jeho umělecko-historické hodnoty.

Prvním, kdo představil v odborné literatuře potvorovský kostel, byl v roce 1852 zakladatel české archeologie a dějin umění Jan Erazim Vocel (Wocel).¹ V roce 1851 podnikl s podporou ministerstva veřejného vyučování cesty po českých zemích za účelem zmapování nejstarších umělecko-historicky hodnotných staveb. Kostel sv. Mikuláše v Potvorově označil jako památku slohu kruhoobloukového či byzantinského.² Poznatky z cest uplatnil také v článku vydaném roku 1854 v příloze Vídeňského deníku Vesna.³ Své dosavadní bádání v oblasti románské architektury publikuje v Památkách archeologických a místopisných.⁴ Ve stati provedl stručný popis potvorovské stavby, u níž si povšiml jisté analogie s kostelem sv. Jakuba ve Vroutku.

Dalším, kdo objevil umělecké hodnoty kostela, byl německý architekt Bernard Grueber.⁵ Ten zařadil objekt do skupiny, kterou označil jako „Nördliche Gruppe“. Sem přináležely krom potvorovské kostela ještě kostely ve Vinci, Vroutku, Libčevsi, Mohelnici a Ostrově. Všechny tyto chrámy měly dle jeho názoru vzniknout pod vlivem franckosaské školy. V knize uvádí poměrně podrobný popis kostela sv. Mikuláše, který doplňuje o nákresy. Bohužel Grueber v tomto případě velice nepřesně pracoval s prameny. Některé informace opomíjel a dokonce si některé historické souvislosti i domýšlel. Například uvádí, že podnět k výstavbě kostela měla dát v roce 1241 společně se svou dcerou Anežka z Potvorova. I jeho interpretace funkce tribuny, kterou považoval za mnišský chór pro ženy žijící v souladu s pravidly cisterciáckého řádu, se dnes může zdát úsměvná.

---

¹ VOCEL 1852.

² V souvislosti se stavbou je uvedena zajímavá informace týkající se výzdoby tympanonu nad vchodem: „vypuklá řezba na poli polokruhovém věkem a vápennou omítkou téměř docela jest pokažena. Pohříchu jest portál zakryt síňkou, později přestavěnou.“ Citace z Vocelova článku pochází z HAUSEROVÁ/BUKAČOVÁ 2008, 21.

Plocha tympanonu je dnes zcela hladká, bohužel není možné zjistit, zda byl na tympanonu reliéf, či co přesně se skrývá za Vocelovým popisem.

³ VOCEL 1854.

⁴ VOCEL 1857, 122.

⁵ GRUEBER 1871, 47–48

Joseph Neuwirth se snaží, stejně jako Grueber, nahlížet na české románské umění v evropském kontextu.⁶ Ve své knize podrobněji popisuje kostel sv. Mikuláše a připojuje nákresy kostela a jednotlivých architektonických prvků. Pracuje s historickými prameny, na které v textu odkazuje, a přináší názor, že na stavbu kostela měla vliv plaská cisterciácká stavební huť. Zajímavé je i jeho tvrzení ohledně stropu, že jeho dnešní výška je nižší, než tomu bylo dříve. Vše dokládá informací, že na severovýchodním nároží se nacházel profilovaný kus podkrovní římsy.

Potvorovu je také věnována pozornost v knížečce Karla Mádl, který shledává jasnou podobnost s vineckým kostelem (obzvláště v široké empoře) a kostelem vrouteckým.⁷ Domnívá se, že kostel musel být vystaven před rokem 1219, neboť po tomto datu utichají jakékoliv zprávy o tehdejší majitelce Potvorova Anežce, kterou Mádl považoval za zakladatelku chrámu. Když Mádl prováděl průzkum kostela, měl možnost jej shlédnout ještě s původní podlahou a uvádí,⁸ že dva ošlapané kameny, které označil jako náhrobní, měly dle tradice označovat hroby paní Anežky z Potvorova a její dcery.⁹ Ve své práci se vyjadřuje i k nákresu potvorovského kostela B. Gruebera, kdy s ním nesouhlasí v zachycení obloučkového vlysu. Grueber zobrazil obloučkový vlys po čelní východní zdi, která vede horizontálně. Mádl se však domnívá, že tento architektonický prvek směřoval po hraně štítu vzhůru. Analogicky, jako tomu bylo u kaple vinecké a vroutecké. Protože byl kryt v Potvorově zbořen, zanikl i vlys. Zubovitě vylamovaná a nepřiliš pečlivě cihlami vyspravovaná zeď do roviny dává dnes jen tušit jeho dávné umístění. Dále zastává Mádl názor, že k hřbitovnímu ohrazení přiléhala na západní straně tvrz.

Po Karlu Mádlovi se románským stavbám věnoval Josef Braniš,¹⁰ který v několika větách popisuje i kostel potvorovský a stejně jako předchozí historici umění upozorňuje na shodné znaky především s kostely ve Vinci, Vroutku, Libčevsi.

---

⁶ NEUWIRTH 1888.

⁷ MÁDL 1890, 39–46.

⁸ V roce 1905 byla na náklady Spolku pro rekonstrukci kostela sv. Mikuláše snížena podlaha a položena nová dlažba z terazza.

⁹ O tom, že by Anežka z Potvorova měla dceru či byla pohřbena v kostele sv. Mikuláše, se nedochovaly žádné písemné doklady. Mádl sám uvádí, že pohřeb dokládá pouze domácí tradice. Dnes tedy není možné zjistit, zda se jednalo skutečně o náhrobní kameny.

O uložení těl této dvojice se zmiňuje i Bukačová, která uvádí, že při přemístění postranního oltáře sv. Anny v roce 1883 mělo dojít k nalezení rakví obsahujících části hedvábných látek. MARTÍNEK/BUKAČOVÁ 2011, 17.

¹⁰ BRANIŠ 1892.

Katolický kněz a historik umění Ferdinand Josef Lehner detailně popsal a zakreslil kostel sv. Mikuláše.¹¹ Snažil se velice pečlivě pracovat s prameny, citoval také z potvorovské farní kroniky¹² a opíral se o plaské archivní záznamy. Lehner se na základě svých poznatků domnívá, že kostel vznikl ve třetí čtvrtině 12. století. Některé jeho závěry a podrobné nákresy použil i Antonín Podlaha ve svém díle.¹³

Český historik umění Vojtěch Birnbaum ve svém článku o emporových románských kostelích,¹⁴ rozděluje jednotlivé tribuny do skupin dle jejich účelu a typu. Potvorovskou tribunu řadí do skupiny věžních empor. Okrajově se zde věnuje také jejich funkci. Velice přínosná je Birnbaumova studie v Dějepisú výtvarného umění,¹⁵ kde se autor obsáhleji zabývá problematikou románské architektury. V této přehledové práci dává do souvislosti potvorovský kostel s kostely ve Vinci, Libčevsi a Vroutku a spatřuje zde silný saský vliv. Birnbaum pro tuto skupinu volí název „skupina severočeských venkovských kostelů.“ Jednotlivé kostely mezi sebou umělecky porovnává, hledá shody a odlišnosti.

Václav Mencl při svém studiu české románské architektury vnímá tyto stavby v evropském kontextu.¹⁶ Provádí morfologický rozbor jednotlivých památek a hledá analogie u architektury zahraniční. Jako inspirační zdroj pro potvorovský kostel uvádí Mencl dekorativní sloh alsasko-rýnský, který se k nám dostává v první polovině třináctého století. Do této skupiny řadí také venkovské tribunové kostely ve Vinci, Novosedlích, Vroutku a Libčevsi. Stavby považoval za práci jedné stavební hutě a jejich vznik klade mezi roky 1230–1240.

Dalším, kdo se potvorovským kostem zabýval, byl Dobroslav Líbal,¹⁷ který jej řadí do tzv. vinecké skupiny, kam přidružuje i kostel v Údlicích, Kostomlatech pod Milešovkou, Vroutku a Vinci. Líbal ve své studii odmítá názor Lehnera, že nad západní tribunou potvorovského svatostánku existovala věž. Souhlasí ale s názorem Neuwirtha, že na vznik kostela měli vliv plašti cisterciáci.

---

¹¹ LEHNER 1905, 88–96.

¹² Dnes je tato farní pamětnice (Memorabilenbuch) nezvěstná. Bukačová se domnívá, že mohla být sepišována od roku 1760 či 1781. BUKAČOVÁ 2008, 49.

¹³ PODLAHA 1909, 92–96; PODLAHA 1912, 202–212.

¹⁴ BIRNBAUM 1929, 49–60.

¹⁵ BIRNBAUM 1931, 21–43.

¹⁶ MENCL 1939, 19–41.

¹⁷ LÍBAL 1949, 57–66.

Stejně jako Líbal i Anežka Merhautová-Livorová¹⁸ studuje kostely v severních a severozápadních Čechách. Kostely ve Vroutku, Potvorově, Vroutku, Očihově, Ostrově, Údlících, Želině, Libčevsi, Kostomlatech pod Milešovskou, rotundu v Želkovicích a kostel sv. Mikuláše a Alžběty v Chebu nazývá skupinou severozápadních Čech. Upozorňuje na společný znak staveb, jímž je bohaté členění stěn. Jako zdroj inspirace pro jednotlivé stavby vidí kostel sv. Mikuláše a Alžběty v Chebu. A právě prostřednictvím chebské hutě, dle jejího názoru, k nám pronikají jednotlivé impulsy ze zahraničí. Jako spojovací článek mezi jednotlivými svatyněmi a kostelem v Chebu uvádí chrám v Bamberku, který považuje za „*ukazatel orientace*.“¹⁹ Domnívá se, že stavebníci těchto kostelů se seznámili s prací chebské hutě, některé prvky jako například složité členění stěn na nich aplikují, avšak v mnohých architektonických provedeních navazují na domácí tradici. V případě empory v Potvorově a Vinci poukazuje na jejich analogie se stavbami na území Bavorska a Falce. Potvorovský kostel označuje jako nejstarší stavbu ze skupiny sledovaných kostelů a jeho výstavbu klade do prvního desetiletí 13. století.

Nejobsáhlejší a jednou z nejdůležitějších prací Václava Mencla je jeho studie o panských tribunách v české románské architektuře.²⁰ I on se zabývá stavebním vývojem potvorovského kostela, kde spatřuje zdroje alsasko-bamberské, a je názoru, že stavba vznikla ve třetím desetiletí třináctého století. Upozorňuje na projev štaufského slohu, který je jasně patrný v bohatých alsaských svazkových pilířích na empoře a u žebrových kleneb alsaského tvarosloví, které mají svůj předobraz v bamberském dómu.

V roce 1971 publikovala Anežka Merhautová výsledky svého dlouholetého bádání v oblasti románské a předrománské architektury v Čechách.²¹ Tato souborná práce je rozdělena do dvou částí. První z nich se zabývá vývojem předrománských a románských staveb, ve druhé části nalezneme jednotlivé objekty katalogově zpracované. Každé heslo je doplněno o půdorysný náčrt a soupis literatury. Merhautová ve své knize dává opět potvorovský kostel, stejně jako před lety, do souvislosti s hutí působící při kostele sv. Mikuláše a Anežky v Chebu.

Dobroslav Líbal později píše na tuto knihu recenzi a podrobuje v některých ohledech dílo Merhautové kritice.²² Autorce vytýká především její nedostatečný pohled na českou

---

¹⁸ MERHAUTOVÁ-LIVOROVÁ 1959, 228–249.

¹⁹ MERHAUTOVÁ-LIVOROVÁ 1959, 241.

²⁰ MENCL 1965, 29–58.

²¹ MERHAUTOVÁ 1971.

²² LÍBAL 1974, 160–175.

raně středověkou architekturu ve středoevropském kontextu. Katalog rozhojňuje o další sakrální stavby a jednoznačně odmítá autorčino tvrzení, že na kostely v severních a severozápadních Čechách měla mít vliv chebská stavební hut'.

Polský autor Andrzej Tomaszewski se ve své knize zabývá vznikem a vývojem emporových kostelů na území Polska, Čech a Uher.²³ Ve své stati o potvorovském kostele vychází z Mencla. Výstavbu kostela datuje do počátku 13. století. Nákras kostela je převzat z knihy Anežky Merhautové.

Erich Bachmann považuje skupinu panských kostelů v severozápadních Čechách za vrchol stavitelství malých kostelů u nás. Do této skupiny řadí kostel v Potvorově, Vroutku, Vinci, Libčevsi, Kostomlatech pod Milešovkou a rotundu v Želkovicích. Jako hlavní inspirační zdroj pro všechny tyto stavby uvádí císařskou kapli v Chebu. U některých staveb připouští možné zprostředkování prostřednictvím stavební huti v Oseku. Bachmann spojuje vznik kostela s Anežkou z Potvorova.²⁴

Dílo Kláry Benešové, které vzniklo ve spolupráci s jejími kolegy, se zabývá románskou a předrománskou architekturou na západě Čech.²⁵ Benešová se velice podrobně vyjadřuje ke zdrojům a podnětům, jež byly inspirací pro výtvarné pojetí potvorovského kostela. Na základě klenebního žebra určuje vznik stavby v letech 1220–1230. V katalogu *Architektura románská* posouvá předpokládané datum výstavby kostela do druhé čtvrtiny 13. století.²⁶

Studie Tomáše Dittricha o cisterciáckých stavebních hutích v souvislosti s pozdně románskými emporovými kostely se dotýká i kostela sv. Mikuláše.²⁷ Neboť Dittrich, stejně jako Neuwirth před 95 lety, spojoval přítomnost plaské stavební huti s protvorovským kostelem při jeho výstavbě. Vše dokládá na základě historické propojenosti Potvorova s plským klášterem a vidí jisté společné architektonické prvky s královskou kaplí v Plasích. Domnívá se, že stavba vznikla nejspíše ve druhé čtvrtině třináctého století.

Jiří Kuthan ve své stati upozorňuje v souvislosti s rakouskými kostely na zřejmé podobnosti s některými pozdně románskými českými a moravskými chrámy. Jako rakouskou paralelu k potvorovskému kostelu, uvádí Kuthan, chrám v Schöngrabern, kde

---

²³ TOMASZEWSKI 1974.

²⁴ BACHMANN 1977, 120–130.

²⁵ MENCL/BENEŠOVSKÁ/SOUKOUPOVÁ 1978, 51.

²⁶ BENEŠOVSKÁ/DRAGOUN/DURDÍK/CHOTĚBOR 2001, 154.

²⁷ DITTRICH 1983, 149–169.

spatřuje analogie již v samotném prostorové velikosti obou objektů, dále pak poukazuje na obdobné řešení nejen profilace soklu a ostění oken, ale i samotných vnějších stěn.²⁸

Jednoduchými tribunovými kostely na území Čech se zabývá ve své disertační práci Dalibor Prix.²⁹ Na základě úvah starších badatelů nad vzhledem čelní stěny empory kostela v Potvorově se i Prix zamýšlí nad její původní podobou. V tematické řadě Velkých dějin zemí Koruny české v kapitole Pozdně románské Čechy uvádí Prix,³⁰ že podle záznamu v plaské klášterní kronice došlo k založení potvorovského kostela v roce 1241.³¹ S odvoláním na dílo Tomáše Velímského³² považuje stavbu za umělecký projev hrabišické osecké stavební huti.

Z roku 2008 pochází stavebně historický průzkum, který provedla společně se svými spolupracovníky Milena Hauserová.³³ Průzkum mapuje dosavadní stavební vývoj kostela a doporučuje, jak co možná nejlépe postupovat při obnově této významné románské architektonické památky. Součástí stavebně historického průzkumu je i archivní a historický průzkum zpracovaný Irenou Bukačovou, který přináší množství písemných dokladů týkajících se úprav kostela v předcházejícím údobí.³⁴

Nejnovější monografií, která se zabývá stavebním vývojem románského kostela v Potvorově, je práce Mileny Hauserové.³⁵ V příspěvku hodnotí dosavadní názory starších autorů na románský kostel sv. Mikuláše ve světle nových zjištění.³⁶

2.2 Historická a vlastivědně-historická literatura

V souvislosti s dějinným údobím, kterým se ve své práci zabývám, jsem použila ze starších autorů díla Václava Novotného³⁷ a Josefa Vítězslava Šimáka.³⁸ Z mladších autorů zabývajících se obdobím raných českých dějin a vládou posledních Přemyslovců je třeba jmenovat především knihy Josefa Žemličky.³⁹ Jana Klápště ve svém díle kriticky konfrontuje dosud obecně přijímané názory s výsledky archeologických

---

²⁸ KUTHAN 2008, 57–63.

²⁹ PRIX 1989.

³⁰ PRIX 2009, 7–104.

³¹ Informaci o založení kostela čerpá z plaské klášterní kroniky Tilia Plassensis.

³² VELÍMSKÝ 2002.

³³ HAUSEROVÁ/BUKAČOVÁ 2008.

³⁴ BUKAČOVÁ 2008.

³⁵ HAUSEROVÁ 2012, 173–187.

³⁶ Podrobněji v kapitole Umělecko-historické zhodnocení.

³⁷ NOVOTNÝ 1912; NOVOTNÝ 1913; NOVOTNÝ 1928.

³⁸ ŠIMÁK 1938.

³⁹ ŽEMLIČKA 1990; ŽEMLIČKA 1997; ŽEMLIČKA 2002.

výzkumů a přináší tak nové poznatky o raně středověké společnosti.⁴⁰ Jelikož se jedná o literaturu zaměřenou na českou historii, ne však přímo na lokalitu, ve které se kostel sv. Mikuláše nachází, nalezneme zde pouze několik zmínek týkajících se vsi Potvorov a jeho dávných majitelů. Dále jsem informace čerpala ze souboru knih Velké dějiny zemí Koruny české,⁴¹ které byly velkým přínosem k pochopení celkového obrazu sledované periody českých dějin. Osídlením západních Čech v 10. až 13. století se věnuje ve své stati Karel Nováček.⁴²

Prvním, kdo se komplexněji zabíral dějinami vsi Potvorov, byl Václav Kočka,⁴³ který čerpal data a informace ohledně historie Potvorova z dnes již nezvěstné farní pamětnice. Jeho dílo se tak stalo pro mnohé autory, kteří se v různých souvislostech zmiňovali o Potvorovu, opěrným bodem.

V roce 2002 vydal Tomáš Velímský svou monografii pojednávající o rodu Hrabišiců,⁴⁴ kteří patřili mezi majitele Potvorova. Zde se zabývá i myšlenkou možné zakladatelské úlohy Kojaty a Všeбора při výstavbě kostela sv. Mikuláše. Velímský později předkládá další zajímavou práci týkající se majetkových držav Gumpoldiců v Potvorově v době pravděpodobné výstavby kostela.⁴⁵ Po velice podrobném studiu historických pramenů vyslovuje domněnku, že výstavba potvorovského kostela byla započata mezi roky 1193 – 1204. Hrabišice již neoznačuje za možné zakladatele, ale za pravděpodobné spoluúčastníky na jeho výstavbě.

Nejnovější publikací, jež mapuje historii potvorovského kostela, je knížečka Vojtěcha Martínka a Ireny Bukačové.⁴⁶ Martínek se zde zabývá historií potvorovských zvonů, kterým je i publikace primárně věnována. Úvodní část však tvoří informace o historii nejen Potvorova, ale především samotného kostela sv. Mikuláše. Bukačová zde publikuje své poznatky ohledně dějin kostela, které nashromáždila v souvislosti s velice detailním archivně-historickým průzkumem potvorovského svatostánku,⁴⁷ který je součástí stavebně historického průzkumu kostela sv. Mikuláše, jenž byl proveden roku 2008.⁴⁸

---

⁴⁰ KLÁPŠTĚ 2005.

⁴¹ BLÁHOVÁ/FROLÍK/PROFANTOVÁ 1999; VANÍČEK 2000; VANÍČEK 2002.

⁴² NOVÁČEK 2004, 44–64.

⁴³ KOČKA 1930, 197–206.

⁴⁴ VELÍMSKÝ 2002.

⁴⁵ VELÍMSKÝ 2011.

⁴⁶ MARTÍNEK/BUKAČOVÁ 2012.

⁴⁷ BUKAČOVÁ 2008.

⁴⁸ HAUSEROVÁ/BUKAČOVÁ 2008.

3 Historie Potvorova

Obec Potvorov se rozprostírá na území Žihelské pahorkatiny v Plzeňském kraji, zhruba osm kilometrů severozápadním směrem od města Kralovice a třicet kilometrů severně od města Plzně.

Obec leží v nadmořské výšce 525 m.n.m. v sousedství údolí Mladotického potoka, na samém úpatí Potvorovského kopce,⁴⁹ který se zvedá jihozápadně nad obcí. Poloha Potvorova a jeho umístění v terénu jasně napovídají středověkému založení.⁵⁰

Románský kostel svatého Mikuláše je nepřehlédnutelnou dominantou východní části obce. Byl vystavěn na nepřilíživě vysoké ostrožně zvlněného terénu vsi. Stavba je obklopena hřbitovem ohrazeným zdi z lomového kamene. Oblý půdorys obepínající zdi kopíruje na severovýchodní a východní straně zvlnění pozemku, které poukazuje na pozůstatky příkopu a valu kolem chrámu, a naznačuje nám tak bývalé opevnění kostela.

Hlavní vstup na hřbitov a následně ke kostelu je zajišťován barokní bránou a dále pak vrátky pro pěší v jihozápadní části hřbitovní zdi, ke které se na západní straně přimyká z lomového kamene vystavěná ohradní zeď areálu bývalé fary.⁵¹ Na hřbitov je možné vstoupit také novodobou bránou v severní části hřbitovní zdi.

3.1 Osídlení Plzeňska

O podobě vesnického osídlení v západních Čechách, tedy i Plzeňska, v mladší fázi raného středověku máme prozatím jen útržkovité archeologické poznatky, které ale na druhou stranu odpovídají podobě vesnic zemědělského charakteru z lépe zmapovaných částí Čech. Je tedy možné konstatovat, že převažovaly drobné shlukové osady nebo samotně stojící usedlosti, které byly rozptýleny po celém kraji v blízkosti vodních zdrojů a ve vhodných polohách v krajině.

Až 12. století nám podává jasnější svědectví o podobě osídlení jednotlivých oblastí. V té době již šlechta, původně zcela závislá na panovníkovi, začala uplatňovat dědičný nárok na půdu. Nejstarší šlechta získávala půdu kolonizací nebo přímo jako dědičnou výsluhu. Jednalo se o osoby působící v družině samotného panovníka či spravující některé z jeho hradů.⁵²

---

⁴⁹ 546 m.n.m.

⁵⁰ MARTÍNEK/BUKAČOVÁ 2012, 13.

⁵¹ HAUSEROVÁ/BUKAČOVÁ 2008, 3.

⁵² NOVÁČEK 2004, 44–53.

Na sklonku 12. století vlastnil oblast v okolí Mladotického potoka, která byla ohraničena z jižní strany územím spravovaným plaskými cisterciáky, velmož Gumpold patřící ke královým družiníkům.⁵³ Mezi jeho državy patřily vsi Sedlec, Doubravice, Mladotice, Hluboká, Bor, Strážiště, Černá Hať, Bezděkov, Plevice, Dražkov a Rybnice.⁵⁴ Nemáme však písemné důkazy, které potvrzují toto vlastnictví, můžeme pouze usuzovat, že tomu tak bylo, a to na základě pozdějších donací, jež provedli příslušníci těchto rodů klášterům, které si o jednotlivých donacích vedly podrobné zápisy.⁵⁵

3.2 Nejstarší dějiny Potvorova

I když první písemná zmínka dokládající existenci Potvorova pochází až z roku 1204,⁵⁶ je možné s jistotou předpokládat na základě doložených kolonizačních aktivit v oblasti Žihelské pahorkatiny a dolního toku řeky Sřely, jak bylo shora uvedeno, že Potvorov jako sídlo zde existovalo již před tímto datem.⁵⁷

Název obce je v listině z roku 1204 uveden v predikátu v témže roce zemřelého Kuna z Potvorova, jehož manželkou byla donátorka plaského cisterciáckého kláštera Anežka.⁵⁸ Jednalo se o dokument, ve kterém olomoucký biskup Robert opětovně potvrdil Anežčino darování čtyř vesnic z roku 1193 (Hluboká, Pleva, Dražeň, Rybnice) plus nově byla ještě připojena dvě sídla (Močidlec a Vladměřice) plaskému klášteru.⁵⁹ Kuno z Potvorova, byl synem velmože Gumpolda,⁶⁰ zakladatele rodu Gumpoldiců odvozujících později svůj predikát právě z Potvorova. Již na sklonku 12. století vlastnili území rozprostírající se jižním směrem od řeky Sřely a v okolí Mladotického potoka. Jak přídomek napovídá, s největší pravděpodobností se rodovým sídlem již před rokem

---

⁵³ Václav Kočka uvádí, že se mělo jednat o vladyku Humpolda, zřejmě se jedná o Kočkovu chybu při opisu z jednotlivých historických pramenů. KOČKA 1930, 197.

Podrobněji se majetkovými poměry Gumpoldiců v oblasti Mladotického potoka zabývá ve své práci Tomáš Velímský. VELÍMSKÝ 2011, 67–84.

⁵⁴ VELÍMSKÝ 2011, 67–70.

⁵⁵ BUKAČOVÁ 2008, 4.

⁵⁶ CDB II, 48, 43–44.

⁵⁷ VELÍMSKÝ 2011, 76.

⁵⁸ BENEŠOVSKÁ 1978, 51.

⁵⁹ CDB I, 342, 308–309. Zde však vystupuje Anežka ještě bez predikátu z Potvorova.

⁶⁰ Jak uvádí Velímský, poprvé se historické prameny zmiňují o Gumpoldu z Buben (vlastnil statek Bubny nedaleko Pražského hradu) někdy okolo roku 1170 (CDB I, 251, 223–224; bohužel listina postrádá přesné vročení), kdy je uveden jako svědek v listině týkající se převodu majetku mezi Častou, synem komorníka Vojslava ve prospěch duchovních baziliky sv. Víta, Václava a Vojtěcha na Pražském hradě. VELÍMSKÝ 2011, 67, ŽEMLIČKA 1997, 286.

1204 stal pro Kuna a Anežku Potvorov.⁶¹ V souvislosti s usazením manželské dvojice na tomto místě se Velímský domnívá, že někdy před zmiňovaným datem došlo také k založení vlastnického kostela sv. Mikuláše. Raně středověký kostel měl poukázat na prestiž rodu.⁶²

Vraťme se však k osobě Anežky z Potvorova a její donaci plaskému klášteru z roku 1204, neboť k opětovnému potvrzení darování došlo 15. května 1214 v Praze králem Přemyslem Otakarem I.⁶³ Anežka se v té době zřejmě připravovala na svou pouť do Svaté země, či snad musela dokonce již započatou cestu přerušit a nechat stvrdit donaci plaskému klášteru, neboť hrozilo, že pod tlakem nespokojených Anežčiných příbuzných budou statky plaským odebrány.⁶⁴

Jaké plány měla tato ctihodná paní před odchodem na svou dalekou pouť se samotným Potvorovem, zda část vsi prodala již před odjezdem, aby tak získala finanční prostředky nebo zda k rozdělení došlo až v její nepřítomnosti, se dnes již nedozvíme, z tohoto období se nám nedochovaly žádné písemné prameny. Jak z pozdějšího vývoje vyplývá, část Potvorova získal Hrabišic Všebor (IV.) z Mostu.⁶⁵

Hlavním mocenským centrem rodu Hrabišiců v raném středověku se stalo území historického Bílinska, v průběhu staletí však došlo k rozhojnění držeb zahrnující území rozprostírající se od saského Krušnohoří až k Bílým Karpatům. Jejich zájmu neunikla ani oblast Jesenické pahorkatiny.⁶⁶

Samotné okolí Potvorova již v raném středověku prožívalo díky působení cisterciáckého řádu progresivní vývoj. Vladislav II., tehdy ještě kníže,⁶⁷ založil roku 1144 klášter v Plasích.⁶⁸ Úkolem řádu bylo kolonizovat severní část Plzeňska, což se plaským cisterciákům podařilo, neboť výstavba kláštera, přilehlých hospodářských budov a dalších účelových staveb poskytla velké množství pracovních příležitostí a způsobila tak příliv nového obyvatelstva.⁶⁹

K roku 1204 je připomínána ještě jedna velice zajímavá událost, vysvěcení první plaské románské baziliky Nanebevzetí Panny Marie.⁷⁰ Nelze vyloučit, že kostel sv.

---

⁶¹ VELÍMSKÝ 2011, 67–69.

⁶² VELÍMSKÝ 2011, 76.

⁶³ CDB II, 113,107–109.

⁶⁴ MARTÍNEK/BUKAČOVÁ 2012, 14.

⁶⁵ VELÍMSKÝ 2011, 70.

⁶⁶ VELÍMSKÝ 2002, 107–110, 143–148.

⁶⁷ CDB I, 396, 408–409.

⁶⁸ NOVÁČEK 2004, 49.

⁶⁹ CHUDÁREK 2005, 3.

⁷⁰ CDB II, 48, 44.

Mikuláše v Potvorově mohl být stavěn ve stejném období, neboť k výstavbě obou staveb bylo použito stejného kamene, pískovce z lomu pod Potvorovem, a obdobná technika.⁷¹

Krom zmíněného cisterciáckého řádu, dosazeného panovnickou mocí, začínají ke konci 12. století v oblasti působit také křížovníci – strážci Božího hrobu⁷² – a to díky světské šlechtě, neboť i ta měla zájem na církevním rozvoji regionu. Velcí příznivci a obdivovatelé řádu Hrabišicové se od druhé poloviny dvanáctého století podíleli na kolonizačních aktivitách v oblasti Jesenické pahorkatiny. Mezi jejich državy patřila sídla Blatno, Krty, Tis, Bálková, Jablonná a později díl samotného Potvorova.⁷³ Jako duchovní správce farností na svém území dosazují řeholníky ze zderazského kláštera sv. Petra a Pavla v Praze, kterým některá svá sídla propouštějí do přímého vlastnictví, jako tomu bylo například v případě vroutecké části panství rodu s románským kostelem sv. Jakuba.⁷⁴ Stavba vykazuje značné analogie s kostelem sv. Mikuláše v Potvorově.

Rod Hrabišiců, potomci jistého Hrabiše (III.), který působil ve službách panovníka,⁷⁵ měl dva syny, Kojatu a Všeboru, patřící do mostecké větve rodu. Všebor získal část Potvorova pravděpodobně před rokem 1224.⁷⁶ Bohužel se nedochovala listina osvětlující přesné detaily a datum nabytí majetku. Nevíme, zda prodávajícím byla samotná Anežka z Potvorova či někdo z pozdějších dědiců jejího majetku. Idík ze Švábenic se oženil s Všeborovou dcerou Eufénií a věnem získal část Potvorova. Všebor zemřel bez mužských potomků, a tak patronát nad pražskými Božehrobcí přechází na Idíka ze Švábenic. Stejně jako Hrabišicové i páni ze Švábenic se stali štědrými donátory zderazských křížovníků. A darovali jim část Potvorova s vesnicemi Bukovina, Sedlec a Řemešín.⁷⁷

Křížovnícký řád strážců Božího hrobu si nechal v letech 1323 potvrdit svá majetková práva králem Janem Lucemburským. V listině je uvedeno, že ves zvanou Potvorov se

---

⁷¹ MARTÍNEK/BUKAČOVÁ 2012, 14.

⁷² Strážci Božího hrobu – křížovníci s červeným křížem. Tento řád vznikl v 1. polovině 12. století a to v Jeruzalémě k ochraně Svatého hrobu. Božehrobcí se řídili řeholí sv. Augustina. V Čechách měli jedinou kanonii u sv. Petra a Pavla na Zderaze, která vznikla před rokem 1188. V čele řádu stál probošt. Mimo Prahu spravoval řád špitály v Trutnově a Nymburku. Řeholníci působili i na inkorporovaných farách. Řád byl zrušen za josefínských sekularizací. VLČEK/SOMMER/FOLTÝN 1998, 137.

⁷³ VELÍMSKÝ 2002, 107.

⁷⁴ CDB II, 303, 301–302; CDB II, 302, 300; CDB III, 191, 239–242.

⁷⁵ ŽEMLIČKA 1997, 362.

Hrabiše (III.) byl komorníkem nejprve knížete Bedřicha, později Jindřicha Břetislava. Úřad vykonával Hrabiše až do své smrti v roce 1197, kdy na jeho místo nastupuje bratr Slávek. VELÍMSKÝ 2011, 70.

⁷⁶ V tomto roce pravděpodobně Všebor Hrabiše (IV.) zemřel. VELÍMSKÝ 2011, 70.

⁷⁷ KOČKA 1930, 198.

dvorem či dvorcem a patronátním právem (k sakrální stavbě) darovali Jan a Všebor, synové Vítka ze Švábenic.⁷⁸

Občas je možné v literatuře nalézt informaci o vlastnictví Potvorova plaským klášterem v raném středověku. Tuto zvěst není však možné písemně podložit.⁷⁹ Jasným důkazem, že ves nebyla v majetku řádu, je i chybějící uvedení Potvorova ve velkém potvrzení majetku plaského kláštera vydaném v roce 1250 papežem Inocencem IV.⁸⁰

Bukačová na základě podacího práva, které bylo uplatňováno u potvorovské farnosti ve třináctém a v počátcích století čtrnáctého, vyslovuje domněnku, že již v té době měli plaští cisterciáci své državy v Potvorově, a dodává, že nejpozději se tak stalo po husitských bouřích.⁸¹

3.3 Vznik kostela sv. Mikuláše

Přesné datum postavení a vysvěcení potvorovského tribunového kostela není bohužel z písemných pramenů známo.

Ve starší literatuře bývá jako datum vzniku kostela uváděn rok 1241.⁸² Jedná se však o mylnou interpretaci záznamu uvedeného v kronice plaského kláštera „Tilia Plassensis“.⁸³ Záznam se týká blíže nespecifikovaného sporu mezi zderazským a plaským klášterem, kde je přímo zmiňován i potvorovský svatostánek. V knize se píše: „Anno 1241, eum esset discaptatio et lis inter praepositum Zderasensem et Henricum abbatem Plassensem occasione ecclesiae Potworiensis et subditorum, per arbitros totum negotium, quale autem in specie fuerit, non constat, compositum fuit.“⁸⁴ Již Podlaha upozornil, že na základě tohoto textu není možné považovat rok 1241 za datum vystavění kostela, ale za pouhé konstatování, že toho roku již potvorovský chrám stál.⁸⁵

Informace o založení kostela v roce 1241 se objevuje také v dnes již nezvěstné potvorovské farní pamětní knize, kam toto datum zaznamenal roku 1781 potvorovský

---

⁷⁸ RBM III 1311–1333, 842, 334–335.

⁷⁹ BUKAČOVÁ 2008, 4.

⁸⁰ CDB IV 1, 192A, 351–353.

⁸¹ MARTÍNEK/BUKAČOVÁ 2012, 17.

⁸² GRUEBER 1871, 47.

⁸³ Tilia Plassensis – knihu sepsal cisterciáckým mnich Mauritius (občanským jménem Johann Georg Vogt). Dílo pojednává o historii plaského klášterního dominia od nejstarších dob až po rok 1730, kdy autor zemřel.

⁸⁴ Citace pochází z Podlahova opisu. PODLAHA 1909, 92.

⁸⁵ PODLAHA 1909, 92.

duchovní Václav Hollmann, čerpající podrobnosti ohledně historie sv. Mikuláše z plaských klášterních listin.⁸⁶

Pro záznamy v klášterní a farní pamětnici ale neexistují žádné historické prameny, které by pravost informace o vzniku kostela doložily.

Nad údajným datem vystavění kostela roku 1241 pochybovali již první dějepisci umění a snažili se na základě stylové analýzy jeho architektury a výtvarného tvarosloví ozdobných prvků posunout datum výstavby chrámu před zmíněný rok.⁸⁷

I když byla tato domněnka již dávno vyvrácena, ještě dnes se můžeme v novější odborné literatuře setkat s rokem 1241 jako datem vzniku kostela, přičemž je stále odkazováno na záznam v plaské kronice.⁸⁸

Řada badatelů spojuje vznik kostela s Anežkou z Potvorova, která sídlila na sklonku 12. a počátku 13. století v oblasti Potvorovska.⁸⁹ Díky množství donací, kterými tato ctihodná paní za svůj život obdarovala plaské cisterciáky, se nám zachovala řada písemných pramenů upomínajících na její osobu.⁹⁰ O Anežce z Potvorova se zmiňovala i dnes nezvěstná potvorovská farní pamětnice, ze které čerpali především starší badatelé.⁹¹

Poprvé se o Anežce dozvídáme z listiny z roku 1193,⁹² která stvrzuje její darování několika vsí plaským mnichům. Je zajímavé, že u Anežčina jména není uveden později užívaný predikát z Potvorova. Stejná situace se objevuje i u jejího manžela Kuna

---

⁸⁶ „*Ecclesia parochiae Potvoroviensis sub patrocinio Sancti Nicolai, Episcopi, in distriktu Rakonicensi aedificata est anno Domini 1241, prout colligitur ex manuscriptis monasterii Plassensis, ordinis Cisterciensis, et quidem ex libro, qui intitulatur Tilia Plassensis, fol. seu pagina 562, adeoque haec ecclesia aedificata est post fundatum a Wladislao, Rege Bohemiae, monasterium Plassense anno nonagesimo quinto; nam hoc monasterium fundatum est a piissimo rege Bohemiae Wladislao anno Domini 1146. Est autem haec ecclesia intrinsecus et extrinsecus aedificata esuque ad pinaculum templi ex quadro lapide labore gothico, qui lapis hodieum invenitur in abundantia ruben et albus, ex quo multi lapides molares conficiuntur de anno in annum.*“ Citace pochází z Lehnerova opisu. LEHNER 1905, 95.

⁸⁷ Mencl se domníval, že kostel mohl vzniknout po roce 1230. MENCL 1965, 44. Merhautová se přiklání k názoru, že kostel byl vystavěn mezi roky 1200 - 1210. MERHAUTOVÁ 1971, 199. Bachmann spojuje vznik kostela s Anežkou z Potvorova. BACHMANN 1977, 124–125.

⁸⁸ PRIX 2009, 56.

⁸⁹ NEUWIRTH 1888, 224; MÁDL 1890, 41; LEHNER 1905, 95; PODLAHA 1909, 92; PODLAHA 1912, 202; MERHAUTOVÁ 1971, 99; BACHMANN 1977, 124–125

⁹⁰ CDB I, 342, 308–309; CDB II, 48, 43–44; CDB II, 113, 107–109; CBD II, 187, 172–174.

⁹¹ „*In hac ecclesia positi sunt duo magni sepulchrales lapides, quorum inscriptio amplius legibilis non est; adhuc aliqui, sed admodum pauci characteres apparent; probabilius est, quod infra eodem jaceat nobilis Domina Agnes de Potvorov, vidua cum filia sua; Benefactrix monasterii Plassensis, quae pagum Potvorov, a qua idem pagus nomenclaturam accepisse, dicto monasterio pro salute animae suae donavit adhuc cum aliis pluribus pagis prout notat Tilia Plassensis, pag. 317 et quidem haec donatio facta est anno 1193. indispum etiam colligitur ex manuscripto lapide sepulchrali, pagina 69., item ex Tilia Plassensi in minori folio, pagina 89 et 90.*“ Citace pochází z Lehnerova opisu. LEHNER 1909, 95.

⁹² CDB I, 342, 308–309.

(Cuna), jehož jméno figuruje na jiné listině z téhož roku.⁹³ Kuno je uveden bez predikátu, pouze je zde připojeno jméno jeho otce Gumpolda, zakladatele rodu Gumpoldiců. Až v darovací listině z roku 1204 je poprvé v souvislosti s Anežkou použit přídomek z Potvorova,⁹⁴ respektive s osobou jejího v té době již zemřelého manžela Kuna z Potvorova.⁹⁵

Užívání predikátu, jak uvedl Velímský, jasně napovídá trvalému usídlení této manželské dvojice v Potvorově. A v této souvislosti vyslovuje myšlenku o možném založení kostela již před rokem 1204. Při svém tvrzení poukazuje na stavební činnost v potvorovské oblasti. Na právě probíhající výstavbu plaského konventního chrámu,⁹⁶ při níž pracovala velká řada stavebních mistrů a kameníků, kteří se mohli podílet i na výstavbě samotného potvorovského kostela. Vzápětí však dodává, že z důvodu jen částečné zachovalosti původní hmoty zdiva plaské románské baziliky Nanebevzetí Panny Marie není možné porovnat příbuznost obou staveb a pokusit se tak blíže datovat vznik potvorovského svatostánku.⁹⁷

Na možnou spojitost potvorovského kostela se stavební hutí plaského kláštera upozornil již Neuwirth, který se dokonce domníval, že byl kostel sv. Mikuláše roku 1204 dokončen.⁹⁸ Další autoři, kteří se zabývali souvislostmi vzniku kostela v Potvorově v návaznosti na cisterciáckou huť, již datovali jeho vybudování do pozdějšího období.⁹⁹

Pokud připustíme, že iniciátorkou výstavby kostela v Potvorově byla opravdu Anežka, muselo se tak stát před rokem 1219, neboť z té doby pochází poslední písemný záznam týkající se její osoby.¹⁰⁰

Zajímavé jsou také úvahy některých badatelů o možném podílu pozdějších majitelů Potvorova na výstavbě kostela sv. Mikuláše. Není zcela jasné, za jakých okolností nabyli Hrabšici Potvorov do svého vlastnictví, zda sídlo získali přímo od Anežky či později od jejich dědiců.¹⁰¹ Jedním z majitelů se stal i Všebor IV. Hrabše.¹⁰² Velímský

---

⁹³ CDB I, 344, 310–311.

⁹⁴ CDB II, 48, 43–44.

⁹⁵ Užití predikátu z Potvorova se ještě opakuje u listin z roku 1214 a 1219. CDB II, 113, 107–109; CDB II, 187, 172–174.

⁹⁶ Bazilika Nanebevzetí Panny Marie v Plasích byla vysvěcena roku 1204. CDB II, 48, 44.

⁹⁷ VELÍMSKÝ 2011, 76.

⁹⁸ NEUWIRT 1888, 224–225.

⁹⁹ Líbal se ohledně datace vzniku kostela přiklání k roku 1240. LÍBAL 1949, 57.

Dittrich se domnívá, že chrám byl postaven až ve druhém čtvrtletí 13. století. DITTRICH 1983, 160–161.

¹⁰⁰ CDB II, 187, 172–174. Na tuto skutečnost upozornil již Mádl. MÁDL 1890, 41.

¹⁰¹ MARTÍNEK/BUKAČOVÁ 2012, 15–16.

¹⁰² Velímský se domnívá, že Všebor IV. Hrabše zemřel pravděpodobně roku 1224. VELÍMSKÝ 2011, 77.

se původně domníval, že kostel v Potvorově nechal zbudovat právě on. Předpokládal i možnou iniciaci jeho bratra Kojaty. K této úvaze byl veden již dřívějšími stavebními aktivitami obou bratří, kdy se předpokládá jejich účast na výstavbě tribunového kostela sv. Petra a Pavla v Dolním Jamném a sv. Jakuba ve Vroutku, který vykazuje nejbližší analogii s potvorovským chrámem.¹⁰³

K tomuto názoru se přiklání i Prix, a Velímského úvahy o založení kostela Hrabšici dále rozvíjí a doplňuje. S odvoláním na plaskou barokní kroniku náhle opět datuje vznik kostela do roku 1241 a potvorovský chrám označuje za poslední realizaci osecké hrabišické stavební huti. Již ale neuvádí, kdo z rodu Hrabšiců měl dát prvotní impuls k výstavbě chrámu.¹⁰⁴

Později sám Velímský, na základě podrobného studia historických pramenů, své původní domněnky přehodnotil. A začal se zabývat myšlenkou „pouhého“ zapojení Hrabšiců do již probíhající stavby chrámu. Všeboha IV. již neoznačuje za zakladatele, ale za významného aktéra, který napomohl k jeho dostavbě. Zakladatelskou roli přenechává Velímský, jak již bylo uvedeno, Gumpoldicům, do jejichž rodu, po sňatku s Kunem, patřila i Anežka z Potvorova.¹⁰⁵

Jelikož první připomínka potvorovského svatostánku v listinných pramenech pochází až z roku 1281,¹⁰⁶ je velice důležité, jak již bylo nastíněno, uvažovat o možném vzniku kostela především na základě stavebního a uměleckohistorického zhodnocení samotné stavby.¹⁰⁷

Budeme-li se zabývat otázkou, kdo byl oním iniciátorem výstavby potvorovského chrámu, zřejmě nikdy nenalezneme jasnou odpověď. I samotní historici umění nejsou v názorech na vznik stavby jednotní. Jejich datace kolísá mezi roky 1200 - 1240.

Na základě typu objektu můžeme pouze usuzovat, že se jednalo o tzv. vlastnický kostel. Fundátorem stavby byl jistě některý z vlastníků Potvorova, který patřil do okruhu středověké nobility. Svou roli zde sehrála nejen náboženská horlivost

---

¹⁰³ VELÍMSKÝ 2002, 44–49.

¹⁰⁴ Prix uvedl, že k názoru ohledně podílu osecké huti při výstavbě kostela v Potvorově je veden nálezem kamenických značek, které byly užívány i kameníky v Oseku. A upozorňuje na jistou analogii výzdobných prvků, které byly užity i na dalších sakrálních hrabišických stavbách. PRIX 2009, 56.

¹⁰⁵ VELÍMSKÝ 2011, 77–78.

¹⁰⁶ Listina je ujednáním mezi zderazským a plaským klášterem o zajištění bezpečného útočiště pro „jejich lidi“ v případě nebezpečí. RBM II, 1235, 533.

¹⁰⁷ Uměleckému zhodnocení kostela sv. Mikuláše je věnována samostatná kapitola – Uměleckohistorické zhodnocení.

zakladatele, ale zřejmě i skutečnost, že středověký kostel poukazoval na společenskou prestiž jeho majitele a zaručoval jisté finanční příjmy.¹⁰⁸

Pro provedení stavby kostela sv. Mikuláše, jak dokládá objekt sám, byl vybrán zkušený stavební mistr dobře obeznámený s výtvarným uměním západní Evropy. Poučen mohl být nejen přímo ze zahraničí, ale také prostřednictvím cisterciáckých hutí či jak se domnívá Merhautová skrze chebskou stavební huť.¹⁰⁹

3.3.1 Tribunový kostel

V druhé polovině 9. století proniká díky Přemyslovcům křesťanství na území Čech. První svatyně byly vystavěny v blízkosti významných knížecích rezidencí, např. v Praze, Levém Hradci či Budči.¹¹⁰ Knížecí kostel zajišťoval farní správu příslušných sídel. Postupem času dochází k přijímání nové víry všemi společenskými vrstvami české společnosti a dosavadní farní systém se ukazuje jako nedostatečný.¹¹¹ K zakořenění křesťanské víry zvláště přispěl Břetislav I., když v roce 1039 vyhlásil tzv. Břetislavova statuta, soubor právních předpisů, ve kterých nařizuje některé úkony spojené s duchovním životem svých poddaných. Jednalo se například o příkaz pohřbívat mrtvé pouze na vysvěcených hřbitovech či povinnost křesťanů navštěvovat o nedělích kostel.¹¹²

V průběhu 11. století z důvodu velkého počtu nejen věřících, ale i duchovních byla úloha, dosud příslušející pouze knížeti, přenesena na vlastníky menších dvorců a vesnic. Majitelé venkovských sídel tak nově zajišťovali duchovní správu na svých državách. Předpokládá se, že právo k výstavbě křesťanských chrámů vyplývalo z vlastnictví půdy a nebylo zapotřebí souhlasu knížete. Příslušníci středověké nobility se tak postupně zapojují do budování farní sítě.¹¹³

Od konce 11. století se začínají na našem území objevovat zděné kostelíky doplněné o tzv. panskou tribunu. Předlohou pro ně pravděpodobně byly kaple na knížecích hradech či modlitebny v biskupských palácích.¹¹⁴ Výstavba sakrální stavby zajišťovala

---

¹⁰⁸ Blíže se problematice románských emporových kostelů a jejich zakladatelů věnuje ve své diplomové práci Gája. GÁJA 2008.

¹⁰⁹ MERHAUTOVÁ 1971, 200.

¹¹⁰ BENEŠOVSKÁ/DRAGOUN/DURDÍK/CHOTĚBOR 2001, 36–37.

¹¹¹ MENCL 1965, 30.

¹¹² BLÁHOVÁ/FROLÍK/PROFANTOVÁ 1999, 386–389.

¹¹³ MENCL 1965, 29–30; KLÁPŠTĚ 2005, 48–52.

¹¹⁴ MENCL 1965, 31.

majiteli i jisté společenské a finanční výhody. Fundátoři kostelů se tímto zakladatelským počinem navíc snažili upevnit právo držby v dané lokalitě.¹¹⁵

V průběhu 12. století dochází k masivní výstavbě jednolodních tribunových kostelů, přičemž je zdokonalována jejich výtvarná kvalita. Stavební náročnost a umělecká hodnota provedeného díla je jasným dokladem kulturního rozhledu a finanční nezávislosti jejího fundátora.¹¹⁶

Od druhé poloviny 12. století můžeme pozorovat jisté rozdíly ve vzhledu a výzdobě jednotlivých románských sakrálních staveb.¹¹⁷ Vznikají skupiny kostelů, jejichž podobnost se projevuje užitím shodných výzdobných prvků na fasádách. Ony podobnosti mohou poukazovat na vliv některé z větších stavebních hutí, které v okolí kostelíků pracovaly na výstavbě klášterů či bazilik.¹¹⁸

Vlastnický kostel bývá situován na dobře viditelném místě v krajině. Samo umístění mohlo, a možná i mělo, v očích středověkých obyvatel vyvolávat pocit nadřazenosti a výjimečného společenského postavení jeho majitele.¹¹⁹

K zbudování kostela na vyvýšeném místě mohlo také dojít, jak bývá někdy interpretováno, z obranných důvodů. Středověký vesnický chrám byl vystaven z odolného kamene a mohl tak sloužit jako refugium v případě hrozícího nebezpečí.¹²⁰ Ke zvýšení odolnosti mělo sloužit i obehnání kostela příkopem a náspem, které můžeme u většiny kostelů pozorovat dodnes. Na obrannou funkci kostela poukazují i závory, které zabezpečovaly vstupy do lodí či na emporu (Vroutek, Řasenice). Fortifikační hodnotu mělo zvyšovat i schodiště umístěné v síle zdi umožňující jediný vstup do horních pater věže (Vroutek, Potvorov). Tyto interpretace nacházejí oporu i v historických pramenech. Na jejich základě ale nelze doložit, že s využitím kostela jako refugia bylo počítáno již v době jeho vzniku.¹²¹

Svou historii má i představa funkce tribuny u vlastnických kostelů.¹²² Většina badatelů se domnívá, že empora původně soužila jako čestné místo vlastníka kostela.¹²³ Vyvýšené místo v interiéru mělo ještě více upozornit na nadřazené postavení majitele

---

¹¹⁵ GÁJA 2008, 12; ŽEMLIČKA 1997, 288; SOMMER 2004.

¹¹⁶ HAUSEROVÁ 2012, 183.

¹¹⁷ MERHAUTOVÁ 1971, 39.

¹¹⁸ MERHAUTOVÁ/TŘEŠTÍK 1983, 232.

¹¹⁹ BENEŠOVÁ/DRAGOUN/DURDÍK/CHOTĚBOR 2001, 45; SOMMER 2004.

¹²⁰ ČECHURA 2004.

¹²¹ Blíže se tématem možné obranné funkce středověkého kostela zabývá Varhaník. VARHANÍK 1999, 313–317.

¹²² Poprvé se tomuto tématu u nás systematicky věnuje Birnbaum. BIRNBAUM 1929, 49–60.

¹²³ Tribuny se nacházely nejen u chrámů, jejichž fundátorem byl některý ze členů středověké nobility, ale i kostelů založených knížetem či biskupem.

chrámu vůči jeho poddaným, kterým byl při bohoslužbě vyhrazen prostor v přízemí lodě.¹²⁴ Tato teorie se opírá o předpokládanou návaznost tribunového kostela na dvorec, kdy měla být empora propojena dřevěným mostkem s obydlím majitele.¹²⁵ Ale již Lehner poukázal na možnost vstupovat na tribunu některých kostelů schodištěm přistavěným k portálu prvního patra.¹²⁶

Mencl se dále v souvislosti s funkcí tribuny domnívá, že mohla být využívána zemanem a jeho rodinou také jako soukromá oratoř.¹²⁷ K naplnění funkce empory jako vlastnické kaple musel být, dle jeho názoru, na tribuně instalován oltář.¹²⁸

Dle Tomaszewského, však není možné dokázat, do jaké míry byly, obzvláště u venkovských panských kostelů, oltáře nezbytnou součástí jejich tribun. Funkci empory jako soukromé kaple v podstatě vyloučil.¹²⁹

Bachmann v souvislosti s tribunovými kostely uvádí, že druhý oltář byl umístěn na empoře, ale jeho instalování zde nebylo podmínkou („*condition sine qua non*“).¹³⁰

Prostor tribuny, jak uvádí Prix, mohl být také využíván k jinému typu liturgií, odlišných od bohoslužebných obřadů a úkonů konaných v presbyteriu. Přítomnost oltáře na tribuně totiž umožňovala provádět obřady nezávisle na situaci u hlavního oltáře.¹³¹

V této souvislosti přichází Tomaszewski s domněnkou, že prostor tribuny jednolodních kostelů sloužil k liturgické funkci spojené s uctíváním andělů.¹³² Praktikování kultů sv. Michaela je doloženo již v kaplích karolínských bazilik, které jsou považovány za první podobu vlastnického kostela.¹³³ Vzhledem k dosavadním poznatkům v oblasti vývoje a funkce tribun se nedá předpokládat, jak uvedl Prix, že i empory českých kostelů byly spojeny s touto speciální liturgickou funkcí.¹³⁴

---

¹²⁴ MENCL 1965, 30.

¹²⁵ Poprvé o možném propojení tribuny kostela s obytným dvorcem psal Martin Kolář. KOLÁŘ 1876.

¹²⁶ LEHNER 1905.

¹²⁷ Tribuny je možné nalézt i v kostelech při ženských klášterech např. v kostele sv. Petra a Pavla v Doksanech, či v korporáčním kostele sv. Petra a Pavla v Poříčí nad Sázavou, která dle Birnbauma měla sloužit jako čestné místo pro významné osobnosti německé obce. BIRNBAUM 1929, 50.

¹²⁸ MENCL 1965, 30.

Přítomnost oltáře na tribuně v kostele sv. Jakuba v Jakubu u Kutné Hory dokládá nalezená autentika v balkonové zdi tribuny v roce 1845. Roku 1165 vysvětil biskup Daniel tento oltář Panny Marie za přítomnosti samotného krále Vladislava. GÁJA 2008, 55.

¹²⁹ TOMASZEWSKI 1974.

¹³⁰ BACHMANN 1977, 125.

¹³¹ PRIX 1989.

¹³² TOMASZEWSKI 1974.

¹³³ BENEŠOVSKÁ/DRAGOUN/DURDÍK/CHOTĚBOR 2001, 16.

¹³⁴ PRIX 1989.

Z nastíněné situace dosavadního bádání v oblasti původní funkce tribun vlastnických kostelů je zřejmé, že empora sloužila jako místo pro zakladatele či majitele kostela,¹³⁵ odkud sledoval právě probíhající bohoslužbu v presbytáři. Odkloníme-li se od tohoto všeobecně přijímaného názoru, ocitáme se v rovině úvah a domněnek, které ne vždy mají opodstatněné tvrzení.

3.4 Tribunový kostel a dvorec v Potvorově

Budeme-li se zabývat otázkou vztahu mezi vlastnickým kostelem a dvorcem na základě odborné literatury, zjistíme, že většina autorů o propojenosti těchto dvou staveb nepochybuje.¹³⁶ I když prokazatelná existence panského sídla v blízkosti emporových kostelů je doložena jen v několika málo případech.

Označením dvorec rozumíme jistý druh sídla, jež je rezidencí raně středověkého šlechtice. Jelikož se jedná o větší počet dosud archeologicky dostatečně neprozkoumaných staveb, není možné určit přesnou definici tohoto termínu. Mělo se jednat o prostor obehnaný lehčím typem ohrazení, v jehož středu se nacházely obytné a hospodářské budovy. Pokud byl vlastníkem dvorce významný příslušník středověké nobility, je předpokládán v jeho areálu, či v jeho blízkosti vlastnický kostel.¹³⁷

Termínem kurie bývá označováno i samotné obytné stavení velmože. Jelikož panská sídla raného středověku mívala dřevěné konstrukce, do dnešních dnů se nám nedochovala. O jejich přesné podobě můžeme tedy jen spekulovat. Z tohoto důvodu zůstává nezodpovězena i otázka vzdálenosti kurií od objektu kostela a možné propojení obou staveb.

Pokud z tohoto hlediska pohlízíme na situaci v Potvorově, i zde je předpokládán v blízkosti kostela sídelní dvorec.

Jak již bylo nastíněno o možné existenci kurie a kostela v Potvorově je uvažováno již v souvislosti s Anežkou a jejím manželem Kunem z rodu Gumpoldiců, a to v návaznosti na jimi od roku 1204 užívaným predikátem z Potvorova. První záznam v historických pramenech připomínající potvorovský kostel pochází ale až z roku 1281 a je i důkazem opevněného charakteru chrámu.¹³⁸ Dokument je ujednáním mezi zderazským proboštem

---

¹³⁵ BACHMANN 1977, 125.

¹³⁶ LEHNER 1905; BIRNBAUM 1929; MENCL 1965; MERHAUTOVÁ 1971.

¹³⁷ GÁJA 2008, 74.

¹³⁸ RBM II, 1235, 533.

Petrem a plaským opatem Gerhardem o využití kostela v případě nebezpečí jako útočiště pro „jejich lidí“.

Překlad listiny zní: „*Ujednání mezi zderazským proboštem a plaskám opatem o (využití) opevněného kostela v Potvorově: My, Petr, zderazský představený, oznamujeme ect., že když mezi p. Bernardem, ctihodným plaským opatem z jedné a námi z druhé strany byly neshody o správcovství v opevnění postaveném v potvorovském kostele (ecclesia castellata), prostřednictvím rozvážných mužů, p. Oty za Kareta, Konráda z Kašovic (?) a Jindřicha zv. Slichting došlo ke kompromisu, že v naší době obecných zmatků či války si mohou najít útočiště v opevnění tohoto kostela a že mají přijmout svobodně a bez jakéhokoliv odporu lidi řečeného pana opata v dolní části kostela, kteroužto totiž dolní část kostela budou společně obývat jak lidé řečeného pana opata, tak naši a budou v ní svorně a stejně žít. V horní však části a věži téhož kostela naši lidé si nebudou nárokovat anebo požadovat žádné právo a nebo moc, ani nebudou vůbec znepokojoval stran toho pana opata nebo jeho lidi, ale spokojí se jen s řečenou dolní částí kostela a my se jí též spokojíme*“.¹³⁹ Díky této listině se dozvídáme i o složitých majetkoprávních vztazích ve středověkém Potvorově. Neboť v té době se již prokazatelně o ves dělily dvě církevní instituce. I když je zde jasně upozorňováno na funkci potvorovského kostela jako refugia, není možné prokázat, že o jeho využití jako úkrytu v případě nebezpečí bylo počítáno již při jeho stavbě.

Samotný dvorec (či možná v tomto případě výraz kurie užity v souvislosti s obytným sídlem velmože) se v historických pramenech v návaznosti na Potvorov objevuje až roku 1323.¹⁴⁰ Král Jan Lucemburský v této listině potvrzuje proboštu Mikulášovi respektive zderazským křížovníkům majetky, kterými je obdarovali vnuci Idíka ze Švábenic – Jan a Všebor. Jednalo se však o znovupotvrzení již dříve darovaných statků tomuto řádu Idíkem ze Švábenic. Z předchozí listiny jasně vyplývá, že již v roce 1281 vykonávali božehrobci patronátní právo nad potvorovským kostelem. V dokumentu z roku 1323 se píše: „...*villam Potworow cum curia et iure patronatus, et alias villas, videlicet Sedlec, Bukowiny, Krzemessin*...“¹⁴¹ Na základě této listiny můžeme předpokládat, že Švábeničtí původně vlastnili Potvorov nebo alespoň jeho část s raně feudálním dvorcem a k němu přináležejícím kostelem.¹⁴²

---

¹³⁹ MARTÍNEK/BUKAČOVÁ 2012, 17.

¹⁴⁰ RBM III, 842, 334–335.

¹⁴¹ RBM III, 842, 334.

¹⁴² VELÍMSKÝ 2011, 72.

Objekt potvorovského chrámu je umístěn v severovýchodní části historického centra vsi. K ohradní zdi, dnes hřbitovního kostela, se na západě připojuje areál fary. Bezprostřední okolí kostela bylo v průběhu středověku obeháno valem a příkopem.¹⁴³ V souvislosti s rekonstrukcí kostela v 70. letech 17. století zřejmě došlo i k úpravám terénu v okolí kostela. Úvoz na severní straně areálu byl zasypán a val ve východní části snesen. Zvýšení úrovně přilehlé silnice a vložení kanalizace do strouhy ve 20. století při jižní straně hřbitova odstranilo jakékoliv památky po původní hluboko uložené jižní cestě.¹⁴⁴

Západní průčelí potvorovského kostela s portálem ústícím na emporu se nachází 4,5 metru od ohradní zdi farního areálu. Je předpokládáno, že právě zde, na pozemcích barokní fary, se mohl rozprostírat sídelní dvorec fundátora kostela.¹⁴⁵ Ve farním areálu nalezneme kromě fary i několik dalších zčásti dochovaných staveb, jako např. budovu staré fary, která byla později přebudována na stáje (dnes ruiny). Tento objekt se nachází naproti vstupu na tribunu a vybízí k možným úvahám, zda právě tato stavba není novodobě přestavěnou kurií středověkého majitele chrámu. Prozatím však nebyly v severovýchodní části farní oblasti provedeny žádné archeologické průzkumy, které by mohly domněnky o předpokládaném umístění sídla zemana potvrdit, či vyloučit. Kamenická se snaží na základě nalezených středověkých základů ze 14. století při průběhu hradby fary naproti schodišťovému přístavku západního průčelí kostela obhájit myšlenku, že právě tento nálezný jasně dokládá přítomnost feudálního sídla zemana. Dokonce uvádí, že oba objekty byly propojeny přechodem.¹⁴⁶

V souvislosti s úvahami nad předpokládaným umístěním kurie v blízkosti potvorovského chrámu je důležité přihlídnout k podobě a umístění vstupního portálu v západním průčelí kostela.

Vstup do interiéru tribuny je zajišťován bohatě profilovaným ústupkovým portálem v prvním patře chrámu. Dnes je tento přístup kryt schodišťovým přístavkem z roku 1835. Bohatá výzdoba portálu nenachází na našem území srovnání. Vstupy u ostatních tribunových kostelů na emporu v úrovni prvního patra jsou spíše bez profilace a případné výzdoby. Potvorovský portál svým uměleckým provedením spíše odpovídá vstupním portálům vedoucím do interiéru lodě v přízemí emporových chrámů.

---

¹⁴³ VELÍMSKÝ 2011, 73.

¹⁴⁴ KAMENICKÁ 2010, 4.

¹⁴⁵ HAUSEROVÁ/BUKAČOVÁ 2008, 23; KAMENICKÁ 2010, 37–39; VELÍMSKÝ 2011, 73.

¹⁴⁶ KAMENICKÁ 2010, 38.

Úctyhodná je i výška, ve které je vstup umístěn. Vchod se nachází 6,3 metru nad terénem.¹⁴⁷ O propojení interiéru kostela s tribunou nebyly nalezeny žádné hmatatelné stopy. Pokud tedy nepočítáme schodiště, které bylo v období baroka probouráno do klenby přízemí tribuny a které mělo zajišťovat vstup na emporu z prostoru podkruchtí. Schodišťový útvar byl odstraněn a klenba vyzděna po přístavbě současného, již zmiňovaného, krytého schodiště.¹⁴⁸ Jednalo se však o novověkou záležitost, která se středověkým komunikačním záměrem neměla nic společného.

Budeme-li uvažovat o možném propojení empory se sídlem feudála pomocí mostku, musíme předpokládat, že tento objekt v návaznosti na umístění vstupního portálu musel být přinejmenším patrový, ne-li vícepatrový.

Portál mohl být přístupný i pomocí samostatně stojícího schodiště při západním průčelí kostela. V tomto případě by se ale muselo zřejmě jednat o dosti rozsáhlý stavební počín.

Veškeré tyto předložené domněnky o možném umístění středověkého dvorce v Potvorově a jeho případná návaznost na kostel sv. Mikuláše se doposud ocitají na prahu spekulací a hypotéz. Více světla do této problematiky bude snad vneseno až po provedení odborného archeologického průzkumu areálu fary.

Současný schodišťový přístavek zajišťující vstup na emporu byl v roce 2013 opraven.¹⁴⁹ Jelikož při této rekonstrukci byl odkryt a později restaurován portál empory,¹⁵⁰ jistě byla odhalena i do té doby skrytá čelní stěna prahu portálu.¹⁵¹ Bohužel se mi nepodařilo zjistit informace týkající se předpokládaného nalezení stop po nasazení případné konstrukce v této oblasti a pokusit se tak odhalit záhadu původního propojení. Tedy zda zde bývalo schodiště vedoucí z úrovně terénu exteriéru či byl opravdu kostel propojen s obytným sídlem fundátora pomocí dřevěné lávky.

---

¹⁴⁷ KAMENICKÁ 2010, 38.

¹⁴⁸ HAUSEROVÁ/BUKAČOVÁ 2008, 15.

¹⁴⁹ <http://www.potvorov.cz/modules/news/article.php?storyid=18>, vyhledáno: 23. 3. 2015.

¹⁵⁰ KYNČLOVÁ 2013. Kynčlová ve své restaurátorské zprávě píše: „*Tento portál, vedoucí na tribunu kostela sv. Mikuláše původně ústil na dřevěný most, který vedl do přilehlé tvrže.*“ KYNČLOVÁ 2012, 4. Není, zde však uvedeno na jakém základě tak usuzuje.

¹⁵¹ Od roku 1835 byla větší část profilovaného portálu překryta přístavkem krytého schodiště.

3.5 Potvorovská farnost

Kostel sv. Mikuláše zajišťoval duchovní správu potvorovské farnosti pravděpodobně již ve 13. století. Jelikož přesné datum založení kostela není známo a až do druhé poloviny čtrnáctého věku chybí písemné záznamy v historických pramenech dokládající rozsah farní činnosti, je nemožné určit, pro jak velký obvod byla správa vykonávána. Již zmiňovaná listina z roku 1281, dohoda mezi zderazskými a plaskými o zajištění bezpečného místa v kostele v neklidných dobách, vede Bukačovou k domněnce, že s největší pravděpodobností již v té době měly oba ústavy podací právo ke kostelu sv. Mikuláše.¹⁵²

Údaje o potvorovské farnosti se poprvé objevují až v soupisu papežských desátků z roku 1352¹⁵³. V té době přináležel Potvorov k rakovnickému děkanátu.¹⁵⁴ Patronát nad kostelem měli prokazatelně představení plaského a zderazského kláštera.¹⁵⁵ Známa jsou i jména dosazených farářů, kteří pocházeli z řad křížovníků božehrobců.¹⁵⁶

Za husitských válek se dostává Potvorov do majetku pánů z Kolovrat. V té době bylo klášterům vlastnické právo v Potvorově odňato a císař Zikmund Lucemburský je připsal za prokázané služby bratrům Bedřichovi a Hanušovi z Kolovrat.¹⁵⁷

Husitské bouře měly neblahý vliv na kostel sv. Mikuláše, neboť v jedné z květnových potyček mezi husity a rodem Kolovratů, kdy vzbouřenci úmyslně plenili vsi rodu, skoro lehl popelem.¹⁵⁸

Majetkové poměry v Potvorově nebyly jednoduché ani v 15. století. Velice často docházelo k převodům majetku šlechticů mající v oblasti Jesenické pahorkatiny své zájmy. Obě části Potvorova společně s dalšími sídly se staly předmětem zástavních převodů.

---

¹⁵² BUKAČOVÁ 2008, 6–7. Stejného názoru je i Velímský a dodává, že je zde patrná jasná převaha plaských duchovních ve správě kostela. VELÍMSKÝ 2011, 72–73.

¹⁵³ RDP, 43.

¹⁵⁴ Farnostmi děkanátu rakovnického se zabývá diplomová práce Ondřeje Madzáka. MADZÁK 2014.

¹⁵⁵ BUKAČOVÁ 2008, 7.

¹⁵⁶ Podlaha uvádí, že prvním známým farářem byl Jindřich, který vykonával svou funkci do roku 1369. Poté Jan 1369–1380, Tomáš od roku 1381, mistr Petr Zderaz 1396–1404 dále uvádí Prokopa, který byl synem Václava z Prahy a po něm od roku 1423 po dva roky Bartoloměj. Posledním byl Mikuláš (1425). PODLAHA 1909, 92–93.

Podrobnější informace o jednotlivých duchovních. BUKAČOVÁ 2008, 7; MAZDÁK 2014, 81–82.

¹⁵⁷ KOČKA 1930, 199; PODLAHA 1909, 93; BUKAČOVÁ 2008, 8.

¹⁵⁸ Lehner, který čerpá informace z dnes již nezvěstné potvorovské farní pamětnice, uvádí, že poté měl zůstat kostel po 200 let opuštěn. LEHNER 1905, 96.

Na krátký čas se díl Potvorova společně s částí města Kralovice a vesnicemi Hubenov, Všehrdy, Brodeslavy a dvorem Olšany dostává roku 1480 do držení plaských cisterciáků, kteří sídla odkupují od Hanuše II. z Kolovrat. Někdy v době opata Adama I., který stál v čele plaského kláštera v letech 1478–1492, měl být renovován kostel sv. Mikuláše.¹⁵⁹ Nedlouho nato však svou část Potvorova zastavují Gotfrýdu ze Žebnice.¹⁶⁰

V roce 1539 zakoupil Florián Gryspek z Gryspachu,¹⁶¹ jehož rod pocházel z Bavorska, nedalekou tvrz v Kaceřově.¹⁶² A o sedm let později získal část Potvorova s vesnicemi Bukovina, Sedlec a Řemešín. Rod Gryspeků byl orientován na protestantskou víru a snažil se ji zavést i v tomto kraji.¹⁶³

Potvorov byl již dřívějším dělením rozštěpen na dvě části. Druhý díl vlastnil jistý katolík Barnášek ze Žebnice. I přesto o své vlastní vůli, bez souhlasu majitele druhé části Potvorova, dosazoval Gryspek do potvorovské farnosti luteránské kněží. Bezvýsledně si na tuto skutečnost stěžoval na sklonku šestnáctého století u komorního soudu představený plaského kláštera. I pokus odkoupit potvorovský majetek od Karla Gryspeka¹⁶⁴ a opět zavést katolické bohoslužby se cisterciákům nepodařil.¹⁶⁵

K zvratu dochází až roku 1622, na základně císařského nařízení. Potomci Floriána z Gryspeku se přidali při stavovském povstání na stranu odbojných českých pánů. Z toho důvodu jim byl celý rodový majetek konfiskován. Kaceřovské panství se dostalo v roce 1623 plaským cisterciákům.¹⁶⁶

Plaští přebírají Potvorov v neklidné době právě probíhajícího ozbrojeného konfliktu, který vejde do dějin jako třicetiletá válka. Zpráva z roku 1639 uvádí, že krajem Kralovicka prošel pluk generála Banera, který drancoval a ničil zdejší vsi. Mezi

---

¹⁵⁹ BUKAČOVÁ 2008, 8; KOČKA 1930; 206. O jak velký rozsah oprav se jednalo, ale neuvádějí.

¹⁶⁰ Podrobněji se jednotlivým převodům věnuje ve svém díle Václav Kočka. KOČKA 1930, 199–202.

¹⁶¹ Florián Gryspek (Griespek) zastával od roku 1538 úřad komorního rady a v roce 1542 mu byla svěřena i funkce vojenského rady. BRŮŽEK 1997, 11.

¹⁶² Již v roce 1540 inicioval Florián Gryspek přestavbu tvrze (nacházela se ve velice špatném stavu) na pohodlný renesanční zámek. FÁK 1997, 56.

¹⁶³ MARTÍNEK/BUKAČOVÁ 2012, 28.

V souvislosti s působením Gryspeků se Bukačová domnívá, že mohlo dojít k zabílení středověké výmalby potvorovské svatyně. Usuzuje tak na základě požadavku protestantských církví na střídmý a jednoduchý vzhled svých svatostánků. BUKAČOVÁ 2008, 9.

¹⁶⁴ Syn Floriána Gryspeka z Gryspachu .

¹⁶⁵ KOČKA 1930, 202–203.

¹⁶⁶ BUKAČOVÁ 2008, 9.

postiženými je i výslovně jmenován Potvorov. Kočka dodává: „*Za války třicetileté bylo v Potvorově spáleno 8 domů ...kostel zpusťošen a fara spálena.*“¹⁶⁷

Jak bylo již uvedeno, od roku 1623 byl kolátorem potvorovské farnosti plaský opat. Funkce farářů byla nejprve obsazována duchovními z Kralovic a Žebnice. Později působili u sv. Mikuláše příslušníci řádů plaských cisterciáků.¹⁶⁸

Od roku 1653 je potvorovský kostel uváděn jako filiální ke Kralovicím, od roku 1677 jako filiální s příslušností k Žebnici. Avšak v roce 1697 je opět samostatnou farou.¹⁶⁹

Představený plaského kláštera, jenž vykonával patronátní právo nad kostelem sv. Mikuláše, nedosazoval pouze faráře, ale mezi jeho povinnosti patřilo i finanční zabezpečení chodu fary a s tím související zajištění dobrého stavu svatostánku.¹⁷⁰

Za opata Ondřeje Trojera v letech 1681 – 1690 měl být opraven kostel sv. Mikuláše i nedaleká fara.¹⁷¹ Písemné záznamy dokládající přesný rozsah rekonstrukčních prací či přestaveb z období baroka nám ale chybí. A tak dokladem uskutečněných zásahů, do dříve jinak čistě románské stavby, je kostel sám.

Největším barokním počinem bylo zhotovení nového krovu kostela.¹⁷² Pokud nad západní tribunou bývala věž,¹⁷³ nejpozději v této době došlo k jejímu odstranění, neboť krovní konstrukce scelila a propojila chrámovou loď v celé její velikosti.¹⁷⁴ Zřejmě i samotná východní zeď empory doznala v této souvislosti značné změny. Většina historiků umění zabývající se potvorovským svatostánkem si povšimla nápadné analogie s emporou kostela sv. Mikuláše ve Vinci.¹⁷⁵ Domnívají se, že potvorovská tribuna byla od lodi kostela oddělena stěnou s otvory prosvětlujícími prostor soukromé oratoře a umožňujícími nahlížet do interiéru lodi. Původní přepážka v sobě ukrývala niku s oltářem. Pozůstatkem tohoto architektonického řešení je předsunutá konzola v úrovni prvního patra, kterou podpírá střední pilíř spodní části tribuny. Zřejmě při

---

¹⁶⁷ KOČKA 1930, 205, 206.

¹⁶⁸ Jmenný seznam duchovních je uveden v Podlahově soupisu. PODLAHA 1909, 93–94.

¹⁶⁹ MARTÍNEK/BUKAČOVÁ 2012, 29–31.

¹⁷⁰ BUKAČOVÁ 2008, 12.

¹⁷¹ KOČKA 1930, 206.

¹⁷² Z dendrochronologického průzkumu vyplývá, že dřevo užitě na konstrukci krovu bylo vytěženo v letech 1676 - 1677. HAUSEROVÁ/BUKAČOVÁ 2008, 31.

¹⁷³ Líbal existenci věže odmítá. LÍBAL 1949, 58.

¹⁷⁴ Stavebně historický průzkum z roku 2008 na základě zjištěných indicií existenci věže předpokládá. HAUSEROVÁ/BUKAČOVÁ 2008.

¹⁷⁵ MÁDL 1890, 45; BRANIŠ 1892, 46; LEHNER 1905, 89–90; LÍBAL 1949, 58; MENCL 1965, 44; DITTRICH 1983, 159.

snesení části věže došlo i k odstranění větší části její východní stěny a kdysi panská tribuna, sloužící jako čestné místo vlastníka kostela, se stala hudební kruchtou.¹⁷⁶

Celý prostor kostela byl zastropen plochým stropem s fabionem. Z dochovaných fragmentů na západně stěně empory (klenební podpory a výběhy) lze předpokládat, že tento prostor byl zaklenut.¹⁷⁷

Zřejmě při barokizaci kostelního mobiliáře došlo vyjmutím vnitřních profilů k rozšíření původních románských oken. Nedotčeno zůstalo pouze jedno okno v apsidě a okno v západní stěně tribuny kostela. Stavební materiál zbylý z odstraněné věže byl zřejmě použit na dostavbu západního štítu kostela.¹⁷⁸ Pro potřeby zvonění byl v té době vybudován sanktusník.¹⁷⁹

K úpravám provedeným za cisterciáckého patrocina je třeba přičíst přistavění předsíně k portálu v roce 1741 a vystavění sakristie v roce 1785. Obě stavby byly připojeny k jižní stěně potvorovského kostela.¹⁸⁰

Na základě josefínských sekularizací byl roku 1785 plaský klášter zrušen. Poslední farář dosazený cisterciáky na potvorovskou faru v roce 1781, Václav Hollmann, vykonává svou funkci až do roku 1820.¹⁸¹

Potvorovská farnost se po sekularizaci plaského kláštera ocitla na 41 let ve správě Náboženského fondu. A tak po staletí inkorporovaná fara plaských cisterciáků se náhle stala farou světskou. V roce 1826 zakoupil plaské panství, do kterého přináležel i Potvorov, kníže Klemens Wenzel von Metternich, na jehož rod přešlo i patronátní právo ke kostelům patřícím do nově nabytého majetku.¹⁸²

Litinový kříž stojící v sousedství kostela při jeho jižní straně připomíná osobu prvního „světského“ faráře Petra Heinze, který byl duchovním potvorovské farnosti v letech 1820–1844.¹⁸³ Za něj došlo k několika zásadním úpravám na kostele sv. Mikuláše, které dotvořily jeho dnešní podobu. Jedná se především o odstranění bleskem

---

¹⁷⁶ Hauserová se domnívá, že k odstranění došlo nejpozději v 70. letech 17. století, kdy mělo dojít také k raně barokním úpravám interiéru kostela. Odvolává se v této souvislosti i na dendrochronologický průzkum krovní konstrukce. Do budoucna doporučuje provést hloubkový (stavební) průzkum stěn a parapetu empory. Aby bylo možné dozvědět se více o přesné podobě věže a především o řešení její východní stěny. HAUSEROVÁ/BUKAČOVÁ 2008, 35, 174, 186.

¹⁷⁷ Pokud snad k zaklenutí nikdy nedošlo, jistě s ním bylo původně počítáno.

¹⁷⁸ HAUSEROVÁ/BUKAČOVÁ 2008, 31–33.

¹⁷⁹ Pro velice špatný technický stav byl sanktusník v roce 1824 odstraněn.

¹⁸⁰ KOČKA 1930, 206.

¹⁸¹ PODLAHA 1909, 94.

¹⁸² BUKAČOVÁ 2008, 12–14.

¹⁸³ PODLAHA 1909, 94.

poničeného sanktusníku. Stavba tak přišla o svou zvonici a bylo nutno co nejdříve sjednat nápravu a snesený stavební prvek nahradit. Již v roce 1825 se započalo s výstavbou věže (zvonice).¹⁸⁴ Stavba byla přisazena k neomítané části západního průčelí kostela a na zčásti odstraněný barokní štít. Oproti lodi kostela byla věž omítnuta. Původní šindelovou střechu nahradily tašky. I interiér doznal jisté změny, neboť byl opraven strop lodi kostela. Posledním zásahem bylo v roce 1836 zbudování krytého schodišťového přístavku vedoucího na kruchtu při nové věži kostela a s tím související zrušení vnitřního schodiště pod tribunou. Tento zásah byl vynucen především ze strany věřících,¹⁸⁵ kteří si od zrušení původního schodiště v interiéru slibovali zvětšení prostoru lodi kostela.¹⁸⁶ V roce 1849 vypukl v potvorovském kostele požár a interiér byl zčásti poničen.¹⁸⁷

V dalších letech docházelo pouze k tzv. udržovacím opravám chrámu, pozornost byla věnována střeše, dlažbě a schodům kostela. Bohužel ne vždy byly nářky farářů nad neutěšeným stavem potvorovského svatostánku vyslyšeny vrchností - rodem Metternichů.

V druhé polovině 19. století se potvorovští duchovní zaměřili především na vnitřní dovybavení chrámu.¹⁸⁸ Jednotlivé kusy původního mobiliáře byly opravovány, avšak pro kostel byla zhotovována i nová umělecká díla. Například farář Leopold Drož (1852–1882)¹⁸⁹ opatřil nové varhany, které byly osazeny na pěvecký kůr.

Za zmínku jistě stojí také úprava hlavního oltáře, v původně raně barokním stylu, v duchu právě probíhajícího historismu či pořízení nové zpovědnice za faráře Františka Bárty, který působil v Potvorově v letech 1886 - 1909. Jeho jméno je však především spojeno s působením Spolku pro rekonstrukci chrámu sv. Mikuláše v Potvorově.¹⁹⁰

---

¹⁸⁴ BUKAČOVÁ 2008, 14.

¹⁸⁵ Do potvorovské farnosti v roce 1825 přináleželo celkem 1207 osob. Docházeli sem věřící nejen z plaské a rabštejnské části Potvorova, ale i lidé z okolních vesnic, které patřily do potvorovské farnosti – Bílov, Sedlice, Bukovina, Odlezly, Trojany, Řemešín, Mladotice, Chrástovice a Přehořov. BUKAČOVÁ 2008, 16.

¹⁸⁶ HAUSEROVÁ/BUKAČOVÁ 2008, 33–34.

¹⁸⁷ BUKAČOVÁ/MARTÍNEK 2011, 32.

¹⁸⁸ Podrobněji k vybavení kostela v podkapitole Mobiliiář.

¹⁸⁹ PODLAHA 1909, 54.

¹⁹⁰ BUKAČOVÁ 2008, 13.

3.6 Kostel sv. Mikuláše ve 20. století – snaha o obnovu

V druhé polovině 19. století, kdy se potvorovský kostel [1][2] dostává do hledáčku předních českých a německých historiků umění, se snahy o jeho obnovu a zachování pro příští generace zintenzivňují.

Dokonce v roce 1895 při Národopisné výstavě v Praze byl vystaven model potvorovského kostela, který měl poukázat na umělecky hodnotné dílo románských Čech.¹⁹¹

Nově se dozoru nad opravami kostela ujímá c. a k. Centrální komise pro průzkum a uchování stavebních a uměleckých památek ve Vídni. Při svém jednání 11. března 1898 se komise zabývala i potvorovským svatostánkem a shledala jeho situaci za tristní, doporučila okamžitý průzkum jeho stavebního stavu a následný odborný zásah.¹⁹² Byl povolán konzervátor ing. Josef Pascher, aby se ujal odborného posouzení. Ten odhadl náklady spojené s obnovou kostela na 30 tisíc zlatých. Přičemž doporučil, v souladu s usnesením komise, odstranění veškerých pozdějších přístaveb, čímž chtěl dosáhnout slohové čistoty architektury, tedy provést úpravy dle zásad purismu.¹⁹³

Po provedení odborného posouzení a doporučení, jak má být dále při případné rekonstrukci postupováno, nedošlo k žádným zásahům stran památkové péče či samotného (Metternichovského) patronátního úřadu, který měl jako úřad zastupující majitele v oblasti patronátního práva veškeré úpravy a opravy financovat.

V roce 1898 došlo ještě k jedné události týkající se kostela. Dne 25. května zasáhl potvorovský svatostánek blesk, který udeřil do severní stěny věže, odtud se dostal až do krovu lodi, a následně značně zpustošil strop i samotný interiér kostela. Při této pohromě došlo k narušení omítek v apsidě a odhalení části středověké výmalby.¹⁹⁴ Naštěstí, jak uvádí potvorovská farní kronika, byl kostel pojištěn a tak byly veškeré škody v brzké době napraveny.¹⁹⁵

---

¹⁹¹ MARTÍNEK/BUKAČOVÁ 2012, 34.

¹⁹² Ve farní kronice se zachovala citace článku z časopisu Hlas národa, který informoval o projednávaných záležitostech komise, tedy i o situaci ohledně potvorovského kostela. Článek byl uveřejněn ve 107. čísle časopisu, dne 18. dubna 1898: „*Ministerstvo kultu a vyučování sdělilo výše jmenované komisi, že dle zprávy místodržitelství v Praze farní kostel v Potvorově sice potřebuje nutné opravy, ale že však ze soukromé strany sotva lze očekávati příspěvků. Doporučovalo by se, by kostel ten, v přesném, původně románském slohu vystavěný, byl zbaven pozdějších přístaveb a provedeny byly jiné stavební opravy. Aby mohla být stanovena výše nákladů na opravu, navrhuje místodržitelství, aby stavební stav kostela byl zjištěn, kterýžto návrh ústřední komise se usnesla co nejdříve doporučiti.*“ Farní pamětní kniha II, 2–3.

¹⁹³ BUKAČOVÁ 2008, 28.

¹⁹⁴ K nástěnným malbám objeveným v potvorovském kostele blíže v podkapitole Nástěnné malby.

¹⁹⁵ Farní pamětní kniha II, 3.

Jednalo se však pouze o odstranění škod napáchaných živelnou pohromou. Samotný kostel ale vyžadoval zásadní rekonstrukci. Do boje o obnovu a zachování této významné kulturní památky se zapojili potvorovští farníci s potvorovským duchovním v čele.

Dne 22. prosince 1901 se konala na potvorovské faře ustavující valná hromada Spolku pro rekonstrukci chrámu sv. Mikuláše v Potvorově. Prvním předsedou byl zvolen potvorovský farář František Bárta, členy výboru se stali – Vojtěch Palát z Potvorova, z Bílova pocházeli Vojtěch Sinkule a František Juha, Matěj Soukup ze Sedlice a Václav Petřík z Bukovíné. Postupem času se ve vedení spolku vystřídali tři duchovní, členy výboru byli vždy farníci z potvorovské farnosti, především z Bílova.¹⁹⁶

Při ustavující valné hromadě byly stanoveny jasné cíle vedoucí k záchraně objektu a dle jejich názoru nutné slohové rekonstrukci románského kostela. Finanční prostředky na zamýšlenou přestavbu se spolek snažil získat především prostřednictvím státních orgánů či Metternichovského patronátního úřadu. Ale některé náklady spojené s opravami (což se týkalo i vnitřního vybavení) hradil spolek ze své pokladny či prostřednictvím veřejných sbírek, které organizoval. Činnost spolku dokumentují především záznamy ve farní kronice v letech 1901–1926, poté se zprávy o působení spolku, ne však o rekonstrukci kostela, odmlčují.¹⁹⁷

První schůze nově zřízeného Spolku pro rekonstrukci chrámu sv. Mikuláše v Potvorově se konala 19. ledna 1902, prvním počinem sdružení bylo zhotovení letáků s prosbou o finanční příspěvek na obnovu svatostánku.¹⁹⁸

Jelikož bylo členy spolku požadováno, aby kostel a jeho rekonstrukce byly svěřeny do nejlepších rukou, požádal předseda spolku o radu Křesťanskou akademii věd. Ta doporučila karlínského architekta Bohumila Štěrbu, který nabídku přijal a 24. a 25. září 1902 provedl veškerá potřebná měření a průzkum kostela sv. Mikuláše.

Architekt spatřoval analogie u kaple vinecké, a dokonce se domníval, že i střecha potvorovského kostela měla původně stejný tvar jako vinecká, nebo že přepážka mezi panskou tribunou a lodí, stejně tak i samotné zaklenutí empory bylo totožné se situací ve Vinci. Veškeré Štěrbovy domněnky byly později aplikovány do stavebních plánů na slohovou rekonstrukci kostela v Potvorově.¹⁹⁹

---

¹⁹⁶ Farní pamětní kniha II, 11.

¹⁹⁷ Farní pamětní kniha II.

¹⁹⁸ Farní pamětní kniha II, 13–14.

¹⁹⁹ Farní pamětní kniha II, 16.

Dne 15. ledna 1903 zaslal architekt Štěrba místnímu faráři, předsedovi spolku, dopis, ve kterém nejprve popsal stavební zásahy, kterými kostel prošel od doby svého vzniku a poté se již věnoval postupům rekonstrukčních prací, kterým předcházelo zhodnocení významu památky: „*Kostel je neocenitelným dokumentem uměleckým a architektonickým a zaujímá s vrouteckým a vineckým zcela zvláštní význačné místo v dějinách umění. Porušení jeho svérázností rekonstrukcí jinou, než která by s největší pietou vše shledala, co by autenticky k doplnění nynějšího stavu sloužit mohlo, a vše zachované ze starého stavu na náš věk dodržela, by bylo barbarstvím.*“²⁰⁰ Citace ze Štěrbova dopisu jasně ukazuje tehdejší přístup při rekonstrukci historických památek, kdy šlo především o zajištění stylové čistoty architektury. Puristická koncepce byla plně přijímána a doporučována i samotnými odborníky z C. a k. Centrální komise pro průzkum a uchování stavebních a uměleckých památek ve Vídni.

Jelikož sám architekt si byl vědom razantního zásahu do architektury stavby, navrhl před tzv. definitivní rekonstrukcí provést ještě tzv. rekonstrukci provizorní, která prozatím umožňovala ponechat střechu kostela a věž v původním stavu. Avšak již při této rekonstrukci měly být odbourány „*zohavující přílepký*“²⁰¹ sakristie a předsíně, vystavěna sakristie nová při lícové severní stěně kostela, doplněno ostění oken na původní profilaci, zajištěno odvodnění kostela, odstranění omítek v interiéru a opětovné snížení dlažby na původní úroveň.²⁰²

Pozdější radikální rekonstrukce již počítala s definitivním „zromanizováním“ stavby. Po úpravách provizorních, které jsou vyjmenovány shora, se mělo přistoupit k dostavbě přepážky, která by oddělila tribunu od lodi kostela, dále měl být dle vzoru vinecké kaple znovu zaklenut strop (v této souvislosti architekt předpokládal, že k výstavbě bude použit kámen snesený při rozebrání části původní věže nad tribunou, který se měl nacházet jako podloží pod zvýšenou podlahou). Doporučena byla i obnova „*původní, svérázné střechy*“²⁰³ a s tím související odstranění zvonové věže, která měla být nahrazena vybudováním samostatně stojící zvonice.

Sám architekt si byl dobře vědom složitosti rekonstrukce nejen po stránce stavební, ale především po stránce funkčnosti stavby. Chrám sloužil především věřícím

---

²⁰⁰ Farní pamětní kronika II, 17.

²⁰¹ Farní pamětní kronika II, 17.

²⁰² Architekt nevyklučoval možnost nalezení starobyklých maleb. Farní pamětní kronika II, 17.

Je zajímavé, že zde není již nikterak zmiňován odhalený fragment středověké malby, který se objevil v apsidě po úderu blesku v roce 1898. Můžeme tedy předpokládat, že malba byla při následných opravách již roku 1898 přebílena.

²⁰³ Farní pamětní kronika II, 17.

přináležejícím do potvorovské farnosti. Konaly se zde bohoslužby, křty, svatby, pohřby. A ohledně jím navrhované definitivní slohové rekonstrukce kostela sám píše: „*Myslím, že tato radikální rekonstrukce bude možná teprve tehdy, až potřeba zachování umělecké ceny a archeologický význam bude větší a silnější než praktické požadavky kostela.*“²⁰⁴

K prvnímu zásahu dle Štěrbova doporučení došlo v roce 1905, v srpnu toho roku byla zhotovena nová dlažba kostela. Nejprve však došlo ke snížení podlahy na původní úroveň, zhruba o 70 cm. Přesně jak architekt předpokládal, pod cihelnou podlahou našel opracované kameny, které byly po úpravách původní věže v západní části kostela využity jako součást náspu pro zvýšení podlahy.²⁰⁵ Po odvezení veškerého odkopaného materiálu bylo přistoupeno ke zhotovení nové dlažby. Na žádost faráře Bárty povolil architekt Štěrba položit novou podlahu z benátského terraza.²⁰⁶ Z důvodu snížení podlahy musely být pořízeny nové chrámové dveře. Ty byly zhotoveny truhlářem Antonínem Engelthalerem z Kralovic dle návrhu samotného karlínského architekta. Veškeré náklady spojené se zhotovením nové dlažby a dveří byly placeny ze sbírky pořádané Spolkem pro rekonstrukci chrámu sv. Mikuláše v Potvorově.²⁰⁷

Zápis ve farní kronice z roku 1908 nám přibližuje další opravy kostela, opět iniciované potvorovským spolkem, ale tentokrát hrazené plaským patronátním úřadem. Jednalo se o zednické práce provedené v interiéru kostela – zdivo bylo do výše 1 metru znovu vyspárováno a opadávající části omítky znovu omítnuty. Z téhož roku mají pocházet také dvoukřídlé chrámové dveře zhotovené kralovickým truhlářem Antonínem Englthalerem, umělecké kování dodal Antonín Brejcha.²⁰⁸ Pořízení dveří pro potvorovský svatostánek je připomínáno již roku 1905, není tedy jasné, proč bylo náhle roku 1908 přistoupeno k opatření dveří nových.

Dne 1. března 1909 byl dosavadní potvorovský farář a vikář František Bárta ustanoven farářem v Kralovicích a jeho místo potvorovského duchovního bylo obsazeno Václavem Jiráskem. Ten na žádost Spolku pro rekonstrukci chrámu sv. Mikuláše v Potvorově přijal funkci nového předsedy společenství.²⁰⁹

---

²⁰⁴ Farní pamětní kniha II, 18.

²⁰⁵ Pod dlažbou bylo nalezeno i několik kosterních pozůstatků. Jak bylo s nálezem naloženo, kronika neuvádí. Farní pamětní kniha II, 24.

²⁰⁶ V kronice je uveden i přesný postup pokládky: „*Nejprve položena betonová vrstva asi 8 cm, silná (štěrk s cementem) na to pak vrstva terrazzová, asi 2 cm silná, tj. kaše z cementu a mramorových zrněk, po uschnutí pak se to brousilo, až povrch nabyl nynějšího tvaru.*“ Je zde také uveden přesný výčet nákladů spojených s odstranění původní dlažby a pořízením nové. Farní kronika II, 24

²⁰⁷ Farní pamětní kniha II, 25.

²⁰⁸ Farní pamětní kniha II, 32.

²⁰⁹ Farní pamětní kniha II, 34.

I když v roce 1903 architekt Štěrba konstatoval, že kostel se nachází v dobrém stavu a že mu v žádném případě nehrozí pohroma vlivem živlů,²¹⁰ již na jaře roku 1910 si místní farář Jiránek stěžuje patronátnímu úřadu na neutěšený stav svatostánku a dokonce uvádí: „*Strop i střecha kostela jsou ve stavu bídném, takže při jarním tání kapala lidem voda na hlavu.*“²¹¹ Požadoval, aby byla opravena střecha kostela i stropní trámy, neboť ty byly vlivem zatékání prohnílé a hrozilo jejich zřícení. Vážnou situací se začíná patronátní úřad zaobírat v červenci roku 1910 a na místo vysílá své zástupce, kteří měli za úkol prověřit oprávněnost žádosti a případně navrhnout řešení. Jelikož bylo stále předpokládáno, že v brzké době dojde k celkové slohové rekonstrukci kostela, navrhli opravit střechu a podepřít strop lešením. Tento způsob se jim zdál nejefektivnější a hlavně se jednalo o nejlevnější variantu. A tak i přes protesty místního faráře bylo lešení do interiéru kostela instalováno. Spolek o stavu kostela informoval i c. k. ministerstvo kultury a vyučování ve Vídni, které se později začalo touto záležitostí zabývat a vyslalo do Potvorova své přední odborníky – konzervátora Maxe Dvořáka a vrchního stavebního radu a architekta Julia Deiningeru.²¹²

Oba pánové se po příjezdu do Potvorova seznámili nejen se stavem samotného svatostánku, ale také s plány na slohovou rekonstrukci a její provedení v takovémto rozsahu zamítli. Jako zastánci konzervativního přístupu v památkové péči ani nemohli reagovat jinak. Neboť Štěrbov projekt byl v čistě puristickém duchu. Ve farní kronice je poznamenáno odůvodnění zamítavého stanoviska: „*neboť památné stavby sluší prý zachovati před zkázou, avšak neproměňovati ve stavby moderní, jak plány navrhuji.*“²¹³ Z důvodu shledané umělecké hodnoty doporučili nechat vytvořit plány nové a to u architekta Svatovítské katedrály v Praze, Kamila Hilberta.²¹⁴

Na základě nové směrnice vypracované samotným Maxem Dvořákem v září roku 1910 mělo dojít ke zhotovení nového projektu, přičemž veškerá jeho doporučení měla být v plánech zohledněna.²¹⁵

Směrnice je také dokladem proměny památkové koncepce a dobového náhledu na údržbu a obnovu církevních památek. Dovoluji si proto citovat veškerá doporučení

---

²¹⁰ Farní pamětní kniha II, 18.

²¹¹ Farní pamětní kniha II, 35.

²¹² Farní pamětní kniha II, 36–37.

²¹³ Farní pamětní kniha II, 37.

²¹⁴ Farní pamětní kniha II, 37.

²¹⁵ BUKAČOVÁ 2008, 28.

schválená c. k. centrální komisí pro zachování uměleckých a historických památek, tak jak se její opis zachoval ve farní kronice:

„Nynější sakristie, kteráž část jižního postranního pohledu zakrývá aniž má jaké samostatné ceny, může podle dosavadního projektu býti odstraněna a nahrazena na severní straně novostavbou, kteráž chodbou s kostelem by souvisela, však zcela jednoduše se provedla.

Jižní předsíň může býti snesena, když by se po důkladné prohlídce shledalo, že lze starý románský portál, jehož části v předsíni jsou zazděny, znovu zřídit.

Věž a schody na hlavní fasádě ponechati dlužno v nynějším stavu a třeba jest toliko je vyspravit.

Střechy a krov lodi kostelní a apsidu dlužno v nynější formě obnoviti.

Římky nutno vyspravit a doplniti, pokud to z důvodů stability je nutno a sice s všemožným šetřením ceny starobylosti.

U oken nutno poříditi nové parapety podokenní. Původní ostění oken nebudou se rekonstruovati, okna v apsidě možno prorazit.

Kvádry zdiva nutno, leč bez kamenické práce – očistiti, mezery uzavřiti, leč ne až na okraj zamazati.

Odvodňovací zařízení budiž vylepšeno.

Vnitřek kostela budiž ponechán v nynějším tvaru. Toliko nutno s příslušnou opatrností, kdyby snad nástěnné malby se vyskytly, zdi oškrábat. Staré části kamene mohou býti ponechány jako kámen přírodní.²¹⁶

Jak bylo již předesláno, zhotovením nových plánů byl pověřen stavitel Hilbert. V této souvislosti spolek žádal, aby se o finanční náklady spojené s vytvořením projektu ujal stát, čemuž bylo vyhověno.²¹⁷

Architekt Kamil Hilbert se na žádost c. k. ministerstva duchovních záležitostí a vyučování dostavil dne 15. června 1912 do Potvorova, kde provedl veškerá měření potřebná k vytvoření nového projektu. Při realizaci mu byly nápomocny skici vytvořené

---

²¹⁶ Farní pamětní kniha II, 37–38.

Při této citaci si uvědomíme, že i když Dvořák položil základy konzervativního přístupu při rekonstrukci památek, kterými se dodnes řídí památková péče, došlo v této oblasti ke znatelnému posunu.

²¹⁷ Stavitel celkově žádal 2200 korun. Farní pamětní kniha II, 42.

již v předchozích letech architektem Fialou.²¹⁸ Hilbertovy plány byly zaslány v prosinci téhož roku c. k. místodržitelství v Praze k posouzení.

Celkové náklady na provedení slohové rekonstrukce kostela sv. Mikuláše byly odhadnuty na 45 550 korun. Celá rekonstrukce byla však nad finanční možnosti jak potvorovského spolku, tak obcí přináležejících k potvorovské faře. Ani patronátní úřad nebyl ochoten investovat do „zromanizace“ kostela. Veškeré dotčené strany pouze přislíbily uhradit náklady spojené s nejnútnejší opravou kostela, tak jak ukládal tehdejší zákon.²¹⁹

Již řadu let se předpokládalo, že v brzké době dojde ke slohové rekonstrukci kostela, a tak byly na památce prováděny od roku 1898 vždy jen nejnútnejší opravy. Přeložení střechy v roce 1913 bohužel zoufalý stav památky nijak neřešilo.

I když došlo k dohodě mezi plským patronátním úřadem a potvorovskou farností v případě financování „neodkladných“ oprav chrámu, které byly v té době vyčísleny projektantem vyslaným c. k. místodržitelstvím v Praze na 5000 korun, nebylo vydáno ze strany státních úřadů rozhodnutí, které by zajistilo dofinancování celkové rekonstrukce svatostánku přesně podle schválených plánů Hilbertových.²²⁰

Veškeré urgencye zasílané státním institucím i patronátnímu úřadu, týkající se přislíbené slohové rekonstrukce kostela, místním farářem a předsedou Spolku pro rekonstrukci chrámu sv. Mikuláše v Potvorově Václavem Jiráskem vycházely naprázdno.

Na sklonku roku 1914 poznamenal farář Jirásek do kroniky: „*Slohová oprava našeho kostela bude asi ne-li pochována, tož dozajista na nedohlednou dobu odložena.... Vypuknuvší válka všecko jednání zastavila a teď tu stojí náš ubohý kostel jako zřícenina, se stropem podepřeným kládami, s očouzenými zdmi, a bude Bůh ví jak dlouho tak státi.*“²²¹ I přes toto hořké konstatování situace potvorovský spolek nepřestal bojovat za obnovu kostela. Farář dále obesílal státní úřady a žádal nápravu.

---

²¹⁸ Bukačová uvádí, že architekt Fiala byl požádán roku 1908 předsedou potvorovského spolku, aby vytvořil nový projekt rekonstrukce kostela. Plán již počítal s ponecháním zvonové věže. BUKAČOVÁ 2008, 32.

Plány či skici provedené architektem Fialou se však nepodařilo dohledat.

²¹⁹ Farní pamětní kniha II, 47.

²²⁰ Farní pamětní kniha II, 48–49.

²²¹ Farní pamětní kniha II, 63, 64.

Dne 1. prosince 1915 byl ve své funkci vystřídán novým duchovním, Františkem Vamberou. I za Vamberovy správy neutuchají snahy o obnovu a především slohovou rekonstrukci potvorovského chrámu.²²²

V roce 1924 si v kronice farář František Vambere opět posteskl nad špatným stavem spravovaného svatostánku a rozhodl se, že tentokrát si vyžádá na patronátním úřadu, alespoň vymalování stěn interiéru, což se mu skutečně povedlo. Kostel byl vymalován na náklady z poloviny hrazené metternichovským úřadem a z poloviny na útraty potvorovského spolku. Byla to však opět na dlouhé roky poslední „oprava“ chrámu.²²³

Již v roce 1923 se obrátil na Památkový úřad v Praze s žádostí o provedení slohové rekonstrukce kostela sv. Mikuláše a to na státní náklady. Tato žádost zůstala však bez odpovědi.²²⁴ Až v roce 1928 navštívili zástupci Památkového úřadu v Praze, architekt K. Pacánek a ing. J. Šebek zdejší kostel a provedli prohlídku stavebního stavu svatostánku a ve své zprávě uvádějí: „*Kostel jest celkem ve stavu sešlém. Špatná krytina zejména při okapech způsobuje zatékání a pozvolnou zkázu zdiva. Konstrukce stropní jest v tak sešlém stavu, že hrozí sesutím, takže musí být podepřena.*“²²⁵ Ve své zprávě uvádějí i předpokládaný postup prací. Stejně jako kdysi puristická koncepce doporučují odstranit pozdější přístavky (sakristie, předsíň, schodiště), ovšem zvonice věž navrhuje zachovat a případně zčásti doplnit o schodiště, které by vedlo na podestu původního schodišťového přístavku. Krov střechy má být opraven a střešní krytina vyměněna za „vhodnější“ prejzovou. Doporučeno bylo také zřízení důmyslnějšího odvodnění kostela.²²⁶

Památkový úřad začal ve věci oprav kostela pracovat a ve spolupráci s okresním úřadem v Kralovicích se snažil tlačit na patronátní úřad, aby vypracoval rozpočet na nutné opravy svatostánku.

V roce 1931 bylo přikročeno k rozsáhlejší rekonstrukci. Střecha kostela byla znovu přeložena, věž získala nově prejzové tašky a stejně jako ostatní novodobé přístavky byla obílena. Lešení, které stálo v interiéru kostela již od roku 1911 a které mělo za úkol podepírat ztrouchnivělý strop, bylo odstraněno a strop byl znovu opraven. I interiéru byl znovu vymalován. Rekonstrukce se ujala firma stavitele Matějky z Kralovic (při obnově jim byly nápomocny upravené Hilbertovy plány). Rekonstrukce stála 26 265 korun,

---

²²² Farní pamětní kniha II, 74.

²²³ Farní pamětní kniha II, 94–95

²²⁴ Farní pamětní kniha II, 88.

²²⁵ BUKAČOVÁ 2008, 34.

²²⁶ BUKAČOVÁ 2008, 34–35.

příčemž patronátní úřad hradil částku 20 498 korun, zbylou část platily obce příslušející do potvorovské farnosti.²²⁷

I když touto opravou byl kostel zachráněn před zkázou, místní farář Josef Sychra si posteskl, že: „byla snad na 30 roků pohřbena myšlenka na rekonstrukci slohovou zdejšího památného kostelíčka.“²²⁸

I nadále byla snaha provést razantnější rekonstrukci kostela, za tímto účelem byla vyhlášena na místní faře sbírka. Přispěvateli již nebyli jen lidé příslušející do potvorovské farnosti, ale například ministr zahraničních věcí Československé republiky Kamil Krofta věnoval na opravu kostela 10 000 korun,²²⁹ kancelář prezidenta republiky zaslala na příkaz prezidenta republiky Edvarda Beneše 5 000 korun,²³⁰ továrník Baťa přispěl částkou 1 000 korun, i státní úřady nebyly prosbám lhostejny a např. ministerstvo veřejných prací zaslalo 5000 korun, veškeré tyto dary byly pečlivě zaznamenávány do farní kroniky.

Zahájení vytoužené rekonstrukce ale nepřicházelo. Památkový úřad provádějící dohled nad kostelem prozatím se zásadnější rekonstrukcí nepočítal. Pouze v letech 1937 - 1938 došlo k odkrytí a zrestaurování středověkých maleb v potvorovském kostele.²³¹ Úsměvný je zápis v kronice zapsaný farářem Kamilem Karoubkem hodnotící právě ukončené práce: „*Třeba se lidem staré malby na klenbě apsidy nelíbí, přece jen je kostel nyní čistý a krásný.*“²³²

Dopisem ze dne 24. prosince 1940 ministerstvo veřejných prací přislíbilo uvolnit částku 25 000 korun. Ještě v prosinci téhož roku přijel do Potvorova Dr. Šebek, pracovník Památkového úřadu, a jak se farář domníval jistě z důvodu, aby navrhl datum zahájení rekonstrukce. Avšak po seznámení se s Hilbertovým projektem odhadl Šebek náklady na 3 miliony korun, které bohužel farnost neměla, a ze strany státu se s uvolněním tak velké částky nedalo počítat. Pro administrátora Kabourka to bylo velké zklamání.²³³

---

²²⁷ Farní pamětní kniha II, 99–100.

²²⁸ Farní pamětní kniha II, 99.

²²⁹ Z Potvorova pocházela Kroftova rodina a doposud zde žil jeho bratr Richard Krofta.

²³⁰ Originál dopisu oznamující prezidentův dar je vlepen do farní kroniky mezi strany 118–119. Farní pamětní kniha II.

²³¹ Podrobněji v podkapitole Nástěnné malby.

²³² Farní pamětní kniha II, 122.

²³³ Farní pamětní kniha II, 128.

Za nového faráře Bohuslava Poustky byly poskytnuté peníze v roce 1940 použity na vnější opravu zdí kostela. Práce opět provedla firma stavitele Matějky z Kralovic.²³⁴ Bohužel veškeré opravy proběhly bez vědomí Památkového úřadu, a jak bylo později odborníky konstatováno, nebyly provedeny kvalitně.²³⁵

Slohová rekonstrukce románského kostela sv. Mikuláše nebyla, jak se pan farář v roce 1931 domníval, odsunuta na 30 let, ale naštěstí navždy. Jen nedostatek finančních prostředků uchránil chrám před jeho „zromanizací“. Následná proměna principů památkové péče v oblasti ochrany a uchování památek již takovýto razantní zásah do architektonicky dochovaného stavu kostela nedovolila.

Po zrušení Metternichovského patronátního úřadu v roce 1945, kdy byl majetek rodu konfiskován Československým státem, byly veškeré opravy kostela financovány ze státních prostředků. Ale vždy se jednalo o tzv. udržovací opravy v podobě např. výměny několika tašek na střeše kostela z důvodu zatékání²³⁶ či rekonstrukce z důvodu živelné pohromy, jak tomu bylo v roce 1965, kdy byla věž kostela zasažena kulovým bleskem.²³⁷

3.7 Občanské sdružení pro románský kostel v Potvorově

Dnes je kostel sv. Mikuláše v Potvorově vnímám mnohými návštěvníky především jako středověká památka; kulturní dědictví, které symbolicky vypovídá o nadání našich předků. Pro potvorovské farníky je však kostel sv. Mikuláše již od doby svého vzniku místem společných modliteb. Místem, které je doprovází po celý život – od narození až ke smrti.

Není tedy divu, že osud potvorovského chrámu není mnohým lidem ve vsi lhostejný.²³⁸ Ale až 21. století přineslo pro chátrající románský chrám jistou naději na záchranu.

V září roku 2007 bylo založeno Občanské sdružení pro románský kostel v Potvorově, jehož hlavním cílem je ukončit degradaci této významné románské památky a dopomoci k její obnově. Sdružení se snaží doposud iniciovat a organizovat ve spolupráci s římskokatolickou farností v Kralovicích opravy chrámu. Financování nákladné rekonstrukce je zajišťováno prostřednictvím veřejných sbírek, charitativních koncertů či

---

²³⁴ Farní pamětní kniha II, 131.

²³⁵ Farní pamětní kniha II, 131–132.

²³⁶ Farní pamětní kniha II, 154.

²³⁷ RYŠAVÝ 1983, 6.

²³⁸ V současné době přináležejí kostel ke Kralovické farnosti.

dotací z evropských fondů. Veškeré rekonstrukce probíhají samozřejmě v součinnosti a za bedlivého dohledu odborníků z oblasti památkové péče.

Prvním záchranným počinem spolku na sklonku roku 2007 byla oprava zvonové stolice ve věži kostela, při které musely být sejmuty zvony.

V červenci roku 2008 byla zahájena první etapa generální rekonstrukce kostela, při níž byla opravena dlouholetým zatékáním poškozená krovní konstrukce a střecha chrámu[3]. Souběžně s těmito pracemi probíhaly v rámci započaté druhé etapy i dílčí rekonstrukce, jako např. opravy fasády a střechy věže [4], schodišťového přístavku, předsíně a sakristie. Dále došlo k odvodnění okolí kostela a přeložení elektrické přípojky. Nově byl restaurován boční historizující oltář sv. Anny a oltář se sousoším Kalvárie. Slavnostní ukončení první fáze oprav - rekonstrukce krovů a střechy chrámu - se konalo 26. listopadu 2009, kdy byl na střechu zvonové věže osazen zlacený kříž a makovice.²³⁹

Do zvonice byl po restaurátorském zásahu na sklonku roku 2009 navrácen první ze tří zvonů. Již o rok později k němu přibyl další zrestaurovaný zvon z roku 1468.²⁴⁰ Poslední z potvorovských zvonů - Mikuláš, který byl pořízen z prostředků veřejné sbírky, byl slavnostně vysvěcen 1. října 2011.²⁴¹

Počátkem roku 2011 došlo pravděpodobně z důvodů mrazu a vlhka k prolomení jižní části hřbitovní zdi. S opravou rozvaleného ohrazení se započalo až v červnu následujícího roku. Celá akce byla rozfázována do dvou etap, přičemž jako první došlo k opravě samotné zdi a o rok později k vyztužení hlavy vstupní brány a vrátek. Vše bylo nově omítnuto.²⁴²

Přístavek schodiště, jež ústí na emporu kostela, prošel v měsících květnu a červnu roku 2013 rozsáhou vnitřní opravou, při které byly nově omítnuty stěny a vyměněno původní již ztrouchnivělé schodiště.²⁴³

Občanské sdružení bylo úspěšné i při žádosti o příspěvek na zrestaurování románských pískovcových portálů, pilastrů a pilířů kostela. Od června do srpna 2013 provedla dvojice restaurátorů očištění, následné doplnění chybějících částí a konečné zakonzervování kamenných dekorativních prvků.²⁴⁴

---

²³⁹ <http://www.potvorov.cz/modules/news/article.php?storyid=8>, vyhledáno 20.3.2015.

²⁴⁰ MARTÍNEK/BUKAČOVÁ 2012, 47, 73,80.

²⁴¹ Blíže k potvorovským zvonům v podkapitole Zvony.

²⁴² <http://www.potvorov.cz/modules/news/article.php?storyid=18>, vyhledáno 20.3.2015.

²⁴³ <http://www.potvorov.cz/modules/news/article.php?storyid=18>, vyhledáno 20.3.2015.

²⁴⁴ KAMENICKÁ 2013.

V současné době probíhají náročné restaurátorské práce na hlavním oltáři chrámu. Oltářový nástavec je již od srpna 2014 umístěn v pražské restaurátorské dílně.²⁴⁵

Z uvedených počínů Občanského sdružení pro románský kostel v Potvorově je zřejmé, že ve svém snažení o obnovu a zachování jsou velice úspěšní. Ve velice krátké době se jim tak podařilo nejen kostel rekonstruovat, ale také oživit. Interiér románského chrámu dnes není přístupný pouze v době konání bohoslužeb, nově se otvírá i v době konání každoročních koncertů a po předchozí domluvě je možné do kostela nahlédnout i individuálně.

Závěrem lze shrnout, že kostel sv. Mikuláše [5] je a bude neustále v zájmu jak odborné, tak laické veřejnosti, která si je vědoma jeho architektonické výjimečnosti. A díky jejich společnému úsilí jistě tato jedinečná ukázka českého románského stavitelství zůstane zachována pro příští generace.

---

²⁴⁵ <http://www.potvorov.cz/modules/news/article.php?storyid=19>, vyhledáno 20.3.2015.

4 Popis kostela

Kostel sv. Mikuláše v Potvorově stojí na mírné vyvýšenině v severovýchodní části historického jádra vsi. Chrám je obklopen hřbitovem ohrazeným omítnutou zdí z lomového kamene. Opevněný charakter kostela dodnes připomínají pozůstatky příkopu a valu ve východní a severovýchodní části hřbitova.²⁴⁶ Do areálu kostela je možné vstoupit barokní bránou či vrátky pro pěší v jihozápadní stěně zdi. V severozápadní stěně ohrazení nalezneme ještě jednu, zadní bránu, ústící z polí přímo na hřbitov. Na západě sousedí kostel s ohrazeným pozemkem fary.²⁴⁷

4.1 Popis exteriéru kostela

Kostel sv. Mikuláše je románský jednolodní chrám s východní půlkruhovou apsidou [6]. Jeho obdélná loď má délku 19,5 a šířku 12 metrů.²⁴⁸ Vnější líc kostela je vyzděn z pečlivě tesaných pískovcových kvádrů.²⁴⁹ Sedlová střecha chrámové lodi je kryta pálenou taškou – bobrovkou.

K západnímu průčelí kostela se připojuje hranolová zvonová věž s nízkou jehlancovou střechou. Kout mezi věží a západním průčelím kostela vyplňuje přístavek krytého schodiště, které ústí na tribunu. K románskému bohatě profilovanému vstupnímu portálu na jižní straně chrámové lodi byla přistavěna nevelká předsíň. Sakristie před vnějším lícem jihovýchodní strany kostela se svou východní stěnou přidružuje k jižní části apsidy. Veškeré novodobé přístavky – věže, schodiště, předsíň, sakristie – jsou vystavěny ze smíšeného zdiva a jsou omítnuty. Jako střešní krytina je použita pálená taška – bobrovka, která koresponduje s krytinou hlavní lodi a apsidy.

4.1.1 Jižní průčelí lodi

Jižní průčelí lodi kostela je vytvořeno z pečlivě tesaných, neomítaných pískovcových kvádrů. K němu se přimykají mladší omítané přístavky předsíň a sakristie.²⁵⁰

---

²⁴⁶ HAUSEROVÁ/BUKAČOVÁ 2012, 3, 23.

²⁴⁷ Kamenická uvádí, že kostel byl vystavěn na vyvýšené terénní výspě. Oproti pozemku fary je terén o cca 3 metry převýšen. KAMENICKÁ 2010, 13.

²⁴⁸ MARTÍNEK/BUKAČOVÁ 2012, 17.

²⁴⁹ Kámen - pískovec pro výstavbu kostela se získával z lomu na Potvorovské hoře (546 m.n.m.). KAMENICKÁ 2010, 5; HAUSEROVÁ/BUKAČOVÁ 2008, 10.

²⁵⁰ Opadávající omítka před rekonstrukcí v roce 2009 odhalila smíšené zdivo (břidlice, pískovec a cihla) přístavků. HAUSEROVÁ/BUKAČOVÁ 2008, 7.

Hmota zdívá celé lodi kostela s apsidou, tedy i jižní stěna, spočívá na poměrně vysokém,²⁵¹ plasticky profilovaném trnoži. Zalomený sokl je v horní části zakončen profilem atické patky [7]. V západní části jižního průčelí byl průběh trnože narušen druhotně osazenými náhrobními kameny [8], které přesahují i do stěny samotného kostela.²⁵²

Stěna lodi je rozdělena šesti profilovanými lizénami na pět nestejně velkých polí. Přičemž lizény u východního a západního nároží jsou nápadně širší. Lizény vystupující přímo z trnože se v podřímsí napojují na pás obloučkového vlysu a stávají se jeho součástí [9]. Spodní část obloučku u reliéfního obloučkového pásu je rovně ukončena.²⁵³ Pod profilovanou kamennou římsou, která průčelí uzavírá, se táhne zubořez.

Poměrně dosti vysoko, v úrovni prvního patra, se nacházejí čtyři okna s půlkruhovým zaklenutím. Jejich profilované ostění je jednou pravoúhle odstupněné s vloženým oblounem.²⁵⁴ Pole nejzápadnější části jižní strany kostela zůstává v oblasti prvního patra bez otvoru. Světlo pro tribunu je tak zajišťováno pouze jedním oknem. Zbylá trojice oken má za úkol osvětlovat interiér lodi kostela.

Dvě kruhová okna rámovaná oblým prutem v západní části přízemí jižní stěny, mezi nimiž prochází lizéna, poskytují světlo pro prostor pod emporou [10]. Ostění oken se směrem do interiéru zužuje.²⁵⁵

Zhruba ve dvou třetinách prostřední části jižní strany kostela prochází pás obloučkového vlysu ve tvaru vlnovky,²⁵⁶ který se po stranách napojuje na lizény a splývá s nimi. Nad vlysem je patrný zubořez, nad nímž je krátká profilovaná římsa. V současnosti je větší část nadportálové římsy [11] s reliéfním pásem kryta střechemu přístavku předsíně.

Vstupní ústupkový portál s půlkruhovým zaklenutím v přízemí jižního průčelí kostela je dnes součástí interiéru druhotně přistavěné předsíně [12]. Portál vyrůstá

---

²⁵¹ Výška cca 1 m.

²⁵² Jeden z náhrobních kamenů připomíná Václava Hollamna, posledního potvorovského faráře dosazeného plaskými cisterciáky. Zemřel roku 1820. Druhý kámen byl vztyčen na památku cisterciáckého řeholníka Gerharda Budesia, který po zrušení kláštera ve Vyšším Brodě dožil poslední roky svého života na potvorovské faře. BUKAČOVÁ 2008, 46–47.

²⁵³ Líbal se domnívá, že rovné zakončení obloučku vzniklo až zásahem restaurátorů v pozdějších letech. LÍBAL 1949, 57.

²⁵⁴ Původně byla ostění oken tvořena dvěma pravoúhlými ústupky s vloženými dvěma oblými pruty. Z důvodu lepšího prosvětlení lodi kostela byly vnitřní profily později odejmuty. MARHAUTOVÁ 1959, 240.

²⁵⁵ Dalo by se říci, že okna mají „trychtýřovitý tvar“.

²⁵⁶ Obloučkový vlys stejného vzezření nalezneme i na apsidě.

z masivní trnože. Odstupňované ostění portálu tvoří dva čtvrtsloupky, které jsou vloženy do pravoúhlých ústupků. Atické patky sloupků a ústupků jsou doplněny nárožními drápkami. Hrany ústupků jsou vyžlebeny; mezi dvěma pruty je žlábek. Oblé dřívky sloupků zakončují ornamentálně zdobené krychlové hlavice. Sloupek nejbližší vstupu do interiéru lodi na pravé straně má hlavici dekorovanou schematizovanými akantovými lístky. Hlavice druhého sloupku je zdobena vzájemně protnutými prstenci, kterými se v jejich střední části vine páska. I když střídání sloupků a hran zalomení ostění portálu je na obou stranách shodné, ornamentální výzdoba hlavic sloupků je zrcadlově obrácená. Na hlavice čtvrtsloupků a pravoúhlé ústupky dosedá profilovaná náběžní římsa tvořená dvojicí oblounů s výžlabkem a krycí deskou. Profilace archivoly je v souladu s ostěním portálu. Tympanon je hladký bez reliéfu či případných známek polychromie. Jak napovídá předsazená kamenná trnož vstupního portálu, sloupky dnes umístěné na vnitřní stěně předsíně (s druhotně vyzděným klenebním prutem) byly původně součástí tohoto portálu.

Jak bylo shora uvedeno, ke kostelu byla v období baroka přistavěna předsíň obdélného půdorysu [13]. Přístavek je kryt sedlovou střechou s předsazeným trojúhelným nástavcem a vykrojenými křídly (obrysy) štítu, které dosedají na jednoduše profilovanou římsu. Jedinou ozdobou štítu se stala nepříliš hluboká nika v jeho středu. Portál v jižní stěně předsíně je velice jednoduchý – pravoúhlý s ušima. Kamenné ostění je bez jakékoliv profilace. Tři schody vedoucí do předsíně jsou zhotoveny z pískovce, jednotlivé stupně mají zaoblené hrany. V roce 2009 byla předsíň opravena a nově omítnuta. Stěny získaly okrový nátěr. Kruhové terčíky orámované oblým prutem umístěné na bočních stěnách byly, stejně jako římsa obíhající kolem celé stavby, zvýrazněny sytější barvou.²⁵⁷

Sakristie [14] se přimyká nejen k jižní stěně lodi, ale zasahuje a zčásti překrývá i jižní část těla apsidy. Při rekonstrukci sakristie v roce 2009 došlo ke snížení části střechy, která původně vedla přes jižní okno apsidy. Střecha sakristie je tak nově rozdělena na dvě části. Vstupní část kryje sedlová střecha s předsazeným trojúhelným štítem s kulatým okénkem v jeho horním sektoru. Zadní část střechy je snižená tak, aby kopírovala stěnu apsidy pod jejím jižním oknem. Střecha dosedá na jednoduše profilovanou římsu, která je v jižní části pod štítem kryta taškami. Schody vedoucí do přístavku jsou zhotoveny z kamene. Do interiéru se vstupuje obdélným portálem

---

²⁵⁷ Před rekonstrukcí v roce 2009 měla omítka přístavku, stejně tak i sakristie světle šedý nátěr. BUKAČOVÁ/HAUSEROVÁ 2008, 7.

s rovným nadpražím. Portál lemuje prosté kamenné ostění. Osvětlení prostoru zajišťují okna v jižní a východní stěně. Obdélná okna jsou lemována kamennou šambránou bez profilace. Stejně jako v případě předsíně i stěny sakristie získaly po novém omítnutí okrový nátěr. V tomto případě však byla pomocí sytější barvy zvýrazněna pouze římsa.

4.1.2 Východní průčelí

Východní průčelí kostela je tvořeno štítovou stěnou, k níž se přičleňuje apsida [15]. Do kouta mezi jižní stěnu apsidy a východní stěnu chrámové lodi je vložena zadní část novodobé sakristie.

Na profilovanou trnož dosedá hmota zdiva východní štítové stěny i půlválcové tělo apsidy. Stěna i apsida jsou neomítané, tvořené pečlivě opracovanými pískovcovými kvádry [16].

Vnější strana apsidy je pročleněna čtyřmi lizénami, které dělí její stěnu na pět nestejně širokých polí [17]. Lizény vycházejí z trnože a v podřímsí přecházejí do pásu obloučkového vlysu, který na rozdíl od stěny jižního průčelí má obloučky zakončené vlnovkou (pouze jeden oblouček nejbližší severnímu průčelí chrámové lodi má oblouček rovně utnutý) [18]. Nad vlysem se táhne mělký reliéfní pás tvořený obloučky s rovným zakončením. Na kamennou profilovanou římsu navazuje v její spodní části zubořez. Reliéfní pás i s profilovanou římsou plynule přechází na zeď štítové stěny, kde následně pronikají až do okrajových lizén, které zdobí její jižní a severní nároží.

Tělo apsidy je prolomeno třemi okenními otvory s půlkruhovým zaklenutím a profilovaným ostěním. Profilace románského okna v ose apsidy se nám dochovala nepozměněna. Do dvou pravoúhlých ústupků jsou vloženy dva oblé pruty. Samotný okenní otvor je z tohoto důvodu velice úzký [19]. Zbylá dvě okna na jižní a severní straně apsidy [20], která měla stejnou profilaci jako předchozí popisované okno, byla později zvětšena stejně jako okna jižní stěny lodi. Střecha apsidy je utvořena krátkým sedlem s námětky přecházejícími v polokružel s námětkovým ukončením.²⁵⁸ Na samém vrcholu střechy apsidy je umístěn jednoduchý zlacený kovový kříž.

Jak napovídá krátký přesah zubořezu z jižního a severního průčelí kostela pod nasazením štítu východní stěny, současná podoba stěny neodpovídá původnímu vzhledu. Změny dokládá i cihlová dozdivka horní hrany štítu. Pravděpodobně

---

²⁵⁸ HAUSEROVÁ/BUKAČOVÁ 2008, 9.

v minulosti došlo k úpravám tvaru štítu a jeho snížení.²⁵⁹ Na ose štítu nad vrcholem střechy apsidy vidíme kruhové okno, rosetu, s profilovaným ostěním zužujícím se směrem k bývalé středové kružbě, která se dnes dochovala jen v náznacích. Ostění je dvakrát odstupňované s předsazeným oblým prutem.²⁶⁰

4.1.3 Severní průčelí lodi

Severní stěna chrámu má obdobné řešení jako jižní průčelí kostela. Základní pojetí určené trnoží, umístěním profilovaných lizén, obloučkovým vlysem s rovně ukončenými obloučky a profilovanou římskou se zubořezem se shoduje [21]. K jediné změně dochází u okenních otvorů. Tato stěna je od východu prolomena pouze trojicí oken s profilovaným ostěním a půlkruhovým zaklenutím. Ostění je tvořeno pravoúhlým ústupkem s vloženým oblounem.²⁶¹ Okna jsou symetricky umístěna naproti oknům jižního průčelí lodi [22]. Na východní straně římsy je dodnes zachovalá štítová konzola.

4.1.4 Západní průčelí

Západní průčelí je zděno z tesaných pískovcových kvádrů. Pozdější přístavba omítané věže (zvonice) a krytého schodiště na emporu způsobila překrytí zhruba dvou třetin původního románského zdiva [23]. Z trnože, shodné profilace jako u ostatních stran kostela, vystupuje v severním nároží okrajová lizéna. Věž v sobě ukrývá část středověké lizény, která rozděluje západní průčelí na dvě stejná pole.²⁶² Přístavek krytého schodiště, který těsně doléhá k jižní části průčelí, dává tušit, že i jižní nároží bylo opatřeno okrajovou lizénou. Lizény se v horní části napojují do obloučkového vlysového pásu. Stejně jako u zdí lodi chrámu jsou obloučky, oproti situaci na apsidě, zakončeny rovně. Nad reliéfním pásem je viditelný zubořez a profilovaná římsa, nad níž je druhotně dozděný trojúhelný štít.²⁶³

V severní části západního průčelí nalezneme dva okenní otvory [24]. Kulaté okno rámované oblým prutem v přízemí má za úkol osvětlovat prostor pod emporou. Pravděpodobně toto okno mělo původně shodnou profilaci jako dvě kruhová okénka

---

²⁵⁹ HAUSEROVÁ/BUKAČOVÁ 2008, 8–9.

²⁶⁰ Ostění okna bylo původně doplněno o bobulky a samotný okenní otvor měl čtyřlístou kružbu. LEHNER 1905, 94.

²⁶¹ I v tomto případě byla okna zvětšena odstraněním vnitřních profilů jako okna na jižní stěně lodi. MERHAUTOVÁ 1959, 240.

²⁶² HAUSEROVÁ/BUKAČOVÁ 2008, 9.

²⁶³ Při dozdivání štítu byl zřejmě druhotně použit kámen ze snesené původní věže kostela (je zde například patrný fragment s obloučkovým vlysem). HAUSEROVÁ/BUKAČOVÁ 2008, 9.

v jižním průčelí.²⁶⁴ V prvním patře, přímo nad kulatým okénkem se nám dochovalo románské okno s půlkruhovým zaklenutím a původní románskou profilací ostění, které je shodné s oknem ve středové části apsidy. Okenní otvor osvětluje prostor prvního patra tribuny. Novodobý přístavek věže zasahuje zčásti na pravé straně do profilace obou oken.

Omítaná zvonice věž západního průčelí byla přistavěna k lici kvádrového zdiva. Její stěny jsou pomocí plochých omítnutých pásů rozděleny na tři poschodí [25]. Vstup do věže je zajišťován dveřmi v západní stěně. Ostění dveří je velice jednoduché, kamenné, bez jakékoliv profilace. Přízemí ani první patro věže nejsou nikterak prosvětlovány. V severní a západní stěně přízemí věže jsou pouze zazděné dva půlkruhové otvory ohraničené plochou páskou. Třetí etáž zvonice má tři obdélná půlkruhově zaklenutá okna, která jsou opatřena žaluziemi. Okna se nacházejí na jižní, západní a severní straně věže. Nízká jehlancová střecha má na svém vrcholu kříž a makovice [26].

Krytý schodišťový přístavek se přimyká nejen ke stěně západního průčelí kostela, ale těsně přiléhá i k jižní stěně věže. Půlkruhová okna lemovaná plochou páskou v jižní a západní stěně přístavku osvětlují horní podestu schodiště, které vede na tribunu. Jednoduchá pultová střecha doléhá těsně pod obloučkový pás. Do přístavku se vstupuje vchodem v západní stěně. Kamenné obdélné ostění dveří je velice prosté, kdežto portál, kterým se vchází na emporu, je bohatě profilován [27]. Do dvakrát pravoúhle odstupňovaného ostění je vložen sloupek. Hrany ústupku ve střední části lemují dva oblé pruty s výzlabkem. Hrany ústupků na krajích portálu jsou ve svém středu okoseny. Ústupky dosedají přímo na podlahu bez náznaku soklu. Oproti tomu oblý dřík sloupku vychází ze soklu a atické patky. Jeho krychlová hlavice s prstencem a krycí deskou je ornamentálně zdobena kruhovými výsečemi. Ústupky i sloupky jsou zakončeny pravoúhle se zalamující římsou. Navazující archivolta v podstatě koresponduje se situací ostění, pouze do přední části rohu pravoúhlého ústupku je vložen ještě jeden tříčtvrtěválnový prut [28]. Tympanon je vyzdoben při okrajích mělkým reliéfem obloučkového vlysu.²⁶⁵ Tympanon stejně jako celý portál nese stopy polychromie.²⁶⁶

---

²⁶⁴ HAUSEROVÁ/BUKAČOVÁ 2008, 8–9.

²⁶⁵ Při výstavbě schodišťového přístavku v roce 1836 zasahoval rovný strop umístěný na vazných trámech stříšky do architektonického řešení portálu a zcela zahaloval archivoly i tympanon. HAUSEROVÁ/BUKAČOVÁ 2008, 16.

Při rekonstrukci v roce 2013, kdy byla střecha opravena, získal přístavek novou krovní konstrukci, která již nezakrývá profilaci archivoly a tympanonu.

Jižní stěna novodobého přístavku věže zasahuje do ostění portálu a překrývá větší část jeho levé strany.

4.2 Popis interiéru kostela

Podélná loď je kryta plochým stropem s fabionem. Stěny [29] jsou omítány a kryty několika vrstvami nátěrů.²⁶⁷ Zhruba jednu třetinu západní části lodi zaujímá dvouosá panská tribuna. Kněžiště je tvořeno půlkruhovou apsidou s klenutou konchou. V konše apsidy, v samotné apsidě, na polopilíři v ose tribuny a na západní stěně tribuny prvního patra, stejně tak i v tympanonu portálu empory se dochovaly fragmenty středověké figurální a ornamentální malby.²⁶⁸ Podlahu interiéru chrámové lodi i apsidy kryje terazzo.

4.2.1 Apsida

Apsida je připojena k lodi jedním pravoúhle odstupněným triumfálním obloukem. Půlkruhová apsida stejně tak i její koncha, jak již bylo zmíněno, jsou vyzdobeny zlomky figurální a ornamentální výzdoby. Profilovaná římsa při patě konchy zasahuje přes triumfální oblouk až na sloupky, které stojí v koutech východní stěny lodi [30]. Apsida je osvětlena trojicí okenních otvorů. Románské okno v ose apsidy si zachovalo původní ostění. Do koutů dvou pravoúhlých ústupků jsou vloženy dva pruty, přičemž krajní oblý prut je zakončen drápkem. Okna v jižní a severní části byla v pozdějších letech upravena a větší část jejich ostění byla vyjmuta. V současnosti jsou jednou pravoúhle odstupněna s vloženým oblým prutem zakončeným drápkem.

Na pravé vnitřní stěně apsidy bylo zřízeno v období gotiky pastoforium s vimperkem zdobeným mělkým reliéfem trojlístku. Samotná schrána sanktuária je kryta novodobými dřevěnými dvířky.

Do levé stěny apsidy byl v období baroka proražen vstup do sakristie. Kamenné obdélné ostění sakristie s rovným překladem je ponecháno bez jakékoliv profilace. K portálu z interiéru apsidy ústí dva stupně pískovcových schodů, třetí stupeň tvoří práh samotného ostění dveří. Nalevo od vstupu do sakristie směrem ke středu apsidy nalezneme ve zdi půlkruhově zaklenutou niku, pod níž je vytvořena ještě jedna, tentokrát čtvercová nika. Obě pravděpodobně vznikly již při výstavbě kostela.²⁶⁹ V ose

---

²⁶⁶ V roce 2013 byl portál restaurován. KYNČLOVÁ 2013, 4.

²⁶⁷ HAUSEROVÁ/BUKAČOVÁ 2008, 11.

²⁶⁸ O malbách bude podrobněji pojednáno v podkapitole Nástěnné malby.

²⁶⁹ HAUSEROVÁ/BUKAČOVÁ 2008, 12.

apsidy stojí kamenná románská oltářní menza, na níž nasedá původně ranně barokní nástavec, který byl na sklonku devatenáctého století upraven.²⁷⁰

4.2.2 Lod' kostela

Po stranách triumfálního oblouku při koutech čelní stěny lodi stojí čtvrtsloupky. Na atické patky byly osazeny válcové dřívky čtvrtsloupků, od nichž byly nahoře prstencem odděleny krychlové hlavice s ornamentem čtvrtkruhové pásy. Profilovaná římsa paty konchy apsidy prostupuje do východní stěny lodi a spočívá na hlavicích čtvrtsloupků.

Tyto čtvrtsloupky byly dříve některými odborníky považovány za přípory, které měly jasně poukazovat na původní zaklenutí lodi.²⁷¹ Hauserová tuto možnost jasně vyloučila a potvrdila tak dřívější Líbalovo tvrzení,²⁷² že lod' kostela byla již od svého vzniku plochostropá.²⁷³

Stěny lodi jsou omítány a kryty několika vrstvami nátěrů. Osvětlení je zajištěno čtyřmi prolomenými okenními otvory v jižní a třemi v severní stěně chrámové lodi. Okna jsou půlkruhově zakončena, a jak již bylo zmíněno, k jejich zvětšení (odebrání ostění) došlo při pozdějších úpravách interiéru. Dnes mají totožný profil ostění s okny v jižní a severní části apsidy.

Hlavní vstupní ústupkový portál v jižním průčelí kostela je z pohledu od interiéru půlkruhově zakončený s jednou pravoúhle odstupněným kamenným ostěním. Hrany ústupku ostění mají okosené hrany. Jednou pravoúhle odstupněná archivolta nasedá na levé straně přímo na pravoúhlý ústupek ostění, kdežto na levé straně vidíme náběžní římsu. Tympanon je hladký, bez náznaků dřívější polychromie či reliéfu.

Neznámého data jsou dvě kamenné konzolky nacházející se přibližně v polovině lodi kostela, zhruba ve výšce dvou metrů od úrovně podlahy.

4.2.3 Panská tribuna

V západní části chrámové lodi nalezneme panskou tribunu [31]. Tato prostorná empora zaujímá zhruba jednu třetinu z celkové velikosti chrámového prostoru [32]. Dle názoru většiny odborníků a badatelů byla tribuna původně součástí mohutné věže, která

---

²⁷⁰ Blíže k oltářní menze a hlavnímu oltáři v podkapitole Mobiliář.

²⁷¹ MENCL/BENEŠOVSKÁ/SOUKUPOVÁ 1978, 55.

Jiný názor zastával Dittrich, který se domníval, že lod' nebyla nikterak zastropena a otvírala se do krovu. DITTRICH 1983, 159.

²⁷² LÍBAL 1949, 58.

²⁷³ Hauserová vyloučila zaklenutí lodi valenou i křížovou klenbou na základě umístění oken, která se nacházejí v přílišné blízkosti čelní stěny lodi. HAUSEROVÁ/BUKAČOVÁ 2008, 28.

se tyčila nad západní částí kostela v plné šíři lodě.²⁷⁴ V jejím prvním patře byla umístěna panská tribuna.²⁷⁵ Věžovitý útvar měl zřejmě více jak dvě podlaží. Této skutečnosti napovídají schody vedoucí v tloušťce zdi severní stěny empory v prvním patře. Schodišťové stupně vedoucí do druhého patra jsou náhle ukončeny bez původní horní podesty. Navíc dochovaná část schodiště by jistě neumožňovala vystoupat nad klenbu empory prvního patra. Na základě popsaných skutečností lze usuzovat, že se schodiště opravdu nedochovalo ve svém původním rozsahu. Hauserová zastává názor, že schodiště vedlo dále v nitru zdi až do severozápadního kouta, odkud směřovalo západní stěnou vzhůru.²⁷⁶

4.2.4 Přízemí tribuny

Panská tribuna, pavlačový útvar, je nesena středovým svazkovým pilířem [33], dvojicí přízdních polopilířů s předsazeným polosloupkem na jižní a severní straně lodi, dvěma vloženými čtvrtsloupky v jihozápadní a severozápadním rohu lodi a jedním středovým přízdním polopilířem s předsazeným polosloupkem v ose západní stěny.

Původní východní stěna „westwerku“ byla nejpozději při úpravách střechy kostela v 70. letech 17. století snesena na úroveň dnešní pavlače. Středový svazkový pilíř arkády, stejně tak i přízdní polopilíře s předsazenými polosloupky při stranách oblouků arkády byly původně zatíženy vahou východní stěny věže.²⁷⁷

Hrany monumentálního čtverhranného středového pilíře arkády jsou vyžlebeny [34]. K jeho stranám se připojují polosloupky. Celý svazkový pilíř spočívá na profilovaném soklu s atickou patkou. Polosloupky mají krychlové, ornamentálně zdobené hlavice s prstencem. Románský pletenec se objevuje u hlavic polosloupků na východní a jižní straně pilíře, kdežto u hlavic na severní a západní straně vidíme svěšené půlobloučky. Svazkový pilíř je završen profilovanou římsou, kterou tvoří dvojice oblounů s výžlebkem a krycí deskou.

Na římsu polosloupku na východní straně svazkového pilíře dosedá přípora nesoucí profilovanou konzolu s částí dochovaného čtverhranného arkýře. Po stranách

---

²⁷⁴ LEHNER 1905, 90; BENEŠOVSKÁ/MENCL/SOUKUPOVÁ 1978, 55; RADOVÁ 1979,50; HAUSEROVÁ 2012, 173.

²⁷⁵ Líbal odmítá, že by kostel měl původně věž a konstatuje: „ Dnes však není po věži ani památky a celkové řešení západní části lodi skutečnost věže vlastně vylučuje.“ LÍBAL 1949, 58.

²⁷⁶ HAUSEROVÁ/BUKAČOVÁ 2008, 17–18.

²⁷⁷ HAUSEROVÁ/BUKAČOVÁ 2008, 13; MARTÍNEK/BUKAČOVÁ 2011, 17–18.

v nejsvrchnější části tohoto výstupku jsou dva sloupky s patkami a nárožními drápky. V předsunuté nice v ose tribuny byl zřejmě umístěn oltář.

Polosloupky na jižní a severní straně centrálního pilíře podepírají klenební pasy arkád, které dopadají na předsažené polosloupky přízedních polopilířů při jižní a severní stěně arkád. Polosloupky vycházejí ze soklu, mají atickou patku s nárožními drápky. Jejich krychlové hlavice s prstencem jsou zdobeny motivem zhuštěných půlkružnic. Nad přízedními polopilíři i polosloupky probíhá profilovaná římsa složená ze dvou oblounů s výžlebkem a krycí deskou.

Čtvrtsloupky vložené do koutů západní stěny podkruchtí mají oblé dříky a krychlové hlavice s jednoduchým motivem čtvrtkružnice. Hlavice jsou zakončeny shodným typem profilované římsy jako všechny ostatní polosloupky podkruchtí. Čtvrtsloupky podepírají klenební pasy, které směřují k předsaženému polosloupku přízedního polopilíře při západní stěně lodi, a ke konzolám v rozích u přízedních polopilířů jižní a severní strany lodi. Polosloupek na západním boku středového pilíře vynáší klenební pas, který dosedá na profilovanou římsu předsaženého polosloupku přízedního pilíře v západní stěně podkruchtí [35]. Polosloupek v západní stěně má stejný vzhled jako ostatní popisované polosloupky s tím rozdílem, že jeho hlavice je zdobena motivem nahuštěných polokružnic.

Tribuna je podklenuta dvěma poli bezžeberných křížových kleneb se stoupavou vrcholnicí.²⁷⁸ Křížová klenba vyrůstá z jednotlivých rohů klenebních pasů.

Podkruchtí je osvětlováno trojicí kruhových oken. Dva okenní otvory v jižní stěně lodi mají dochovanou špaletu, která se směrem do interiéru rozevívá [36]. Rámovány jsou oblým prutem. Okno v západní části stěny se dochovalo bez profilace, zřejmě bylo druhotně zvětšeno. Nika s půlkruhovým záklenkem v jižní části západní stěny byla jistě původně okenním otvorem, který byl druhotně zazděn při stavbě schodišťového přístavku vedoucího do prvního patra tribuny.

V době výstavby kostela nebylo zřejmě počítáno s propojením přízemí a prvního patra tribuny vně interiéru. Ani provedené stavebně historické²⁷⁹ a archeologické průzkumy²⁸⁰ nenalezly žádné hmatatelné stopy nasvědčující tomuto spojení v době vzniku svatyně.

---

²⁷⁸ MENCL 1974, 19.

²⁷⁹ HAUSEROVÁ/BUKAČOVÁ 2008.

²⁸⁰ KAMENICKÁ 2012.

Avšak v pozdější době došlo ke stavebním úpravám, které umožnily vystoupat z přízemí do prvního patra. Zřejmě v té době již nebylo možné vstoupit do patra tribuny krytou lávkou ze sousedního sídla,²⁸¹ či již neexistovalo venkovní schodiště zajišťující vstup na emporu. Schodišťový přístavek válcovitého tvaru byl instalován k jižní stěně lodi podkruchtí mezi dvojicí kruhových oken. Toto točité schodiště ústilo na tribunu, která zřejmě v té době již plnila funkci pěvecké kruchtý. Z důvodu zajištění větší kapacity pro stále se zvyšující počet věřících příslušejících k potvorovské farnosti byl k vnějšímu líci západní stěny kostela přistaven v roce 1835 nový schodišťový přístavek zajišťující vstup na tribunu.²⁸² Schodiště v interiéru bylo odstraněno a klenba podklenutí tribuny znovu dozděna.²⁸³

4.2.5 Patro tribuny

Jak již bylo zmíněno, na emporu je možné vystoupat krytým schodištěm při západní stěně kostela. Vstup na tribunu v prvním patře při pohledu z interiéru je zapuštěn do půlkruhově zaklenuté portálové niky. Tympanon v sobě ukrývá románskou malbu anděla [37]. Zlomky středověké figurální a ornamentální výmalby nalezneme také na západní stěně tribuny.

Přepážka oddělující první patro od chrámové lodi se nám nedochovala, jak se domnívá řada badatelů, v původní podobě. Východní stěna tribuny byla snesena na podobu pavlače s výstupkem ve střední části. Tři strany výstupku jsou opatřeny novodobým zábradlím, které dosahuje výšky parapetu dnešní kruchtý.

První patro tribuny bylo zřejmě původně zaklenuto. Této domněnce napovídají dochované koutové výběhy kleneb při západní stěně a výběhy kleneb u středového křížového polopilíře u téže stěny. S určitostí můžeme říci, že pokud snad k zaklenutí prvního patra tribuny nedošlo, jistě bylo se zaklenutím původně počítáno.

V jihozápadním a severozápadním rohu tribuny jsou přistaveny křížové čtvrtpilíře, které svírají ve svém rohu čtvrtsloup. Na atickou patku nasedá oblý dřík zakončený krychlovou hlavicí. V jihozápadním rohu je hlavice zdobena nahuštěnými čtvrtkružnicemi a v severozápadním je hlavice doplněna o motiv propletených půlkruhů

---

²⁸¹ Řada autorů zabývajících se panskými emporovými kostely se domnívá, že vstup v prvním patře mohl být propojen krytým mostkem se sídlem zemana. Např. BRANIŠ 1892, 45; LEHNER 1905, 90. Více o možném propojení potvorovského kostela se sídlem vlastníka v podkapitole Tribunový kostel a dvorec v Potvorově.

²⁸² BUKAČOVÁ 2008, 16.

²⁸³ HAUSEROVÁ/BUKAČOVÁ 2008, 15.

[38]. Nad hlavicemi koutových čtvrtsloupků, stejně tak i nad čvrtpilíři, probíhá profilovaná římsa. Z ní vyrůstají výběhy žebrových kleneb a klenební pasy. Klenební pas vystupující z čvrtpilíře je podložený oblým prutem.

Svazkový polopilíř [39] ve středové ose tribuny je tvořen křížovým polopilířem, do jehož koutů jsou vloženy čtvrtsloupky a před jeho východní bok je předsazen polosloupek. Svazkový polopilíř je umístěn na atické patce. Polosloupek u východního boku polopilíře má krychlovou hlavici zdobenou motivem svěšeného půlobloubku. Čtvrtsloupky mají krychlové hlavice zdobené proplétanými polokružnicemi. Nad křížovým polosloupem i jednotlivými čtvrtsloupky a polosloupkem se táhne profilovaná římsa. Střední část křížového polopilíře vynáší klenební pas doplněný o oblouny vložené do jeho vyžleбенých hran. Čtvrtsloupky pak mají za úkol vynášet klenební pas s podloženým oblým prutem. Přesnou podobu klenby můžeme dnes jen tušit, neboť její náběhy končí zhruba po 60 cm v plochem stropu tribuny [40].

Tribuna je osvětlována okenními otvory proraženými v jižní a západní stěně. Okno v severní části západní stěny kostela si zachovalo původní profilaci – do dvakrát pravoúhle odstupněného ostění jsou vloženy dva oblouny, přičemž prut v přední části je zakončen drápkem. Okno v jižní stěně mělo původně totožnou profilaci jako okno v západní stěně, avšak později bylo zvětšeno odebráním profilace. Dnes je ostění jednou pravoúhle odstupněno s vloženým prutem s drápkem.

Podlaha empory je zhotovena z obdélných cihel. Na její úroveň je nutné vystoupat po dvou stupních umístěných v zádveři při hlavním vstupu na kruchtě. Podlaha je umístěna velice vysoko a sokl čtvrtsloupků i polosloupku není skoro viditelný. Dřívějšímu propojení prvního patra tribuny s přízemím (které vzniklo při pozdějších úpravách interiérů) dnes napovídá pouze změna v kladení cihel při jižní stěně tribuny.

V severní stěně tribuny nalezneme malý půlkruhově završený vstup, který vede k již zmiňovanému schodišti v síle severní stěny [41]. Stupně schodů dnes stoupají do podstřeší, dříve zřejmě ústily do dalšího patra věže [42].

4.3 Nástěnné malby

Dne 25. května 1898 byl kostel sv. Mikuláše zasažen bleskem. Neblahá událost měla i svou pozitivní stránku. Při úderu blesku došlo k narušení omítky v apsidě a na epištolní straně se objevila část starobylé fresky.²⁸⁴

Po ničivém řádění blesku byly škody jím napáchané brzy napraveny. Zajímavý je zápis ve farní kronice, který se týká malířské úpravy stěn při následné rekonstrukci: „*Po provedené vnitřní opravě od malíře pokojů z Radnic barvou celý nově natřen a místy mramorován.*“²⁸⁵ Jak bylo v té době naloženo s objevem starobylé malby, zda byl nález oznámen příslušným orgánům, či zda byla malba jednoduše zatřena, nám zůstává utajeno.

Odhalený segment zůstal pravděpodobně bez jakéhokoliv dalšího (restaurátorského) zásahu až do roku 1937, kdy provedl sochař Štěpán Kořán, na žádost a pod dohledem pracovníka Památkového úřadu Dr. Šebka, očištění stěn chrámu na původní výmalbu.²⁸⁶

Po odborném posouzení bylo konstatováno,²⁸⁷ že malby nacházející se v konše apsidy a na empoře jsou románské. Jako mladší, z období gotiky, byly identifikovány výmalby pod konchou apsidy. Následně bylo rozhodnuto o jejich restauraci.

Středověké nástěnné malby byly prováděny technikou fresco-secco. Jde tedy o vápenné malby, kdy technika al secco měla za úkol dokončit freskový podklad. Jelikož tato finální vrstva není pevně spojena s podkladem, často dochází při odstraňování mladších přemalbě k jejímu sprášení. Výjevy se nám tak většinou odhalují bez modelace a mnohdy je znatelná pouze obrysová linie.²⁸⁸

V jakém stavu se nacházely potvorovské malby po svém odhalení, se zřejmě dnes již nedozvíme. Ale dle zápisu ve farní kronice mělo dojít před samotným restaurátorským zásahem k pořízení fotografické dokumentace.²⁸⁹ Dne 17. června roku 1938 započal

---

²⁸⁴ Podrobný popis celé události nalezneme ve farní kronice. K samotnému odhalení maleb je uvedeno: „*Na straně epištolní, nad otvory, které jsou udělány ve zdivu a kam dávají se obyčejně konvičky menší, odrazil také omítku zdi, pod kterou objevily se malby starobylé, fresky. Bylo dobře rozeznat část ruky a nohy; pod malbou nalézal se starobylý latinský nápis.*“ Farní pamětní kniha II, 2.

²⁸⁵ Farní pamětní kniha II, 2.

²⁸⁶ Úpravy omítek a stěn probíhaly do 18. října 1937 do 23. prosince 1937. Náklady činily 17900,- Kč. Farní pamětní kniha II, 118–119.

²⁸⁷ Dle farní kroniky posouzení provedl Dr. Zdeněk Wiehl, sekční šéf ministerstva školství a osvěty, který přijel v doprovodu úředníka (jeho jméno není uvedeno) a Dr. Šebek z Památkového úřadu. Farní pamětní kniha II, 121.

²⁸⁸ ROYT 2002, 14–15.

²⁸⁹ Farní pamětní kniha II, 121.

Tyto fotografie se nepodařilo dohledat.

akademický malíř Max Duchek ve spolupráci se sochařem a štukatérem Štěpánem Kořánem jednotlivé fragmenty původních maleb obnovovat.²⁹⁰

Velice typické pro raně středověké umění bylo zobrazení Krista v mandorle „Majestas Domini“ nad hlavním oltářem jako je tomu v případě potvorovského kostela [43]. Ve středu konchy je zachycena částečně dochovaná postava trůnícího a žehnajícího Krista, kterého po stranách doprovázejí andělé. Boží pravice se vynořuje z oblaku nad hlavou Kristovou a dva její žehnající prsty se dotýkají Ježíšovy svatozáře. Na pravé straně od mandorly jsou viditelné zlomky figur dvou světců.²⁹¹ První z nich třímá v rukou knihu a druhá svitek. Z levé strany mandorly rozpoznáváme dvojici světic. Jedna z žen stojící v popředí byla označena jako Panna Marie. Při restaurátorském zásahu byly románské výjevy z důvodu lepší čitelnosti maleb zdůrazněny novou linií a značně zkresleny.²⁹² Na konše mezi jednotlivými zrestaurovanými fragmenty románské výzdoby bylo ponecháno zdivo neomítnuté (jsou zde přiznány pískovcové kvádry, kterými je koncha sklenuta).

Apsida byla v gotickém období doplněna o výmalbu svatých žen a mužů ve dvou horizontálních pásech [44] [45].

Zlomky románské malby se dochovaly také na arkýřovém výstupku panské tribuny. Na jeho čelní stěně, směrem do lodi, je rozpoznatelná mužská postava s rukama sepjatýma v prosebné gesto.²⁹³ Na konzole arkýře je dodnes patrná pestrobarevná polychromie.

I první patro dnešní kruchty v sobě ukrývá stopy středověké výmalby. Na západní straně v okolí románského okna jsou patrné zlomky figurální výmalby. V tympanonu vstupních dveří na emporu ze strany interiéru kostela je zachycena postava anděla.

Románské malby v konše apsidy a na tribuně kostela dle Mašínova názoru vznikly v polovině 13. století. Usuzuje tak na základě tehdejší datace výstavby kostela,²⁹⁴ kdy nepředpokládá delší časovou prodlevu mezi vznikem svatyně a její malířskou

---

²⁹⁰ Práce byly dokončeny 1. července 1938. Farní pamětní kniha II, 121.

²⁹¹ Všečekková v souvislosti s malbou uvádí, že jsou zde zachyceni Panna Marie a Jan Křtitel. Z textu není zřejmé, o které z vymalovaných postav se jedná. VŠETEČKOVÁ 1995, 41.

²⁹² MAŠÍN 1954, 55.

²⁹³ Mašín ve svém popisu malby uvádí, že z pravé strany žehnají této postavě dva prodloužené prsty boží pravice. Bohužel se mi nepodařilo tento výjev objevit. MAŠÍN 1954, 55.

²⁹⁴ Mašín uvádí, že kostel vznikl kolem roku 1240. MAŠÍN 1954, 56.

výzdobou.²⁹⁵ Ke vzniku gotických maleb se Mašín nikterak nevyjadřuje. Všetečková spojuje výmalbu apsidy s působením pánů z Kolovrat v Potvorově po roce 1420.²⁹⁶

4.4 Mobiliář kostela

Kostel zasvěcený svatému Mikuláši v Potvorově za osm set let, kdy je dominantou celé obce, prošel řadou vln vnitřního zařízení. Bohužel z původního středověkého mobiliáře se nám do dnešních dnů (krom kamenné oltářní menzy) nic nezachovalo. V současnosti je kostel doplněn o barokní, historizující a současnou moderní výbavu.

V apsidě stojí již od dob vzniku kostela kamenná oltářní menza [46]. Stipes je zhotoven z pečlivě opracovaných pískovcových kvádrů, které odpovídají vzhledu zdiva lodi kostela.²⁹⁷ Menza je kryta monolitickou kamennou deskou. Ostatková schrána je otevřená a dnes již prázdná. Menza, stejně tak i stipes byly při úpravách oltáře [47] roku 1883 po stranách dozděny cihlami a již od roku 1683 slouží jako podstavec pro raně barokní edikulový oltář.²⁹⁸

Ornamentálně vyřezávaná pradela je členěna podstavci tordovaných sloupů retabula. Po stranách je ukončena prolamovanými konzolami doplněnými o vyřezávané hlavičky okřídlených andílků. V nice ve středu oltářního nástavce je umístěna socha Madony s Ježíškem. Tato nika, nacházející se za zlaceným rámem, byla vložena do původně barokního oltáře až v 19. století. Tordované sloupky po stranách jsou doplněny reliéfní řezbou vinné révy a zakončeny hlavicemi s vyřezávanými hlavičkami okřídlených andílků. Boční sokly zdobí sochy sv. Mikuláše a sv. Bernarda. Na ornamentálně vyřezávané kladí nasedá trojúhelný rozeklaný fronton. V jeho středu se nachází řezba žehnajícího Boha Otce na postříbřeném mraku. Nad ním, na samém vrcholu nástavce, stojí socha archanděla Michaela, která byla zhotovena v roce 1908.²⁹⁹ Celý výjev je doplněn o dvě postranní sochy sv. Barbory a sv. Kateřiny.³⁰⁰ Jak již bylo uvedeno, oltář prošel úpravami v 19. století, kdy architektura oltáře získala nový šedozelený nátěr. I

---

²⁹⁵ Stejného názoru je i Všetečková. VŠETEČKOVÁ 1995, 40–43.

²⁹⁶ VŠETEČKOVÁ 1995, 41.

²⁹⁷ Oltářní románská menza nebývá běžně viditelná, neboť ji kryje antependium.

²⁹⁸ HAUSEROVÁ/BUKAČOVÁ 2008, 12.

²⁹⁹ Původní barokní socha archanděla Michaela byla bleskem, který udeřil do kostela v roce 1898, sražena a roztržila se o podlahu. Farní pamětní kniha II, 2.

Nová socha byla pořízena roku 1908 ze sbírky potvorovských hospodyň, jak uvádí zápis v kronice. Plastika byla zhotovena řezbářem a sochařem J. Kouteckým z Čisté. Farní pamětní kniha II, 32.

³⁰⁰ RATAJ 2009, 2.

jednotlivé dřevořezby byly nově polychromovány.³⁰¹ V současné době probíhá velice nákladné restaurování tohoto edikulového oltáře.³⁰²

Postranní oltář sv. Anny [48] nalezneme na epištolní straně lodi kostela.³⁰³ Jeho vznik je kladen do druhé poloviny 19. století. Retabulum stojí na dřevěné menze, jejíž podstavec (stipes) je obložen dřevěným táflováním. Samotné retabulum má podobu pevnostní architektury s pěti věžemi s gotizujícím tvaroslovím. Ve středu, na nejvyšší věži, je umístěno sousoší sv. Anny v doprovodu Panny Marie.³⁰⁴ Mezi postranními věžemi, které slouží jako podstavce pro sochy sv. Cyrila a sv. Metoděje, jsou umístěny dvě věžičky zakončené fíalami.³⁰⁵

Postranní oltář se sousoším Kalvárie³⁰⁶ stojící na evangelijní straně lodi kostela je protějškovým oltářem k oltáři svaté Anny.³⁰⁷ Architektonické provedení obou oltářů je totožné. Pouze oltář se sousoším Kalvárie [49] má ve svém středu (na stěně zavěšený) jednoduchý kříž s korpusem Krista. Výjev dotvářejí sochy umístěné na bočních podstavcích. Jedná se o sochy Panny Marie a sv. Jana Evangelisty.³⁰⁸ Obě plastiky, stejně tak i korpus Krista, jsou polychromovány.³⁰⁹

Secesní oltář Božího hrobu nalezneme v prostoru pod emporou při západní stěně lodi. Dřevěný sarkofág v sobě ukrývá figurální skulpturu mrtvého Krista. Pradela je členěna polosloupky s romanizujícími hlavicemi. Ve střední části je pak umístěn představený tabernákl doplněný o ornamentální řezbu. Retabulum je tvořeno dvojicí andělů, kteří se sepjatýma rukama a skloněnou hlavou klečí pod křížem, který navazuje na mandorlu pod ním. Řezba drapérie visí přes obě ramena jednoduchého kříže.³¹⁰

Parapet kruchty na evangelijní straně kostela zdobí polychromovaná plastika anděla s atributem hořícího srdce. Socha byla vytvořena v roce 1763 neznámým mistrem. Okřídlený anděl je zobrazen v životní velikosti. V pravé ruce třímá hořící srdce, jeden

---

³⁰¹ Oprava oltáře je zmiňována i v roce 1938, není ale bohužel uvedeno, o jak velký zásah se jednalo. Farní pamětní kniha II., 122.

³⁰² Hlavní oltář byl převezen v srpnu 2014 do pražského ateliéru akademické malířky Karine Artouni. <http://www.potvorov.cz/modules/news/article.php?storyid=3>, vyhledáno 17.3.2015.

³⁰³ Oltář byl restaurován roku 2009.

³⁰⁴ Bukačová uvádí, že socha sv. Anny, jež vede Pannu Marii, pochází z období baroka. Ostatní sochy umístěné na oltáři jsou již mladší datace. BUKAČOVÁ/MARTÍNEK 2012, 25.

³⁰⁵ RATAJ 2005, 5.

³⁰⁶ Podlaha uvádí, že oltář byl pořízen roku 1888 a stojí na místě oltáře původního. PODLAHA 1909, 95.

³⁰⁷ Oltář byl restaurován roku 2009.

³⁰⁸ Bukačová dodává, že socha Panny Marie a korpus Krista jsou sochami barokními, kdežto socha sv. Jana Evangelisty byla vytvořena až v roce 1888. BUKAČOVÁ/MARTÍNEK 2012,25. Tyto informace zřejmě čerpá z Podlahova soupisu. PODLAHA 1909, 95.

³⁰⁹ RATAJ 2005, 8.

³¹⁰ RATAJ 2005, 11.

ze symbolů božských ctností.³¹¹ Na témže parapetu, ale na epištolní straně lodi, je umístěna i socha anděla s atributem kříže. Obě plastiky vykazují jisté analogie. V tomto případě anděl drží ve své pravé ruce kříž a levou ruku má vzpaženou do úrovně prsou.³¹²

Prostor pro novou kazatelnu [50] byl vytvořen díky posunutí bočních oltářů v 19. století.³¹³ Na řečniště ústí prosté dřevěné schodiště s náznakem gotizující řezby. Dřevěný ambon stojí na osmihranném pískovcovém sloupu s profilovaným soklem a hlavicí. Architektura kazatelny byla v pozdějších letech opatřena nazelenalým nátěrem. Do poprsnice jsou druhotně vloženy nepolychromované reliéfní řezby čtyř evangelistů s jejich atributy ve spodní části výjevu.³¹⁴ Reliéfy zhotovené firmou Beck z Kutné Hory byly pořízeny dne 9. srpna 1941 a okamžitě instalovány na poprseň kazatelny.³¹⁵

Trojdílná zpovědnice z konce 19. století se dnes nachází pod kruchtou při západní stěně lodi kostela. Zpovědnice je členěna z pohledové strany třemi arkádami. Prostřední část určená pro zpovědníka je doplněna o dvířka a závěs bránící pohledu do interiéru. Architektura zpovědnice je v horní části zakončena trojúhelným nástavcem s křížem na vrcholu. Postranní otevřené prostory, opatřené jednoduchými klekátko, jsou určeny pro zpovídání.³¹⁶

Barokní olejomalby z druhé poloviny 17. století zdobí boční stěny kostela. Námětem obrazů je tematika spojená s cisterciáckým řádem.

Obraz s výjevem Krista a sv. Bernarda - olejomalba na plátně od neznámého autora pocházející z roku 1678 - je zavěšena na stěně při evangelijní straně kostela.³¹⁷ Obraz zachycuje Krista sklánějícího se z kříže a objímajícího sv. Bernarda oděného v řádovém rouchu. Obraz je doplněn o text s chronogramem: „ET AMPLIUS EI FAVET IESU SACRATA DEXTERA 1678“ v českém překladu: „*A hojněji mu (Bernardovi)*

---

³¹¹ RATAJ 2005, 22.

³¹² RATAJ 2005, 24.

Obě sochy byly roku 1909 opraveny a polychromovány. Farní pamětní kniha II, 34.

³¹³ K této úpravě mělo dojít za působení faráře Karla Appela v letech 1882–1885 BUKAČOVÁ 2008, 13.

Hauserová se domnívá, že k zřízení nové kazatelny došlo až po roce 1905, po úpravě úrovně podlahy. HAUSEROVÁ/BUKAČOVÁ 2008, 12.

³¹⁴ RATAJ 2005, 34.

³¹⁵ Pamětní kniha obce Potvorov, 70.

³¹⁶ RATAJ 2005, 30.

³¹⁷ Rozměry 250x150 cm.

prokazuje přízeň Ježíšova svatá pravice.³¹⁸ Obraz byl později nově zasazen do zlaceného rámu s květinovým reliéfem.³¹⁹

Obraz s výjevem Panny Marie a sv. Bernardem - olejomalba na plátně z roku 1678 od neznámého autora - zachycuje Pannu Marii, jež podává Ježíška klečícímu sv. Bernardovi. Obraz visí na epištolní stěně kostela. I zde je motiv doplněn o text: „IESVM VIRGO EXPORRIGIT DIVO PATRI IN OSCVLA.“ V českém překladu: „Panna Maria podává Ježíška Otcí (Bernardovi) k políbení.“³²⁰

Soubor 14 barevných tisků křížové cesty umístěných na stěnách lodě i apsidy pochází z počátku 20. století. Obrázky ve zlacených rámech jsou opatřeny staršími destičkami ve tvaru srdce s pozlacenými křížky na vrcholu. Štítky tak číselně označují jednotlivá zastavení.³²¹ Dle zápisu ve farní kronice byla křížová cesta pořízena v roce 1908 a dne 9. března téhož roku došlo k jejímu posvěcení.³²²

V lodi kostela se nacházejí lavice datované do druhé poloviny 18. století. Pětisedadlové jsou umístěny vždy po dvou řadách na evangelijní a epištolní straně lodi. Čela jsou zdobena kazetami a pilastry. Bočnice jsou křivkovitě prohnuté.

Totožné lavice, ale pouze se čtyřmi sedadly, nalezneme pod tribunou na epištolní straně. Na evangelijní straně před secesním oltářem Božího hrobu byly na přelomu 19. a 20. století instalovány dvě lavice bez čel a podlah s křivkovitě řezanými boky.³²³

Kruchta je doplněna v současné době o tři řady lavic jednoduché konstrukce z druhé poloviny 19. století.

Varhany umístěné na pěveckém kůru, původní panské tribuně, byly zhotoveny roku 1852. Dochovaly se prakticky v původním stavu a jsou neustále funkční. Jedná se o jednomanuálové varhany s devíti rejstříky. Prospekt je trojdílný, střední část prospektu je zakončena lomenou stříškou s profilovanou římsou. Postranní části jsou zdobeny pod profilovanou římsou vrubořezem, ukončující stříška je oproti střední části rovná. Průhledy nad píšťalami jsou segmentově zakončeny. Římsy, stejně jako kříž ve střední části prospektu, jsou zlacené.³²⁴

---

³¹⁸ MARTÍNEK/BUKAČOVÁ 2012, 25.

³¹⁹ RATAJ 2005, 14.

³²⁰ MARTÍNEK/BUKAČOVÁ 2012, 25.

³²¹ RATAJ 2005, 20.

³²² Farní pamětní kniha II, 31.

³²³ RATAJ 2005, 48–56.

³²⁴ RATAJ 2005, 32.

4.5 Zvony

O podobě zvonu či zvonů kostela sv. Mikuláše v období středověku se nám do současnosti nedochovaly žádné písemné zprávy. Od doby svého vzniku kostel jistě zvon měl, neboť do křesťanské liturgie byly zvony zařazeny již v sedmém století. Jejich původním posláním bylo svolávat věřící ke společné bohoslužbě a připomínat čas k modlitbě.

Již ve středověku vznikaly specializované zvonařské dílny, které zdokonalovaly výrobu, a obliba zvonů rostla. Hlas zvonu postupem času nesloužil jen při liturgii, ale začínal se využívat ke světským účelům (např. zvonění k upozornění či ohlášení nebezpečí, k oznámení času, k odvrácení blesku atd.).³²⁵ Můžeme tedy předpokládat, že i tuto funkci vykonával zvon či zvony v potvorovském kostele.

Jak dokládají písemné záznamy, i stavba samotná, nezůstal kostel sv. Mikuláše během své historie bez újmy. Několikrát byl těžce poškozen ničivým požárem či vyplněn vojskem a následně čekal na svou obnovu řadu let. A pokud nebyly zvony ohněm roztaveny, jistě patřily k velice vítané kořisti uchvatitelů. V dobách válečných docházelo k tzv. rekvizici zvonů, bohužel ani potvorovská farnost nezůstala bez újmy. Zajisté docházelo k odlévání nových zvonů, ale přesné informace o počtu a historii zvonů nám zůstávají utajeny.³²⁶

Nezodpovězena, až do doby barokní, zůstává i otázka, kde byly zvony v Potvorově umístěny. Je možné spekulovat o zavěšení prvních zvonů do západní věže kostela, která se zřejmě nacházela nad panskou tribunou.³²⁷ Zvonice se zvony mohla stát i samostatně nedaleko kostela na hřbitově, což by usnadnilo přístup ke zvonění. Této skutečnosti by nasvědčoval nálezný základů stavby, která se nacházela čtyři metry od severozápadního nároží svatostánku.³²⁸

Při stavbě nového krovu kostela v 70. letech 17. století, byl na střeše zbudován sanktusník, který svou funkci plnil až do roku 1824, kdy byl poškozen bleskem a následně odstraněn. V roce 1825 byla pro potřeby zvonění vystavěna nová věž přimykající se k západnímu průčelí kostela. Věžní zvonice byla nejprve opatřena

---

³²⁵ MATOUŠEK 2006, 23–27.

³²⁶ MARTÍNEK/BUKAČOVÁ 2012, 42.

³²⁷ Přesnou podobu věže, ale neznáme.

³²⁸ Kamenická na základě vzhledu a rozměrů objektu (vnitřek 2,1 m) označuje stavbu za věž či zvonici, k jejíž výstavbě došlo po rozebrání části věže kostela při barokních úpravách. KAMENICKÁ 2012, 37.

zvonovou stolicí pro zavěšení dvou zvonů. Tento stav byl však nevyhovující a později byla vyrobena nástavbová konstrukce pro uložení třetího zvonu.³²⁹

V současné době je zvonice věže kostela opatřena třemi zvony:

Malým zvonem v ladění c3, který byl zhotoven v roce 1874 v Chebu jistým Adamem Pistoriusem. Má hmotnost 27 kg, průměr zvonu je 36 cm. Zvon je zdoben rostlinnými ornamenty, nad nimiž je uvedeno jménem mistra zvanařského – v nápisovém pásu pod čepcem si můžeme přečíst nápis: „*A. Pistorius Eger*“. Panna Marie s Ježíškem jsou vyobrazeni na čelní stěně zvonu, v zadní pak nalezneme výjev Krista na kříži. Neexistují žádné záznamy, jež by uváděly, pro který z kostelů byl původně zvon ulit, součástí kostela sv. Mikuláše je až od roku 2009.³³⁰

Původně zde býval zavěšen tzv. Olšanský zvon z roku 1701 zhotovený dílnou Jana III. Pricqueye na přání plaského opata Eugena Tyttla, jeho ladění je stejné jako u novějšího chebského zvonu, podobná je i váha a průměr, tedy 30 kg a 36 cm.³³¹ V roce 2009 bylo doporučeno z důvodu špatného stavu jeho sejmutí. Následovalo restaurování a dnes je zvon uložen v interiéru kostela.³³²

Střední zvon Nový Mikuláš³³³ v ladění f2 nechalo roku 2011 vytvořit Občanské sdružení pro románský kostel v Potvorově ve zvanařské dílně rodiny Dytrychových v Brodce u Přerova. Zvon váží úctyhodných 120 kg a jeho průměr čítá 58 cm, výzdoba je tvořena čtyřmi výjevy majícími vztah k historii kostela, obrazy jsou umístěny na jednotlivých světových stranách, mezi nimiž se opakuje motiv románského pletence. Jednotlivé výjevy jsou propojeny provazovou linkou ztělesňující tok času a zároveň nad nimi vytváří iluzi románské klenby. Prvním ze čtyř výjevů na pohledové straně se skládá ze tří scén. Prvním z nich je podobizna Anežky z Potvorova, podle legendy byla zakladatelkou kostela. Zkřížené hrábě symbolizují rod Hrabšiců.³³⁴ Otevřená kniha a tři jablka znázorněná pod Anežkou upomínají na sv. Mikuláše, jemuž je kostel a zvon zasvěcen. Dalším výjevem, na straně východní, je kalich a nad ním hostie – symbol přijímání pod obojí, vyjadřující vyznávání odlišné víry po husitských bouřích. Na západní straně je pak cisterciácký znak, který připomíná období správy potvorovské

³²⁹ MARTÍNEK/BUKAČOVÁ 2012, 43.

³³⁰ MARTÍNEK/BUKAČOVÁ 2012, 73.

³³¹ Podrobné informace o historii Olšanského zvonu nalezneme ve farní kronice. Farní pamětní kronika II, 93.

³³² MARTÍNEK/BUKAČOVÁ 2012, 51–54.

³³³ Autorem výtvarné podoby zvony je Jan Martínek.

³³⁴ Martínek uvádí, že Anežka z Potvorova pocházela z rodu Hrabšiců, a proto je v této souvislosti hrabšický znak umístěn na zvonu. MARTÍNEK/BUKAČOVÁ 2012, 79.

Pro toto tvrzení však neexistuje žádný písemný doklad.

farnosti plaskými mnichy. Posledním výjev symbolizuje společenství obcí náležejících v minulosti k farnosti – můžeme zde číst jména obcí a letopočet: „2011 Bílov, Sedlec, Odlezy, Bukoviny, Potvorov“ společně s logem Občanského sdružení pro románský kostel v Potvorově.³³⁵

Tento zvon získal jméno po svém předchůdci sv. Mikuláši ulitým roku 1924,³³⁶ který musel být odevzdán roku 1942 k válečným účelům.³³⁷ Zajímavý je i fakt, že oba dva zvony vznikly z veřejné sbírky.

Poslední ze zvonů potvorovské zvonice je oproti předešlým dvěma dodnes ovládnán ručně. Velký gotický zvon v ladění d2 byl ulit roku 1489 v Praze zvonařským Mistrem Jiljím. Váží zhruba 400 kg a jeho průměr činí 83 cm. Pod čepcem je latinský nápis, v českém překladu: „*Léta Páně tisíc čtyři sta osmdesát devět uděláno je na tomto místě dílo od Mistra Jiljího z Prahy.*“³³⁸ Není jasné, zda zvon vznikl roku 1489³³⁹ přímo na objednávku pro potvorovský kostel, či sem byl druhotně dovezen.³⁴⁰

---

³³⁵ MARTÍNEK/BUKAČOVÁ 2012, 77–79.

³³⁶ V pamětnici je uchován i novinový článek o slavnostním svěcení zvonu. Farní pamětní kniha II, 94.

³³⁷ V lednu roku 1917 byl odebrán pro potřeby válečné menší potvorovský zvon z roku 1861. Farář František Vambora se s touto ztrátou nechtěl smířit a uspořádal sbírku na nový zvon. Ten byl ulit roku 1924 firmou Herold z Chomutova. Nápis na zvonu zněl: „*Co válka vzala, zbožnost osadníků dala.*“ a na druhé straně pod reliéfem sv. Mikuláše byl nápis: „*Sv. Mikuláši oroduj za nás.*“ Farní pamětní kniha II, 88–89, 93–94.

³³⁸ MARTÍNEK/BUKAČOVÁ 2012, 45.

³³⁹ Bukačová uvádí, že zvon byl pro potvorovský kostel zhotoven za působení cisterciáckého opata Adama I. BUKAČOVÁ 2008, 8.

Martínek se pokusil vysledovat původ tohoto zvonu a domnívá se, že byl zvon s největší pravděpodobností původně odlit pro kostel sv. Bartoloměje v Plzni. A do Potvorova se dostal až v pozdějších letech, neboť ještě roku 1931 je uváděn jako jeden ze zvonů plzeňských. MARTÍNEK/BUKAČOVÁ 2012, 48.

³⁴⁰ MARTÍNEK/BUKAČOVÁ 2012, 45–47.

5 Umělecko-historické zhodnocení

Kostel sv. Mikuláše v Potvorově je řazen k nejvýznamnějším románským sakrálním stavbám na našem území. Jeho umělecké hodnoty byly objeveny a popsány předními českými a německými historiky umění již v polovině 19. století. Odborníci zabývající se románskou sakrální architekturou se tak v různých souvislostech dotkli a stále dotýkají potvorovského tématu.

Z původně raně středověké podoby kostela sv. Mikuláše se nám do dnešních dnů dochovala loď s apsidou. Obvodové zdi jsou vystavěny z pečlivě opracovaných pískovcových kvádrů, které vyrůstají z profilované trnože. Fasáda kostela je doplněna o bohatou reliéfní výzdobu.

Vzhled stavby působí velmi autenticky a nezaujatý pozorovatel by mohl nabýt dojmu, že se jedná o původní románskou stavbu, která se dochovala do dnešních dnů v neporušené podobě. Avšak při bližším ohledání je zřejmé, že k jistým stavebním zásahům na její architektuře v průběhu staletí došlo. I situace v interiéru kostela napovídá, že se nám tribuna v západní části lodi nedochovala ve své původně zamýšlené podobě.

Prvotní zájem jednotlivých badatelů se obracel k poznání raně středověké podoby kostela. Architektonické prvky nalezené při povrchovém průzkumu, které měly naznačit vzhled chrámu v době jeho vzniku, byly různým způsobem interpretovány.

5.1 Věž a tribuna

Většina historiků umění se domnívá na základě dochovaných indicií (pozůstatky výběhů kleneb a klenebních pasů v prvním patře tribuny, schodiště v síle zdi prvního patra, pozměněný tvar štítu západního průčelí), že potvorovský kostel měl původně věž.³⁴¹ Této domněnce nahrává i záznam v historických pramenech z roku 1281, který se přímo o existenci věže zmiňuje. Již dříve plně citovaná listina je ujednáním mezi zderazským proboštem a plaským opatem o zabezpečení místa v kostele pro „poddané“ v případě nebezpečí, kde se přímo hovoří o existenci věže: „*in superiori autem parte et turre ipsius ecclesiae*“.³⁴²

---

³⁴¹ MÁDL 1890; BIRNBAUM 1929; BENEŠOVÁ 1979; HAUSEROVÁ 2012.

³⁴² RBM II, 1235, 533.

Avšak o přesné podobě a jejím umístění začíná své úvahy rozvíjet až Lehner,³⁴³ který stejně jako později Birnbaum umísťuje věž nad západní tribunu.³⁴⁴ Lehner se dokonce pokusil nastínit její přesnou podobu a přirovnává ji k věži kostela v Kyjích u Prahy. Usuzoval tak na základě jisté analogie. Kyjský stejně jako potvorovský kostel má vstup na tribunu v úrovni prvního patra a u obou se nachází v šířce zdi prvního patra schodiště vedoucí do horních pater. Uvádí, že jistě stejně jako u kyjského kostela byla věž v celé šířce lodi prosvětlena řadami sdružených oken a zakončena dřevěnou zvonící s podsebitím a střechou stanového tvaru jako je tomu i v případě sv. Jiljí v Milevsku.³⁴⁵ Jedná se však o pouhou Lehnerovu spekulaci.

Od té doby obecně přijímaný názor ohledně existence věže (ne však v přesné podobě nastíněné Lehnerem) zpochybnil ve svém blíže neobjasněném prohlášení Líbal.³⁴⁶ Ten uvedl, že řešení západní části lodi kostela možnost věže vylučuje. Toto tvrzení nebylo však dále přejímáno, spíše naopak, mladší autoři se snažili doložit, že současný stav je pouze torzem původně věžovitého útvaru tyčícího se nad tribunou kostela v plné šíři lodě. Jako pádný argument bylo často skloňováno schodiště v síle severní stěny prvního patra tribuny a předpokládané sklenutí empory, na které poukazují části dochovaných klenebních pasů a výběhů kleneb. Pokud budeme předpokládat, že byl prostor opravdu zaklenut, klenba by sahala nad úroveň současné římsy.³⁴⁷

Dnes již neprobíhají diskuse na téma existence věže kostela, zdá se, že tato kapitola je již pro mnohé z historiků umění uzavřena. Není ale doposud jasné, jaká byla její přesná podoba. Hauserová se po provedeném stavebně historickém průzkumu pokusila kresebně vyjádřit předpokládaný vzhled [51]. Mohutná hranolovitá věž se měla dle jejího názoru vypínat nad panskou tribunou v západní části kostela v plné šíři lodi. Několikapodlažní věž je členěna stejně jako stěny kostela profilovanými lizénami, které přecházejí do reliéfního pásu obloučkovitého vlysu v podřímsí. Jelikož Hauserová předpokládala obrannou funkci kostela, okenní otvory v podobě tří dvojic sdružených oken umístila do nejvrchnějšího patra západní a severní stěny věže.³⁴⁸

---

³⁴³ LEHNER 1905.

³⁴⁴ BIRNBAUM 1929.

³⁴⁵ LEHNER 1905, 90.

³⁴⁶ LÍBAL 1949, 58.

³⁴⁷ HAUSEROVÁ/BUKAČOVÁ 2008, 16–17.

³⁴⁸ HAUSEROVÁ 2012, 173. obr.b.

Své úvahy o předpokládané podobě kostela vyjádřila již ve stavebně historickém průzkumu. HAUSEROVÁ/BUKAČOVÁ 2008, 26–27.

I situace v interiéru kostela napovídá, že se nám prostor nedochoval ve své původní podobě. K plochostropé románské lodi je připojena apsida klenutá konchou. Do koutů čelní stěny lodi kostela byly vloženy čtvrtsloupky, které měly dle názoru některých badatelů poukazovat na původní zaklenutí lodi kostela dvěma poli křížové klenby. Líbal ale považoval sloupky pouze za estetický doplněk.³⁴⁹ Merhautová Líbalovo tvrzení ohledně původní plochostroposti lodi potvrdila, když upozornila na polohu umístění oken, která zaklenutí vylučovala.³⁵⁰

V západní části lodi kostela nalezneme dvouosou panskou tribunu. Většina badatelů se domnívá, že dnešní podoba je pouze torzem původního vzhledu. Již Grueber a Mádl, později také Lehner si povšimli jisté analogie s tribunou kostela ve Vinci [52]. A na základě zjištěných skutečností se domnívali, že řešení přepážky oddělující tribunu od lodi kostela bylo u obou chrámů pokud ne snad stejné, jistě velice obdobné. Předpokládali, že stěna přepážující prostor tribuny a lodi kostela byla tvořena plnou zdí s prolomenými okenními otvory a půlkruhově zaklenutým prostorem pro oltář v ose tribuny.³⁵¹

Mladší badatelé již jen potvrdili a prohloubili povědomí o zřejmé podobnosti obou empor. Líbal upozornil na jistou analogii s kostelem sv. Mikuláše ve Venedigu u Nabburgu v Horní Falci.³⁵² Tuto skutečnost přejala a dále rozvíjela v souvislosti s potvorovskou tribunou Benešovská.³⁵³ K tomuto názoru se přiklonila i řada dalších autorů. Proti tvrzení se postavila až Hauserová, která podrobila oba objekty kritickému srovnání a upozornila na některé nesrovnalosti v doposud bez výhrad přijímaném názoru.³⁵⁴

Až do doby, kdy byly rozpoznány dnes již torzálně dochované přepážky tribun obdobného vzezření v Ronově, Skvrňově a Dolním Jamném, bylo řešení tribun v Potvorově a Vinci považováno na našem území za ojedinělý zjev.

Hauserová se domnívá, že uzavřenost tribun na našem území nemusela být pouze výjimečnou záležitostí, jejich přesný počet a vzhled dnes však již jen stěží můžeme

---

³⁴⁹ LÍBAL 1949, 58.

³⁵⁰ MERHAUTOVÁ–LIVOROVÁ 1959, 236, 251 poz. 19.

Na druhou stranu však připustila, že: „Nevylučuji ovšem, že se tu s klenbou původně počítalo, nebyla však provedena.“ MERHAUTOVÁ–LIVOROVÁ 1959, 251 poz. 19.

³⁵¹ GRUEBER 1871; MÁDL 1890; LEHNER 1905.

³⁵² LÍBAL 1949, 65.

³⁵³ BENEŠOVSKÁ 1978, 51.

³⁵⁴ HAUSEROVÁ 2012, 174.

Hauserová vidí především rozpor v zaklenutí prvního patra tribuny a předpokládané celkové podobě oltářního prostoru v ose obou tribun. HAUSEROVÁ 2012, 186, poz. 10.

odhadovat, neboť jak se domnívá, právě ona „uzavřenost“ uvrhla tento typ přepážky k částečnému či dokonce úplnému snesení. Obdobnou situaci předpokládá i u potvorovské empory. A na základě dendrochronologického průzkumu krovní konstrukce lodi chrámu, který datuje smýcení použitého dřeva mezi roky 1676–1677,³⁵⁵ se domnívá, že nejpozději v 70. letech 17. století došlo k razantní proměně přepážky tribuny. Původně část východní stěny westwerku byla náhle snesena na úroveň dnešního parapetu. Dvojice arkád s robustním středovým sdruženým pilířem tribuny měly za úkol vynášet celou váhu dnes již zaniklé východní stěny tohoto věžovitého útvaru. Ke stejné situaci mělo dojít i v úrovni prvního patra, kdy bylo předpokládáno, že podobný podpěrný systém byl užit i zde. Středový pilíř arkád v sobě zahrnoval prostor pro uložení oltáře.

Hauserová se zamýšlela v souvislosti s předpokládanou uzavřenou podobou tribuny i nad původním vzhledem oltářní niky v ose tribuny. Uvažovala o otevřenosti či uzavřenosti tohoto prostoru směrem do lodí. A pro obě možné varianty našla analogie u sakrálních staveb v zahraničí. Pro případ uzavřeného řešení niky shledává jistou afinitu s opatskou kaplí dómu v Gurku. V případě otevřené podoby se zamýšlí nad situací ve Vinci a Líbalovým postřehem ohledně klenby vinecké tribuny, o které mluví jako kopií klenebních podpor na východní stěně kapitulní síně v cisterciáckém Zwettlu.³⁵⁶

5.2 Slohová geneze a inspirační zdroje

Potvorovský kostel bývá na základě užitého architektonického tvarosloví (profilovaná trnož, lizény, obloučkový vlys, nad nímž se táhne zubořez a profilovaná římsa, bohatá profilace ostění oken) řazen do skupiny pozdně románských sakrálních staveb severozápadních Čech. Tato skupina bývá označována jako severní, vinecká či severozápadní. Jednotliví badatelé zkoumají slohový původ staveb a možné hybné síly, které se podílely na formulaci výtvarné podoby dané skupiny. Každý badatel však do skupiny řadí jiné kostely.

Například Bernard Grueber zařadil potvorovský kostel do tzv. „severní skupiny“, kam přináležely i kostely ve Vinci, Vroutku, Libčevsi, Mohelnici a Ostrově. A domnívá se, že všechny tyto stavby vznikly pod vlivem franckosaské školy. Nejbližší analogii

---

³⁵⁵ HAUSEROVÁ/BUKAČOVÁ 2008, 19.

³⁵⁶ HAUSEROVÁ 2012, 175.

pro kostel v Potvorově spatřoval u vrouteckého kostela. Jako datum vzniku kostela uvádí rok 1241, nepodložený novodobý záznam, který se nachází v plaské barokní kronice.³⁵⁷

Joseph Neuwirth označuje objekty za stavby tzv. přechodní a zdůrazňuje jejich jistou podobnost v plastické výzdobě s patrovými kaplemi v Německu. Výstavbu kostela spojuje s cisterciáckou hutí, přičemž se domnívá, že stavba byla dokončena již v roce 1204.³⁵⁸ Proti názoru Neuwirtha stojí Mádl, který uvádí, že potvorovský kostel není možné považovat za stavbu klášterní hutě. Jeho vznik spojuje s působením Anežky z Potvorova. Nejpozději však do roku 1219, kdy zprávy o této ctihodné paní utichají. Mádl upozorňuje na příbuznost vineckého a potvorovského kostela především v podobě tribuny.³⁵⁹ Lehner označil potvorovský kostel za čistě románskou stavbu a její vznik datuje již do třetí čtvrtiny 12. století.³⁶⁰

Vojtěch Birnbaum na základě užitých forem na plášti staveb dává do souvislostí kostely ve Vinci, Libčevsi a Vroutku. Pro tento okruh volí název „skupina severočeských venkovských kostelů.“ Vyzdvihl především slohovou vyváženost a vnitřní jednotu těchto staveb. Uvádí, že chrámy byly jistě zbudovány podle plánů jednoho stavitele, či se na jejich výstavbě podílela táž stavební huť.³⁶¹

Václav Mencl jako inspirační zdroj pro kostel sv. Mikuláše jmenuje dekorativní sloh alsasko-rýnský. Do této skupiny zahrnuje i emporové kostely ve Vinci, Novosedlích, Vroutku a Libčevsi. Alsasko-rýnský sloh se vyvinul v druhé polovině 12. století jako lokální sloh alsaský a jako sloh velkých porýnských katedrál (např. Rosheim, východní chór dómu ve Wormsu, kolínské katedrály). Do českého prostředí se dostává v souvislosti s působením porýnské stavební huti při stavbě premonstrátského kostela v Doksanech okolo roku 1220. Mencl také upozorňuje na působení pozdního hornosaského slohu tzv. königslutterského, podněty burgunsko-rýnské a v první řadě zdůrazňuje vazbu k bamberskému dómu na kostelíky v severozápadních Čechách. Na základě dobové dotace, kdy byla dostavba východního chóru bamberské katedrály datována do první třetiny 13. století, se domníval, že k výstavbě české skupiny kostelů došlo mezi roky 1230–1240.³⁶² Ve své pozdější práci o emporových kostelech opět

---

³⁵⁷ GRUBEER 1871, 47–48.

³⁵⁸ NEUWIRTH 1888, 219–255.

³⁵⁹ MÁDL 1890, 39–46.

³⁶⁰ LEHNER 1905, 88–96.

³⁶¹ BIRNBAUM 1931, 21–43.

³⁶² MENCL 1939, 19–41.

v souvislosti s touto skupinou upozorňuje na projev štaufského slohu, který je jasně patrný v bohatých alsaských svazkových pilířích na empoře a u žebrových kleneb alsaského tvarosloví, které mají svůj předobraz v bamberském dómu.³⁶³

Dobroslav Líbal skupinu označuje jako „vineckou“ a krom potvorovského svatostánku do ní řadí kostel v Údlících, Kostomlatech pod Milešovkou, Vroutku a Vinci. Líbal při uvažování o slohové genezi těchto staveb upozorňuje nejen na souvislosti s architekturou bamberské katedrály, ale zdůrazňuje i stavby v horním Porýní, Burgundsku a Alsasku. Přičemž jako zásadní vidí stavbu dómu ve Wormsu a Bamberku. Za zprostředkovatele těchto proudů považuje cisterciácké prostředí. U potvorovského kostela uvádí přímo plaskou cisterciáckou huť. Při tomto tvrzení se navíc odvolává na písemně doložené vazby, které plaský cisterciácký klášter měl k Potvorovu. V souvislosti s architektonickými prvky užitými na potvorovském kostele uvádí Líbal několik zajímavých postřehů. Např. u profilace oken vidí jasný předobraz v oknech východního chóru v Bamberku. Spřízněné tvary v řešení potvorovského portálu nachází na portálech kostelů v jižním Německu a ornamentální výzdobu krychlových hlavic v Potvorově přirovnává k dekorativním hlavicím křestní kaple kostela sv. Jakuba v Řezně. Zastavuje se i u řešení potvorovské tribuny a poukazuje na jisté analogie s emporou ve Vinci, pro jejíž řešení nachází předlohu, jak již bylo zmíněno, v rakouském Zwettlu. Stejně jako u Mencla vychází Líbal při dataci vzniku kostelů vinecké skupiny z dobových názorů na dostavbu jednotlivých sakrálních staveb v zahraničí. A tak jejich vznik posouvá mezi roky 1240–1250.³⁶⁴

Anežka Merhautová-Livorová spojuje do skupiny jednolodní kostelíky, jejichž určujícím znakem je bohaté členění stěn a užití shodných ornamentálních motivů na fasádách. Okruh staveb nazývá „skupinou kostelů severozápadních Čech“ a řadí do ní krom Potvorova také kostely ve Vroutku, Očihově, Ostrově, Údlících, Želině, Libčevsi, Kostomlatech pod Milešovskou, rotundu v Želkovicích. Merhautová se odklání od Líbalova názoru, že na vznik kostelů mohla mít vliv některá z řádových stavitelských hutí. Zcela nově uvádí skupinu do souvislostí s kaplí císařské falce v Chebu a kostelem sv. Mikuláše a Alžběty v témže městě. Za hlavní inspirační zdroj pro kostely severozápadních Čech považuje právě zmiňovaný chebský kostel, při němž pracovala stavební huť poučená ze stavby císařské kaple. Jako pojítka mezi kostelíky severozápadních Čech a chrámem v Chebu uvádí Bamberk. Domnívá se, že architekti

---

³⁶³ MENCL 1965, 29–58.

³⁶⁴ LÍBAL 1949, 57–66.

těchto kostelů se seznámili s prací chebské hutě, některé formy jako například složité členění stěn na nich uplatňují, avšak v mnohých architektonických detailech navazují na domácí tradici. V případě empory v Potvorově a Vinici upozorňuje na jejich příbuznost se stavbami na území Bavorska a Falce. Potvorovský kostel označuje jako nejstarší stavbu ze skupiny sledovaných kostelů a jeho výstavbu klade do prvního desetiletí 13. století.³⁶⁵

Andrej Tomaszewski pokládá kostel v Potvorově za ukázkou nejlépe dochovaného emporového kostela (s oltářní nikou) u nás. Jeho vznik klade na počátek 13. století.³⁶⁶

Erich Bachmann považuje skupinu panských kostelů v severozápadních Čechách za vrchol stavitelství malých kostelů u nás. Bohatou dekorativností a kvalitní kamenickou prací uplatněnou na těchto stavbách přisuzuje jednotnému inspiračnímu zdroji - císařské kapli v Chebu. U některých staveb připouští možné zprostředkování prostřednictvím stavební huti v Oseku. Do této skupiny krom Potvorova přiřazuje kostel ve Vroutku, Vinci, Libčevsi, Kostomlatech pod Milešovkou a rotundu v Želkovicích. Vstupní portály emporových kostelíků dle jeho názoru navazují na bamberskou a regensburskou sakrální architekturu. Za zakladatelku potvorovského kostela považuje Bachmann Anežku z Potvorova, avšak o přesné dataci vzniku kostela se nezmiňuje.³⁶⁷

Klára Benešová se ve své stati věnované Potvorovu zabývá možnými inspiračními proudy a podněty, které byly předlohou pro výtvarné pojetí potvorovského kostela. Již její úvodní věta dává tušit, k jakým závěrům při svém povrchovém ohledání stavby Benešová došla: „*Tento tribunový kostel by mohl stát kdekoliv v Alsasku, do té míry se úrovní propracování svých článků vyrovnává tamější pozdně štaufské tvorbě.*“³⁶⁸ Stejně jako Líbal považuje dochované ostění románského okna v ose apsidy za odraz situace u oken ve východním chóru bamberské katedrály. Jižní portál kostela, články tribuny a sloupky u čelní stěny lodi, spojuje s alsasko-bamberským proudem, který se na českých stavbách dle jejího názoru používá v letech 1220–1240. Za nejbližší vzor pro tribunu považuje, jak již dříve uvedl Líbal, emporu v kostele sv. Mikuláše ve Venedigu. Na základě klenebních žeber, která se dochovala v podobě výběhů u tribuny

---

³⁶⁵ MERHAUTOVÁ-LIVOROVÁ 1959; MERHAUTOVÁ-LIVOROVÁ 1971.

³⁶⁶ TOMASZEWSKI 1974, 224.

³⁶⁷ BACHMANN 1977, 120–130.

³⁶⁸ BENEŠOVSKÁ 1978, 51.

v prvním patře, určuje vznik stavby mezi roky 1220–1230.³⁶⁹ Ve svém pozdějším díle posouvá dataci vzniku potvorovského kostela do druhé čtvrtiny 13. století.³⁷⁰

Jiří Kuthan upozorňuje v souvislosti s hornorakouskými kostely na zřejmé podobnosti s některými pozdně románskými českými a moravskými chrámy. Zdůrazňuje dokonalé architektonické zpracování vnějších stěn, na nichž se uplatňuje velká řada dekorativních prvků, jako např. profilovaná trnož a lizény či reliéfní pás obloučkového vlysu. Kuthan jako rakouskou paralelu k potvorovskému kostelu uvádí chrám v Schöngrabern, kde spatřuje analogie již v samotné prostorové velikosti obou objektů, dále pak poukazuje na obdobné řešení nejen profilace soklu a ostění oken, ale i samotných vnějších stěn (profilované lizény přecházející v horní části do obloučkového vlysu, nad nímž prochází zubořez zakončený profilovanou římsou). Vznik potvorovského kostela, s odvoláním na stylové rysy v rakouské i české architektuře, datuje do prvního desetiletí 13. století.³⁷¹

Nejnověji se k předpokládanému vzniku potvorovského sv. Mikuláše vyjádřil Dalibor Prix, který označil kostel za poslední dílo osecké (hrabišické) stavební hutě a za datum vzniku kostela považuje rok 1241.³⁷²

Milena Hauserová se ve své práci zabývá uměleckým zhodnocením potvorovského chrámu v průběhu času a uvažuje nad jednotlivými interpretacemi badatelů, kteří se zabývali Potvorovem. Následně pak sama předkládá nové úvahy a postřehy ohledně vzniku a inspiračních zdrojů potvorovského kostela. Románské tvarosloví kostela bývá dáváno, jak připomněla, do souvislostí s alsaskými vzory. Na základě těchto skutečností se domnívá, že tyto formy se mohly do Potvorova dostat přímo od architekta či stavebníka, který působil v alsaské oblasti a měl možnost se s jednotlivými prvky plně seznámit. Upozorňuje také na provázanost tzv. wormske školy s cisterciáckou architekturou, tedy na možnost podstatně rychlejšího pronikání nových forem na naše území, než se doposud soudilo. Opět hovoří o zřejmé příbuznosti potvorovského chrámu a vinecké kaple a domnívá se, že při hlubším studiu kostela ve Vinci se dozvíme i mnohé o kostele sv. Mikuláše v Potvorově.³⁷³

---

³⁶⁹ Tento typ klenebního žebra o profilu čtverce s prutem vespod se do Čech dostávala z Ebrachu a Bamberku. BENEŠOVSKÁ 1978, 51.

³⁷⁰ BENEŠOVSKÁ/DRAGOUN/DURDÍK/CHOTĚBOR 2001, 154.

³⁷¹ KUTHAN 2008, 57–63.

³⁷² PRIX 2009.

³⁷³ HAUSEROVÁ 2012, 173–187.

Úvahy jednotlivých historiků umění, jak je zřejmé z nastíněné situace, nás bohužel nedovedou k přesné dataci vzniku kostela ani k ozřejmění okolností, jež podnítily výstavbu potvorovské svatyně. Naznačily však možné inspirační zdroje a vzory. Nejčastěji je potvorovský kostel dáván do souvislostí s alsaským slohem a s dómy v Bamberku a Wormsu. Možné datování výstavby chrámu v Potvorově vycházelo z dobových představ jednotlivých badatelů o vzniku těchto katedrál. Na základě nejnovějších průzkumů došlo, ale k úpravám původní datace jak u dómu ve Wormsu, tak v Bamberku, kdy se předpokládá, že stavba ve Wormsu byla zahájena mezi roky 1120–1130, k dokončení západního chóru mělo dojít již před rokem 1181, kdy byl dóm vysvěcen.³⁷⁴ Obdobná situace nastala i u bamberského dómu, kde byl přehodnocen obecně přijímaný názor, že k obnově chrámu došlo až po roce 1215. Na základě užitých stylových forem, jak se domnívá Hubel, je možné posunout zahájení opětovnou výstavbu mezi roky 1196 -1201.³⁷⁵ Ve světle nových zjištění je samozřejmě nutné zamyslet se i nad možným datem vzniku potvorovského svatostánku a posunout tak možné datum založení kostela blíže k počátkům 13. století.

---

³⁷⁴ HUBEL 2001, 64–74. NOVÁČEK 2010, 42–43.

³⁷⁵ HUBEL 2001, 74; NOVÁČEK 2010, 43.

6 Závěr

Ve své bakalářské práci jsem se snažila podat ucelený pohled na kostel sv. Mikuláše v Potvorově a vytvořit tak monografii věnovanou právě této románské památce.

Jednotlivé kapitoly jsem se snažila řadit logicky a chronologicky taky, aby bylo možné sledovat historický a stavební vývoj potvorovského chrámu od nejstarších dob po současnost.

V úvodní části je představena nejdůležitější odborná literatura týkající se potvorovského tématu, která je doplněna o stručný obsah a hlavní myšlenky jednotlivých badatelů.

Další část práce je již věnována historii Potvorova, ve které jsem se nejprve zaměřila na počátky dějin obce Potvorov a jeho nejbližšího okolí. Celá oblast prožívala v průběhu 12. století progresivní vývoj, neboť v blízkosti Potvorova byla započata výstavba cisterciáckého klášterního komplexu v Plasích. Kolonizační aktivity v této oblasti vyvíjeli, krom Gumpoldiců, kteří sídlili přímo v Potvorově, i Hrabišicové. Jejich rodová panství se rozprostírala v bezprostřední blízkosti vsi. Přes nastíněnou situaci a předpokládané raně středověké založení, se první historická zmínka v listinných pramenech upomínající na Potvorov, objevuje až v roce 1204. V té době prokazatelně vlastnila Potvorov Anežka z Potvorova, která bývá nejčastěji spojována s výstavbou kostela sv. Mikuláše. Přesné datum založení a vystavění kostela bohužel není z písemných pramenů známo. V části, která se zabývá možným datem vzniku a okolnostmi, které mohly podnítit vznik potvorovského chrámu, cituji z nejstarších dochovaných historických pramenů a kronik, a snažím se tak alespoň nastínit předpokládané období vzniku chrámu. Neopomínám uvést i názory jednotlivých badatelů. Jelikož je sv. Mikuláš tribunovým kostelem, rozhodla jsem se k doplnění tématu vzniku kostela zpracovat i stručný přehled vývoje tribunových kostelů a ozřejmit předpokládanou funkci samotné tribuny. Tento typ kostela bývá často spojován se sídelním dvorcem zakladatele chrámu. Z tohoto důvodu jsem uvažovala i nad možným umístěním a propojením potvorovské kurie s kostelem sv. Mikuláše.

V souvislosti s historií potvorovského chrámu se zabývám i dějinami potvorovské farnosti, které jsem se snažila ozřejmit v návaznosti na jednotlivé vlastníky Potvorova, jenž vykonávali patronátní právo nad potvorovským chrámem. Jejich úkolem nebylo pouze dosazovat duchovní do funkce potvorovských farářů, ale také

zajistit dobrý stavební stav objektu. V této kapitole proto uvádím i jednotlivé rekonstrukční zásahy do románské stavby. Ty měly zajistit její dobrý technický stav, ale mnohdy byly tyto zásahy iniciovány z důvodu zajištění snadnějšího přístupu do prvního patra tribuny či z důvodu zajištění větší kapacity kostela, který přestával stačit přívalu věřících.

Pro mapování nejstarších dějin jsem využívala především dochované listinné prameny, které jsem poté porovnávala s novějšími záznamy v kronikách a v další odborné literatuře. Při zpracovávání tématu mi byl velkým pomocníkem také archivně-historický průzkum kostela sv. Mikuláše, který vyhotovila v roce 2008 Irena Bukačová.

První polovina 19. století byla ve znamení snah místního Spolku pro rekonstrukci chrámu sv. Mikuláše v Potvorově o slohovou rekonstrukci kostela, která dle jejich názoru byla nutná. Při zpracovávání této kapitoly jsem nejvíce informací čerpala ze záznamů potvorovské farní kroniky, které poměrně podrobně seznamují s činností potvorovského sdružení a jeho neúnavným bojem za „zromanizování“ památky, k níž naštěstí nikdy nedošlo. I když původní idea měla zcela změnit vzhled chrámu, působení spolku si dle mého názoru zaslouhuje patřičnou pozornost, neboť jen díky jejich činnosti bylo započato s pracemi, které vedly k zajištění dobrého stavebního stavu kostela. Tato podkapitola je i malým exkurzem do dějin vývoje památkové péče, protože na příkladu potvorovské památky je možné dokonale sledovat proměny památkové koncepce a dobového náhledu na údržbu a obnovu kulturních památek.

Druhá kapitola je zakončena pohledem na současný stav chrámu a na činnost Občanského sdružení pro románský kostel v Potvorově, které se významnou měrou podílí na obnově této významné kulturní památky.

V následující kapitole jsem se zaměřila na poměrně podrobný popis stavby a to jak jeho exteriéru, tak interiéru. Na základě informací uvedených v potvorovské farní kronice jsem přiblížila odhalení a restaurování nástěnných románských a gotických maleb v letech 1937 - 1938. Prostor byl také věnován současnému stavu mobiliáře a potvorovským zvonům.

Poslední kapitola je věnována umělecko-historickému zhodnocení stavby. Jak již bylo v úvodu zmíněno, potvorovský kostel byl uveden do odborné literatury již v polovině 19. století a v hledáčku historiků umění je dodnes. V této části jsem se snažila představit názory jednotlivých autorů, kteří se zamýšleli nad původní podobou kostela či hledali různé inspirační zdroje, které působily na umělecké ztvárnění potvorovského chrámu. Uvedeny jsou zde také úvahy nad možným datem vzniku

kostela a to na základě umělecko-historického zhodnocení kostela jednotlivými historiky umění. Jejich domněnky však budou muset být přehodnoceny z důvodu nového datování dostavby bamberské a wormské katedrály, které byly označeny za jasný inspirační zdroj pro potvorovský chrám.

Uvědomuji si, že některé dějinné mezníky či úvahy nad uměleckým zhodnocením stavby jednotlivých badatelů nejsou probrány do hloubky, což je dáno omezeným rozsahem bakalářské práce. Předložené dílo je, jak bylo mým hlavním záměrem, shrnutím dosavadních známých skutečností o kostele sv. Mikuláše v Potvorově a případně položení nových otázek k dalším úvahám. Pokud snad v některých popisech či příkladech došlo k určitému zjednodušení, stalo se tak pouze z důvodu podání srozumitelnějšího textu o této jedinečné románské památce.

7 Obrazová příloha

1. **Potvorov**, kostela sv. Mikuláše pohled od jihozápadu, kolorovaná pohlednice, počátek 20. století

2. **Potvorov**, kostel sv. Mikuláše, pohled od východu, kolorovaná pohlednice, počátek 20. století

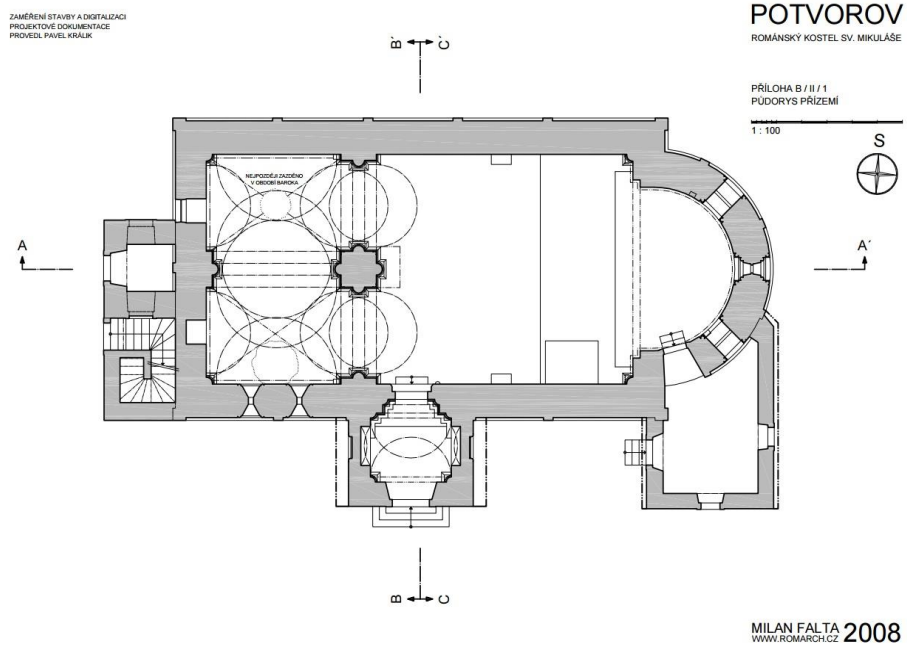
3. **Potvorov**, kostel sv. Mikuláše, rekonstrukce střechy kostela v roce 2008, pohled od jihu

4. **Potvorov**, kostel sv. Mikuláše, oprava zvonové věže v roce 2008, pohled od jihozápadu

5. **Potvorov**, kostel sv. Mikuláše, pohled od jihozápadu

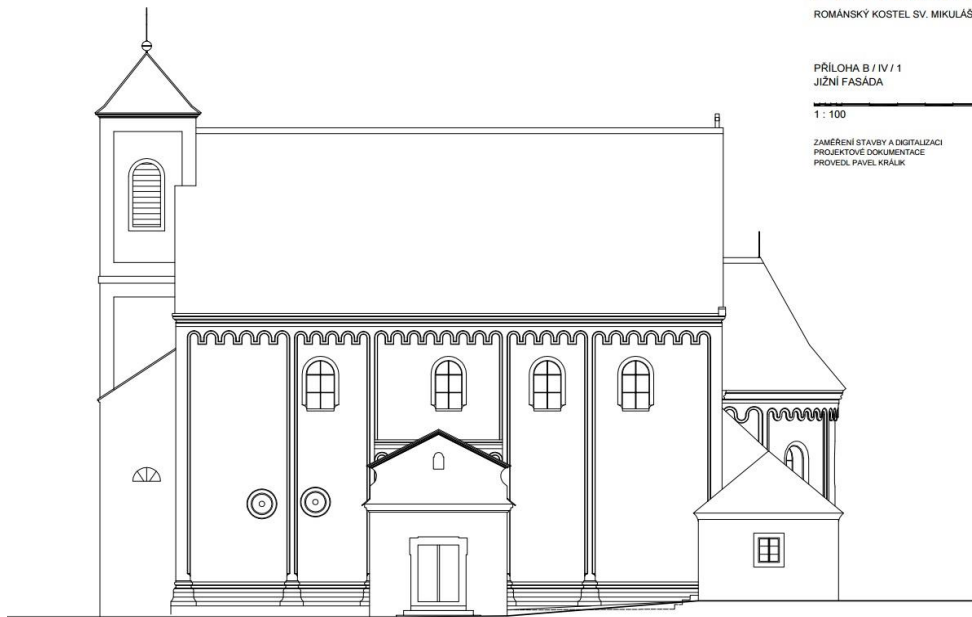
6. **Potvorov**, kostel sv. Mikuláše, půdorys přízemí

POTVOROV
ROMÁNSKÝ KOSTEL SV. MIKULÁŠE

PŘÍLOHA B / IV / 1
JIŽNÍ FASÁDA

1 : 100

ZAMĚŘENÍ STAVBY A DIGITALIZACI
PROJEKTOVÉ DOKUMENTACE
PROVEDL PAVEL KRALIK

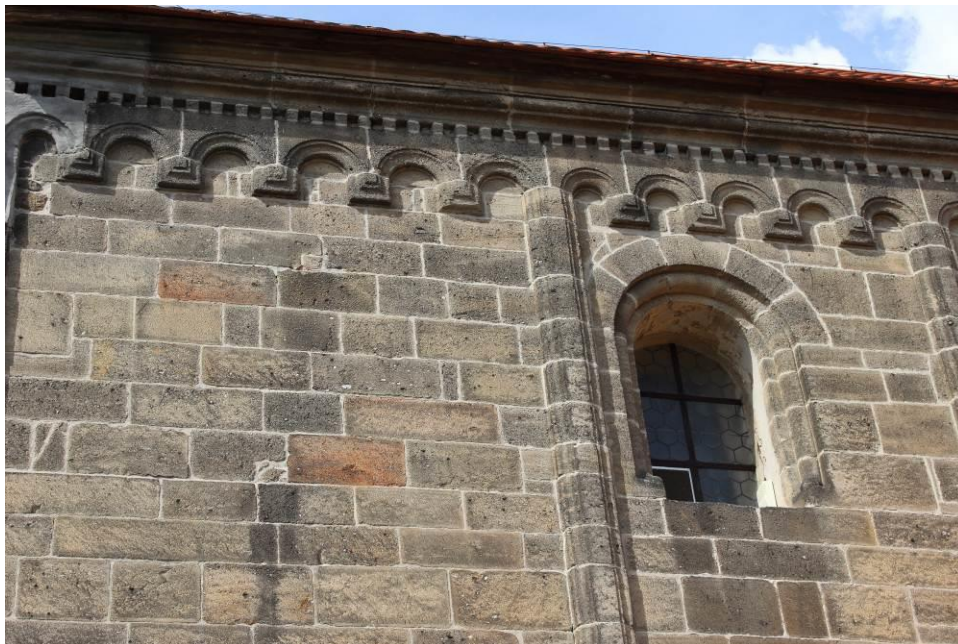

MILAN FALTA 2008
WWW.ROMARCH.CZ

7. Potvorov, kostel sv. Mikuláše, jižní fasáda

8. Potvorov, kostel sv. Mikuláše, západní část jižní stěny kostela

9. **Potvorov**, kostel sv. Mikuláše, pás obloučkového vlysu a zubořez, jižní průčelí

10. **Potvorov**, kostel sv. Mikuláše, kruhová okna, jižní průčelí

11. **Potvorov**, kostel sv. Mikuláše, obloučkový vlys nad vstupním portálem, jižní průčelí

12. **Potvorov**, kostel sv. Mikuláše, ústupkový portál, hlavní vstup, jižní průčelí kostela

13. **Potvorov**, kostel sv. Mikuláše, jižní průčelí, pohled od západu. Přístavky předsíně a sakristie

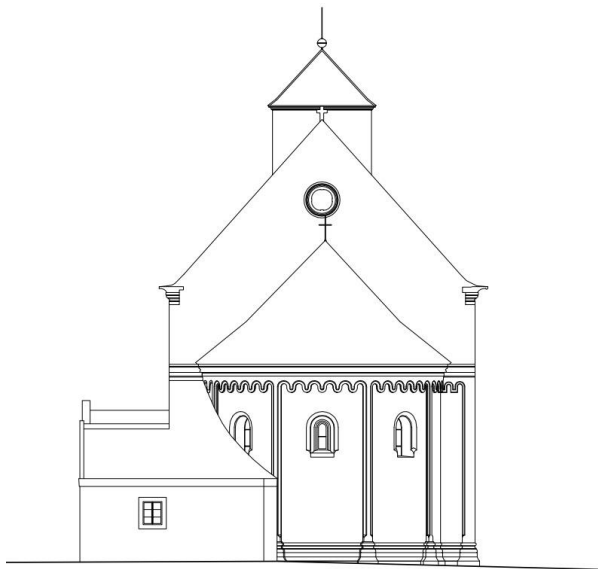
14. **Potvorov**, kostel sv. Mikuláše, jižní průčelí, přístavek sakristie, pohled od západu

POTVOROV
ROMÁNSKÝ KOSTEL SV. MIKULÁŠE

PRÍLOHA B / IV / 3
VÝCHODNÍ FASÁDA

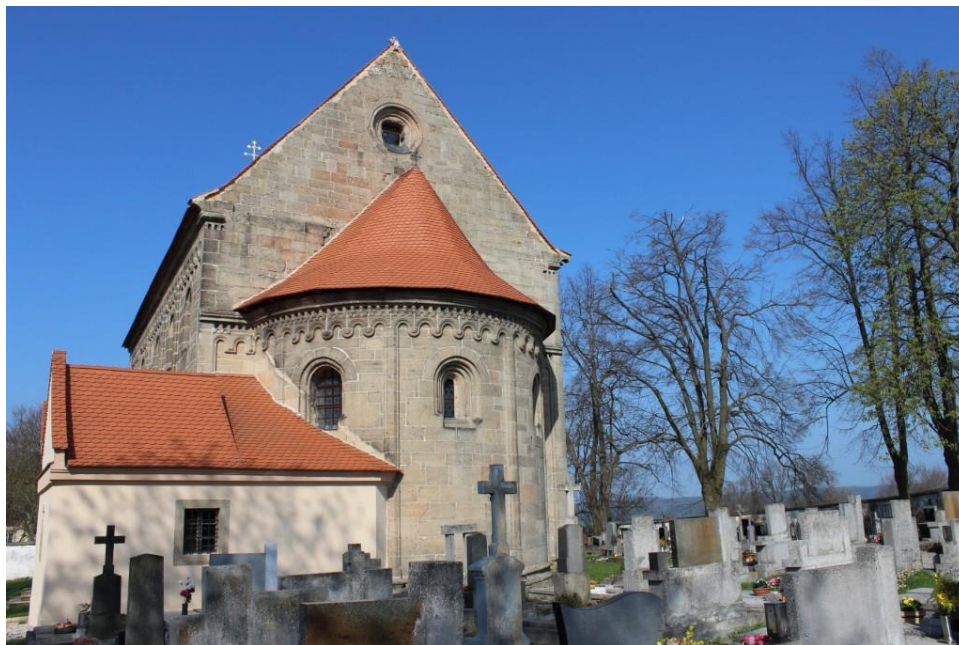
1 : 100

ZAMĚŘENÍ STAVBY A DIGITALIZACI
PROJEKTOVÉ DOKUMENTACE
PROVEDL PAVEL KRÁLIK

MILAN FALTA 2008
WWW.ROMARCH.CZ

15. **Potvorov**, kostela sv. Mikuláše, východní fasáda

16. **Potvorov**, kostel sv. Mikuláše, východní štítová stěna s apsidou a přístavkem sakristie

17. **Potvorov**, kostel sv. Mikuláše, východní štítová stěna s apsidou

18. **Potvorov**, kostel sv. Mikuláše, obloučkový vlys s rovně ukončeným obloučkem, severní část apsidy

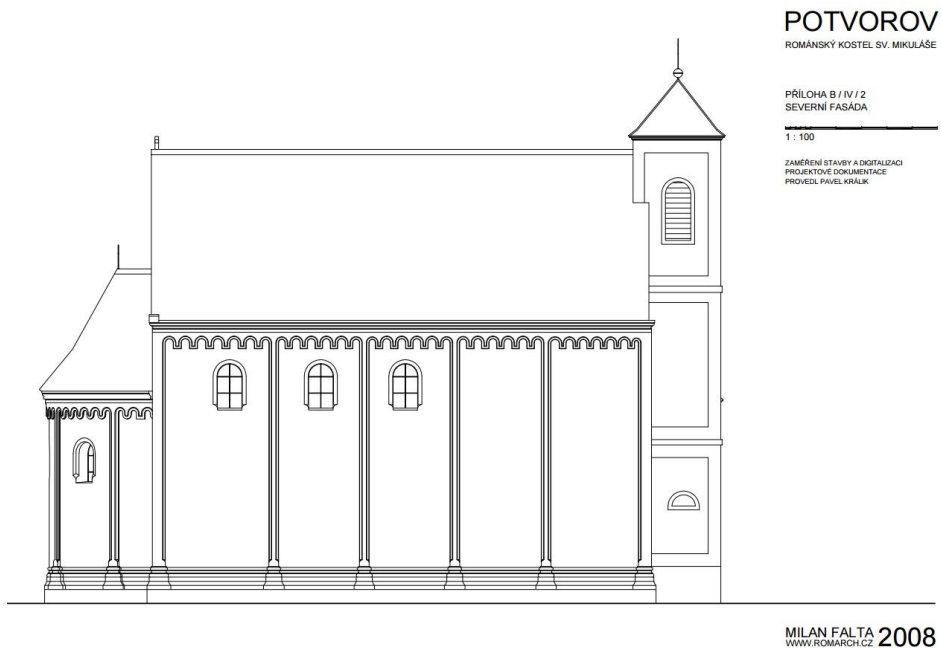

19. **Potvorov**, kostel sv. Mikuláše, okno s původním románským ostěním, osa apsidy

20. **Potvorov**, kostel sv. Mikuláše, okno, jižní část apsidy

21. **Potvorov**, kostel sv. Mikuláše, severní fasáda

22. **Potvorov**, kostel sv. Mikuláše, pohled od severu

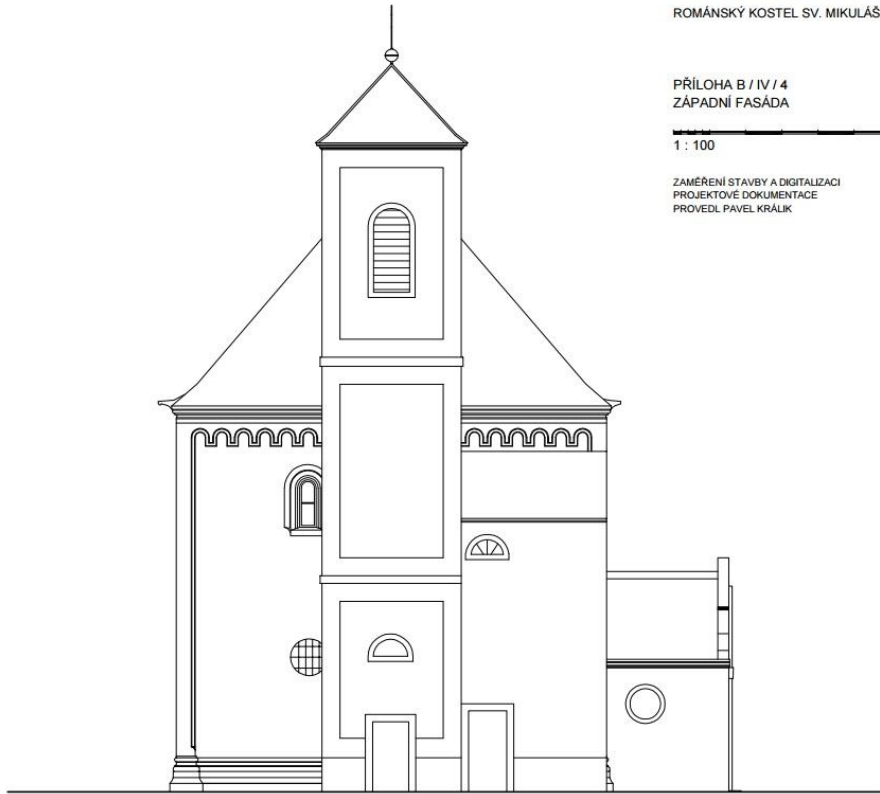
POTVOROV

ROMÁNSKÝ KOSTEL SV. MIKULÁŠE

PŘÍLOHA B / IV / 4
ZÁPADNÍ FASÁDA

1 : 100

ZAMĚŘENÍ STAVBY A DIGITALIZACI
PROJEKTOVÉ DOKUMENTACE
PROVEDL PAVEL KRÁLIK

MILAN FALTA 2008
WWW.ROMARCH.CZ

23. **Potvorov**, kostel sv. Mikuláše, západní fasáda

24. **Potvorov**, kostel sv. Mikuláše, pohled na věž a část západní stěny od severu

25. **Potvorov**, kostel sv. Mikuláše, schodišťový přístavek, pohled od jihu

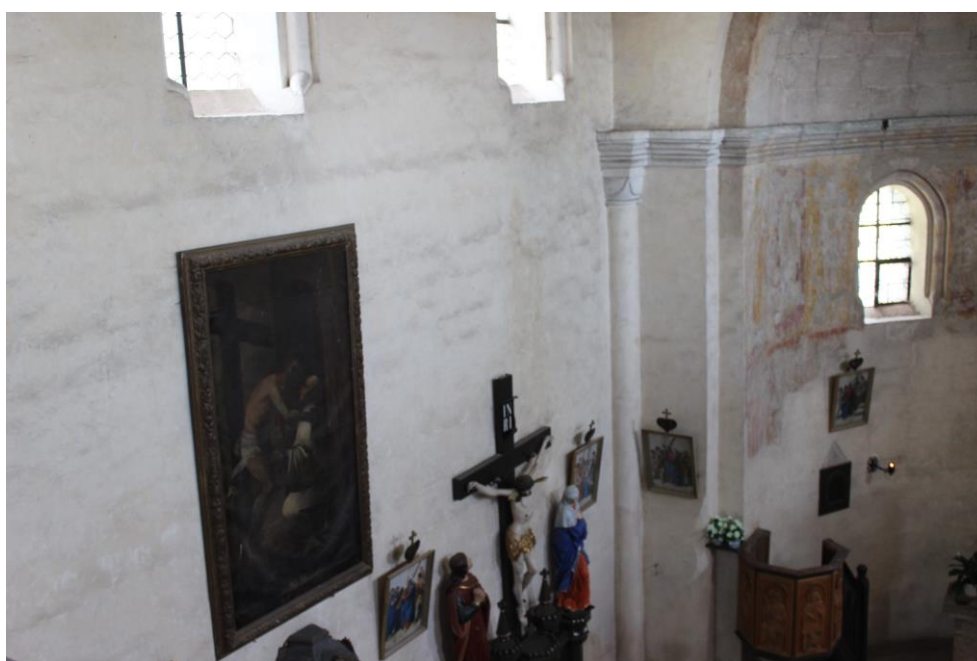
26. **Potvorov**, kostel sv. Mikuláše, věž, pohled od severu

27. **Potvorov**, kostel sv. Mikuláše, portál v západním průčelí vedoucí na tribunu

28. **Potvorov**, kostel sv. Mikuláše, první patro, detail portálu

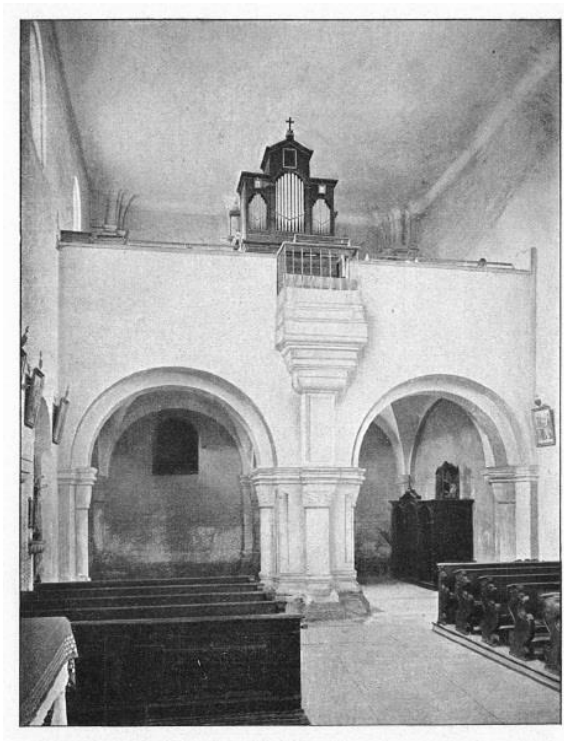
29. **Potvorov**, kostel sv. Mikuláše, pohled do interiéru kostela z tribuny

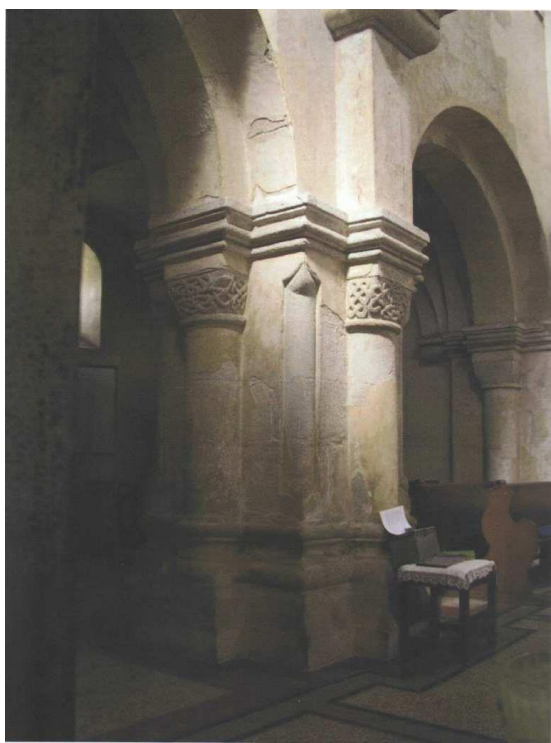
30. **Potvorov**, kostel sv. Mikuláše, pohled do interiéru kostela z tribuny

31. **Potvorov**, kostel sv. Mikuláše, tribuna v západní části loď

32. **Potvorov**, kostel sv. Mikuláše, tribuna v západní části loď

33. **Potvorov**, kostel sv. Mikuláše, svazkový pilíř

34. **Potvorov**, kostel sv. Mikuláše, svazkový pilíř

35. **Potvorov**, kostel sv. Mikuláše, přízední pilíř s předsazeným polosloupkem, západní stěna podkruchtí

36. **Potvorov**, kostel sv. Mikuláše, okna, jižní stěna podkruchtí

37. **Potvorov**, kostel sv. Mikuláše, tympanon s malbou anděla, první patro tribuny

38. **Potvorov**, kostel sv. Mikuláše, křížový čtvrtpilíř s vloženým sloupkem, severozápadní roh tribuny

39. **Potvorov**, kostel sv. Mikuláše, svazkový polopilíř, detail, západní stěna tribuny

40. **Potvorov**, kostel sv. Mikuláše, křížový svazkový polopilíř, detail, první patro tribuny

41. **Potvorov**, kostel sv. Mikuláše, vstup na schodiště v síle severní stěny, první patro tribuny

42. **Potvorov**, kostel sv. Mikuláše, schodiště v síle severní stěny ústící do podstřeší

43. **Potvorov**, kostel sv. Mikuláše, koncha s motivem Majestas Domini

44. **Potvorov**, kostel sv. Mikuláše, gotické malby v apsidě, jižní stěna

45. **Potvorov**, kostel sv. Mikuláše, gotické malby v apsidě, severní stěna

46. **Potvorov**, kostel sv. Mikuláše, románská oltářní menza, apsida

47. **Potvorov**, kostel sv. Mikuláše, hlavní oltář, apsida

48. **Potvorov**, kostel sv. Mikuláše, boční oltář sv. Anny

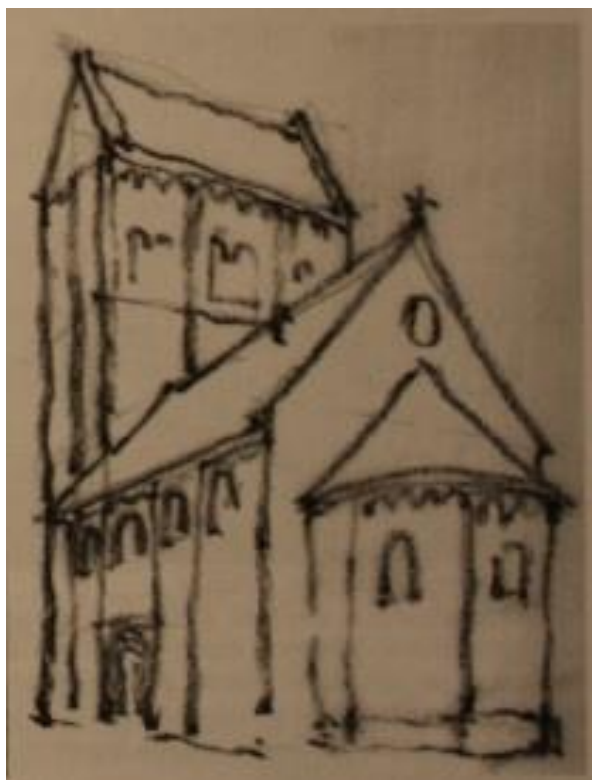

49. **Potvorov**, kostel sv. Mikuláše, boční oltář se sousoším Kalvárie

50. **Potvorov**, kostel sv. Mikuláše, kazatelna, apsida

51. **Potvorov**, kostel sv. Mikuláše, předpokládaná podoba západní věže kostela

52. Vinec, kostel sv. Mikuláše

8 Seznam vyobrazení

1. **Potvorov**, kostel sv. Mikuláše, pohled od jihozápadu. Kolorovaná pohlednice. Počátek 20. století. Soukromá sbírka, Petr Šedivý
2. **Potvorov**, kostel sv. Mikuláše, pohled od východu. Kolorovaná pohlednice. Počátek 20. století. Soukromá sbírka, Petr Šedivý
3. **Potvorov**, kostel sv. Mikuláše, rekonstrukce střechy kostela v roce 2008, pohled od jihu. Foto: <http://www.potvorov.cz/modules/news/article.php?storyid=8>, vyhledáno 1.3.2015
4. **Potvorov**, kostel sv. Mikuláše, oprava zvonice věže v roce 2008, pohled od jihozápadu. Foto: Petr Šedivý
5. **Potvorov**, kostel sv. Mikuláše, pohled od jihozápadu. Foto: autor
6. **Potvorov**, kostel sv. Mikuláše, půdorys přízemí. Reprodukce z: HAUSEROVÁ/BUKAČOVÁ 2008, plánová dokumentace, B/II/1
7. **Potvorov**, kostel sv. Mikuláše, jižní fasáda. Reprodukce z: HAUSEROVÁ/BUKAČOVÁ 2008, plánová dokumentace, B/IV/1
8. **Potvorov**, kostel sv. Mikuláše, západní část jižní stěny kostela. Foto autor
9. **Potvorov**, kostel sv. Mikuláše, pás obloučkového vlysu a zubořez, jižní průčelí. Foto autor
10. **Potvorov**, kostel sv. Mikuláše, kruhová okna, jižní průčelí. Foto autor
11. **Potvorov**, kostel sv. Mikuláše, obloučkový vlys nad vstupním portálem, jižní průčelí. Foto: autor
12. **Potvorov**, kostel sv. Mikuláše, ústupkový portál, hlavní vstup, jižní průčelí kostela. Foto: autor
13. **Potvorov**, kostel sv. Mikuláše, jižní průčelí, pohled od západu. Přístavky předsíně a sakristie
14. **Potvorov**, kostel sv. Mikuláše, jižní průčelí, přístavek sakristie, podhled od západu. Foto: autor
15. **Potvorov**, kostela sv. Mikuláše, východní fasáda. Reprodukce z: HAUSEROVÁ/BUKAČOVÁ 2008, plánová dokumentace, B/IV/3
16. **Potvorov**, kostel sv. Mikuláše, východní štítová stěna s apsidou a přístavkem sakristie. Foto: Petr Šedivý
17. **Potvorov**, kostel sv. Mikuláše, východní štítová stěna s apsidou. Foto: autor

- 18.Potvorov**, kostel sv. Mikuláše, obloučkový vlys s rovně zakončeným obloučkem, severní část apsidy. Foto: autor
- 19.Potvorov**, kostel sv. Mikuláše, okno s původním románským ostěním, osa apsidy. Foto: autor
- 20.Potvorov**, kostel sv. Mikuláše, okno, jižní část apsidy. Foto: autor
- 21.Potvorov**, kostel sv. Mikuláše, severní fasáda. Reprodukce z: HAUSEROVÁ/BUKAČOVÁ 2008, plánová dokumentace, B/IV/2
- 22.Potvorov**, kostel sv. Mikuláše, pohled od severu. Foto: autor
- 23.Potvorov**, kostel sv. Mikuláše, západní fasáda. Reprodukce z: HAUSEROVÁ/BUKAČOVÁ 2008, plánová dokumentace, B/IV/4
- 24. Potvorov**, kostel sv. Mikuláše, pohled na věž a část západní stěny od severu. Foto: autor
- 25.Potvorov**, kostel sv. Mikuláše, schodišťový přístavek, pohled od jihu. Foto: autor
- 26.Potvorov**, kostel sv. Mikuláše, věž, pohled od severu. Foto: autor
- 27.Potvorov**, kostel sv. Mikuláše, portál v západním průčelí vedoucí na tribunu. Foto: autor
- 28. Potvorov**, kostel sv. Mikuláše, detail portálu, první patro. Foto: autor
- 29.Potvorov**, kostel sv. Mikuláše, pohled do interiéru kostela z tribuny. Foto: autor
- 30.Potvorov**, kostel sv. Mikuláše, pohled do interiéru kostela z tribuny. Foto: autor
- 31.Potvorov**, kostel sv. Mikuláše, tribuna v západní části lodě. Foto: autor
- 32.Potvorov**, kostel sv. Mikuláše, tribuna v západní části lodě. Reprodukce z: PODLAHA 1912, 208
- 33.Potvorov**, kostel sv. Mikuláše, svazkový pilíř. Reprodukce z: HAUSEROVÁ/BUKAČOVÁ 2008, B/V/36
- 34.Potvorov**, kostel sv. Mikuláše, svazkový pilíř. Foto: autor
- 35.Potvorov**, kostel sv. Mikuláše, přízdní pilíř s předsazeným polosloupkem, západní stěna podkruchtí. Foto:autor
- 36.Potvorov**, kostel sv. Mikuláše, okna, jižní stěna podkruchtí. Foto: autor
- 37.Potvorov**, kostel sv. Mikuláše, první patro tribuny, tympanon s malbou anděla. Foto: autor
- 38.Potvorov**, kostel sv. Mikuláše, křížový čtvrtpilíř s vloženým sloupkem, severozápadní roh tribuny. Foto: autor
- 39.Potvorov**, kostel sv. Mikuláše, křížový svazkový polopilíř, detail, západní stěna tribuny. Foto: autor

- 40. Potvorov**, kostel sv. Mikuláše, křížový svazkový polopilíř, detail, západní stěna tribuny. Foto: autor
- 41. Potvorov**, kostel sv. Mikuláše, vstup na schodiště v síle severní stěny, první patro tribuny. Foto: autor.
- 42. Potvorov**, kostel sv. Mikuláše, schodiště v síle severní stěny ústící do podstřeší. Foto: autor
- 43. Potvorov**, kostel sv. Mikuláše, koncha s motivem Majestas Domini. Pod freskou kvádrové zdivo. Reprodukce z: HAUSEROVÁ/BUKAČOVÁ 2008, B. /V. /33
- 44. Potvorov**, kostel sv. Mikuláše, gotické malby v apsidě, jižní stěna. Foto: Pavel Jánský
- 45. Potvorov**, kostel sv. Mikuláše, gotické malby v apsidě, severní stěna. Reprodukce z: HAUSEROVÁ/BUKAČOVÁ 2008, B. /V. /34
- 46. Potvorov**, kostel sv. Mikuláše, románská oltářní menza, apsida. Foto: autor
- 47. Potvorov**, kostel sv. Mikuláše, hlavní oltář, apsida. Foto: Pavel Jánský
- 48. Potvorov**, kostel sv. Mikuláše, boční oltář sv. Anny. Foto: Pavel Jánský
- 49. Potvorov**, kostel sv. Mikuláše, boční oltář se sousoším Kalvárie. Foto: Pavel Jánský
- 50. Potvorov**, kostel sv. Mikuláše, kazatelna, apsida. Foto: Pavel Jánský
- 51. Potvorov**, kostel sv. Mikuláše, předpokládaná podoba západní věže kostela. Reprodukce z: HAUSEROVÁ 2012, 173, obr. b)
- 52. Vinec**, kostel sv. Mikuláše. Reprodukce z: BRANIŠ 1892, 44

9 Seznam literatury

Edice pramenů

- CBD I — Gustav FRIEDRICH: Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae. Praha 1904-1907
- CDB II — Gustav FRIEDRICH: Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae. Praha 1912
- CDB III/1 — Gustav FRIEDRICH: Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae. Praha 1942
- CDB IV/1 — Gustav FRIEDRICH: Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae. Praha 1962
- FRB II — Josef EMLER: Fontes rerum Bohemicarum. Prameny dějin českých. Praha 1874
- RBM II — Josef EMLER: Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae. Praha, 1882
- RBM III — Josef EMLER: Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae. Praha 1890
- RDP — Václav Vladivoj TOMEK (ed.): Registra decimarum papalium. Praha 1873

Nepublikované prameny

Farní pamětní kniha II. díl., Potvorov 1897–1952 (Fara Kralovice)

Pamětní kniha obce Potvorov, založena roku 1947 (Knihovna Muzea a galerie severního Plzeňska v Mariánské Týnici, Sign. I/3–52)

Literatura

- BACHMANN 1940 — Erich BACHMANN: Sudetenländische Kunsträume im 13. Jahrhundert. Brünn / Leipzig, 1940
- BACHMANN 1977 — Erich BACHMANN: Vorromanische und romanische Architektur in Böhmen. In: SCHWARZENBERG/BACHMANN/MAŠÍN/FILLITZ 1977 — Karl SCHWARZENBERG / Erich BACHMANN / Jiří MAŠÍN / Hermann FILLITZ: Romanik in Böhmen. München 1977, 19–133
- BENEŠOVSKÁ/DRAGOUN/DURDÍK/CHOTĚBOR 2001 — Klára BENEŠOVSKÁ / Zdeněk DRAGOUN / Tomáš DURDÍK / Petr CHOTĚBOR: Architektura románská. Praha 2001
- BIRNBAUM 1929 — Vojtěch BIRNBAUM: Románské emporové kostely v Čechách. In: Sborník k 70. Narozeninám K. B. Mádl. Praha 1929, 49–60
- BIRNBAUM 1931 — Vojtěch BIRNBAUM: Románské umění, architektura. In: Dějiny výtvarného umění v Čechách. Praha 1931

- BERGMANN Rolf (ed.): *Mittelalterforschung in Bamberg*. Bamberg 2001, 74–79
- BĚLOHLÁVEK 1985 — Miloslav BĚLOHLÁVEK (ed): *Hrady, zámky, tvrže v Čechách, na Moravě a ve Slezsku IV. Západní Čechy*. Praha 1985, 271-272
- BLÁHOVÁ/FROLÍK/PROFANTOVÁ 1999 — Marie BLÁHOVÁ /Jan FROLÍK / Nad'a PROFANTOVÁ: *Velké dějiny zemí Koruny české I. Do roku 1197*. Praha 1999
- BRANIŠ 1890 — Josef BRANIŠ: *Jak píše historii českého umění*. Kutná Hora 1890
- BRANIŠ 1892 — Josef BRANIŠ: *Dějiny středověkého umění v Čechách*. Praha 1892, 44–46
- BRŮŽEK 1998 — Václav BRŮŽEK: *Florián Geispek z Griespachu ve stavovské společnosti předbělohorských Čech*. In: FÁK 1998, 11–17
- BUKAČOVÁ/FÁK 2007 — Irena BUKAČOVÁ/ Jiří FÁK: *Paměť krajiny II., Soupis drobných památek Kralovicka a Žihelska*. Muzeum a galerie severního Plzeňska v Mariánské Týnici 2007
- ČECHURA 2005 — Martin ČECHURA: *Archeologické výzkumy kostelů v západních Čechách*. In: *Archaeologia historica XXX*, Brno 2005, 359–376
- ČECHURA 2004 — Martin ČECHURA: *Poznámky k článku Jana Sommera Vlastnický kostel na návrší?* <http://ceskaplacka.sweb.cz/index.htm>, vyhledáno 10.3.2015
- DITTRICH 1983 — Tomáš DITTRICH: *Pozdně románské emporné kostely, stavěné v Čechách cisterciáky na úsvitu gotiky*. In: *Umění 13. století v Českých zemích*. Praha 1983, 149–169
- FÁK 1995 — Jiří FÁK (ed.): *850 let plaského kláštera (1145–1995): sborník příspěvků semináře „Vývoj a význam plaského kláštera pro české dějiny“ pořádaného v Mariánské Týnici ve dnech 31.5.–2.6.1995*
- FÁK 1998 — Jiří FÁK (ed.): *Gryspekové a předbělohorská šlechta. Kralovice a poddanská města: sborník příspěvků ze semináře konaného v Mariánské Týnici ve dnech 21.–23. května 1997*. Muzeum a galerie severního Plzeňska v Mariánské Týnici 1998
- FÁK 1998 — Jiří FÁK: *Zámek Kaceřov v historické ikonografii*. In: FÁK 1998, 56– 61
- FÁK 2005 — Jiří FÁK (ed.): *Plaský klášter a jeho minulý a současný přínos pro kulturní dějiny: sborník příspěvků ze semináře konaného v Plasích a Mariánském Týnci ve dnech 11. - 13. května 2005*. Muzeum a galerie severního Plzeňska v Mariánské Týnici 2005
- FÁK 2008 — Jiří FÁK: *Severní Plzeňsko na historických kolorovaných diapozitivech*. Muzeum a galerie severního Plzeňska v Mariánské Týnici 2008
- GRUEBER 1871 — Bernard GRUEBER: *Die Kunst des Mittelalters in Böhmen I. Romanische styl 1070–1230*. Wien 1871
- GUTH 1913 — Karel GUTH: *Kostel v Potvorově*. In: WIRTH 1913 — Zdeněk WIRTH (ed.): *Umělecké poklady Čech: sbírka významných děl výtvarného umění v Čechách od nejstarších dob do konce XIX. Století. Díl I*. Praha 1913
- HAUSEROVÁ 2012 — Milena HAUSEROVÁ: *Postřehy k okolnostem bádání a jejich interpretačním důsledkům*. In: *Svorník XX*. Praha 2012

- HEJNA 1976 — Antonín HEJNA: Venkovská opevněná sídla 10.–13. století v Čechách. In: Archeologické rozhledy XXVIII, 1976, 279–293
- HUBEL 2001 — Achim HUBEL: Überlegungen zum Bamberger Dom, Studien zur Bau und Restaurierungsgeschichte sowie zu den Skulpturen. In: BERGMANN 2001 — BERGMANN Rolf (ed.): Mittelalterforschung in Bamberg. Bamberg 2001, 74–79
- KLÁPŠTĚ 2005 — Jan KLÁPŠTĚ: Proměny českých zemí ve středověku. Praha 2005
- KRATOCHVÍL 2009 — Petr KRATOCHVÍL (ed.): Velké dějiny zemí koruny české. Architektura. Praha 2009
- KOČKA 1930 — Václav KOČKA: Dějiny politického okresu Kralovického. 1930, 197–206
- KOLÁŘ 1876 — Martin KOLÁŘ: Památky na Plzeňsku. Všeruby PA X. 1876, 250
- KUTHAN 2008 — Jiří KUTHAN: Splendor et Glori Regni Bohemiae. Praha 2008, 57–70.
- LEHNER 190 — Ferdinand Josef LEHNER: Dějiny umění národa českého 1/2. Praha 1905, 87–96
- LÍBAL 1949 — Dobroslav LÍBAL: O skupině českých pozdně románských kostelů. In: Cestami umění (sborník prací k 60. narozeninám A. Matějčka). Praha 1949, 57–66
- LÍBAL 1974 — Dobroslav LÍBAL (rec.): Recenze knihy A. Merhautové: Raně středověká architektura v Čechách. In: Umění XXII., 1974, 160–175
- MÁDL 1890 — Karel MÁDL: Z Prahy a z Čech. Praha 1890, 39–46
- MARTÍNEK/BUKAČOVÁ 2012 — Vojtěch MARTÍNEK / Irena BUKAČOVÁ: Románský kostel sv. Mikuláše v Potvorově – zvony. Potvorov 2012
- MAŠÍN 1954 — Jiří MAŠÍN: Románská nástěnná malba v Čechách a na Moravě. Praha 1954
- MENCL 1939 — Václav MENCL: románská architektura v zemích českých. In: POCHE 1939 — Emanuel POCHE (ed): Ročenka kruhu pro pěstování dějin umění 37, 38. Praha 1939, 19–41
- MENCL 1950 — Václav MENCL: Románská a gotická hlavice jako prostředek k datování české architektury. In: Zprávy památkové péče X, Praha 1950, 1–24
- MENCL 1960a — Václav MENCL: Vývoj okna v architektuře českého středověku. In: Zprávy památkové péče XX, Praha 1960, 181–198
- MENCL 1960b — Václav MENCL: Vývoj středověkého portálu v Českých zemích. In: Zprávy památkové péče XX, Praha 1960, 8–26
- MENCL 1965 — Václav MENCL: Panské tribuny v naší románské architektuře. In: Umění XIII. 1965, 29–58
- MENCL 1974 — Václav MENCL: České středověké klenby. Praha 1974
- MENCL/BENEŠOVSKÁ/SOUKUPOVÁ 1978 — Václav MENCL / Klára BENEŠOVSKÁ / Helena SOUKUPOVÁ: Předrománská a románská architektura v západních Čechách. Plzeň 1978

- MERHAUTOVÁ 1955 — Anežka MERHAUTOVÁ: Románské drobnosti. In: Zprávy památkové péče XV., Praha 1955, 196
- MERHAUTOVÁ-LIVOROVÁ 1959 — Anežka MERHAUTOVÁ-LIVOROVÁ: Cizí podněty a domácí tradice v románské architektuře Severozápadních Čech. In: Umění VII., Praha 1959, 228–249
- MERHAUTOVÁ 1971 — Anežka MERHAUTOVÁ: Raně středověká architektura v Čechách. Praha 1971
- MERHAUTOVÁ/TŘEŠTÍK 1983 — Anežka MERHAUTOVÁ/Dušan TŘEŠTÍK: Románské umění v Čechách a na Moravě. Praha 1983
- NEUWIRTH 1888 — Joseph NEUWIRTH: Geschichte der christlichen Kunst in Böhmen bis zum Aussterben der Přemysliden. Prag 1888, 219–225
- NOVÁČEK 2004 — Karel NOVÁČEK: Západní Čechy v 10. až 13. století. In: KUMPERA 2004 — Jan KUMPERA (ed.): Dějiny západních Čech. Díl I. Od pravěku po 18. Století. Plzeň 2004, 44–64
- NOVÁČEK 2010 — Karel NOVÁČEK a kol.: Kladrubský klášter 1115–1421. Osídlení-architektura-artefakty. Plzeň 2010
- NOVOTNÝ 1912 — Václav NOVOTNÝ: Od nejstarších dob do smrti knížete Oldřicha. České dějiny. Díl I., část 1. Praha 1912
- NOVOTNÝ 1913 — Václav NOVOTNÝ: Od Břetislava I. do Přemysla I. České dějiny. Díl I., část II. Praha 1913
- NOVOTNÝ 1928 — Václav NOVOTNÝ: Čechy královské za Přemysla I. a Václava I.: (1197-1253) České dějiny. Díl I., část 3. Praha 1928
- PALACKÝ 1848 — František PALACKÝ: Popis království českého. Praha 1848
- PODLAHA 1909 — Antonín PODLAHA: Posvátná místa Království českého. Řada první: arcidiecése pražská, díl III. Vikariáty: Kralovický, Vlašimský a Zbraslavský. Praha 1909, 92–96
- PODLAHA 1912 — Antonín PODLAHA: Soupis památek historických a uměleckých v království českém od pravěku do polovice XIX. Století. Politický okres Kralovický. Praha 1912, 203–212
- POCHE 1980 — Emanuel POCHE: Umělecké památky Čech (P-Š). Praha 1980
- PRIX 2009 — Dalibor PRIX: Pozdně románské Čechy. In: KRATOCHVÍL 2009 — Petr KRATOCHVÍL (ed): Velké dějiny země Koruny české. Tematická řada. Architektura. Praha 2009
- PROFOUS 1951–1957 — Antonín PROFOUS: Místní jména v Čechách III-IV. Praha 1951–1957, 447
- RADOVÁ-ŠTIKOVÁ 1979 — Milada RADOVÁ-ŠTIKOVÁ: České románské stavitelství v 11. až 13. století, In: Dějiny věd a techniky. Praha 1979
- RADOVÁ-ŠTIKOVÁ 1993 — Milada RADOVÁ-ŠTIKOVÁ: K popisu kostela ve Vroutku. In: Zprávy památkové péče LIII, 1993, 146–147

- RADOVÁ-ŠTIKOVÁ/ŠKABRADA 1976 — Milada RADOVÁ-ŠTIKOVÁ / Jiří ŠKABRADA: Příspěvek k poznání románských stavebních postupů. In: Umění XXIV, 1976, 274–278
- ROYT 2002 — Jan ROYT: Středověké malířství v Čechách. 2002
- SCHÜTZ/MÜLLER 1989 — Bernhard SCHÜTZ / Wolfgang MÜLLER: Deutsche Romanik. Breisgau 1989, 298–301
- SEDLÁČEK 1909 — August SEDLÁČEK: Místopisný slovník historický království českého. Praha 1909
- SEDLÁČEK 1905 — August SEDLÁČEK: Hrady, zámky a tvrze království českého XIII. Praha 1905
- ŠIMÁK 1938 — Josef Vítězslav ŠIMÁK: Středověká kolonisace v zemích českých. České dějiny. Díl I., část 5. Praha 1938
- ŠIMÁNKOVÁ 1958 — Eva ŠIMÁNKOVÁ: K počátkům žebrové klenby v české středověké architektuře. In: Zprávy památkové péče XVIII, Praha 1958, 166–167
- SOMMER 2004 — Jan SOMMER: Vlastnický kostel na návrší? <http://ceskaplacka.sweb.cz/archiv/placka28.htm>, vyhledáno 10.3. 2015
- SUCKALE/HÖRSCH/RUDERICH/SMIDT 2002 — Robert SUCKALE / Markus HÖRSCH / Peter RUDERICH / Peter SMIDT: Bamberg – Ein Stadtführer. Bamberg 2002
- ŠUSTA 1935 — Josef ŠUSTA: České dějiny. Díl II. Část I. Soumrak Přemyslovců a jejich dědictví. Praha 1935
- TOMAN 2004 (ed.) — Rolf TOMAN: Romanesque: architecture, sculpture, painting. Königswinter 2004
- TOMASZEWSKI 1974 — Andrzej TOMASZEWSKI: Romanskie kościoły z emporami zachodnimi na obszarze Polski, Czech i Węgier. Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdansk 1974
- VANÍČEK 2000 — Vratislav VANÍČEK: Velké dějiny zemí Koruny české II. 1197–1250. Praha 2000
- VANÍČEK 2002 — Vratislav VANÍČEK: Velké dějiny zemí Koruny české III. 1250–1310. Praha 2002
- VARHANÍK 1999 — Jan VARHANÍK: Středověký vesnický kostel jako refugium. In: Archaeologia historica XXIV. Brno 1999
- VELÍMSKÝ 2002 — Tomáš VELÍMSKÝ: Hrabišici, páni z Rýzmburka. Praha 2002
- VELÍMSKÝ 2011 — Tomáš VELÍMSKÝ: Exegi monumentum, svědectví pozdně románského tribunového kostela sv. Mikuláše v Potvorově. In: DOLEŽALOVÁ/MEDUNA 2011 — Eva DOLEŽALOVÁ / Petr MEDUNA (ed.): Co můj kostel dnes má, nemůže kníže odnít. Věnováno Petru Sommerovi k životnímu jubileu. Praha 2011
- VLČEK/SOMMER/FOLTÝN 1998 — Pavel VLČEK / Petr SOMMER / Dušan FOLTÝN: Encyklopedie českých klášterů. Praha 2008

- VŠETEČKOVÁ 1995 — Zuzana VŠETEČKOVÁ: Nástěnné malby v bývalé královské kapli v Plasech a vliv plaského kláštera na monumentální malbu v kostele v Potvorově, Kožlanech a Plané nade Mží. In: Jiří FÁK (ed.) 1997, 40–43.
- WINTERFELD 1979 — Dethard von WINTERFELD: Der Dom in Bamberg Die Baugeschichte bis zur Vollendung im 13. Jahrhundert. Berlin 1979
- VOCEL 1852 — Jan Erazim VOCEL: Bericht über Kunst-Archäologische Bereisung Böhmens. Wien 1852
- VOCEL 1854 — Jan Erazim VOCEL: Starožitnická cesta prof. Wocela po Čechách. In: Časopis Vesna 115, Vídeň 1854.
- VOCEL 1857 — Jan Erazim VOCEL: Kostely románského slohu v Čechách. In: Památky archeologické a místopisné 2, 1857, 118–124
- ZAVŘEL 1993—Jan ZAVŘEL: Stavební materiál kostela sv. Jakuba Většího ve Vroutku. In: Zprávy památkové péče LIII, Praha 1993, 150
- ŽEMLIČKA 1990—Josef ŽEMLIČKA: Přemysl Otakar I. Panovník, stát a česká společnost na prahu vrcholného feudalismu. Praha 1990
- ŽEMLIČKA 1997—Josef ŽEMLIČKA: Čechy v době knížecí 1034–1198. Praha 1997
- ŽEMLIČKA 2002 — Josef ŽEMLIČKA: Počátky Čech královských 1198–1253. Proměna státu a společnosti. Praha 2002

Nepublikované rukopisy

- KOČKA 1930 — Václav KOČKA: Dějiny politického okresu Kralovického. 1930, 197–206
- BUKAČOVÁ 2008 — Irena BUKAČOVÁ: Historický a archivní průzkum kostela sv. Mikuláše. In: HAUSEROVÁ/BUKAČOVÁ 2008 — Milena HAUSEROVÁ/ Irena BUKAČOVÁ: Potvorov – kostel sv. Mikuláše, stavebně historický průzkum. Praha 2008 (NPÚ, ÚOP v Plzni, Sign. O 037-4-24583)
- BULKOVÁ 2010 — Martina BULKOVÁ: Průzkum kostela sv. Petra a Pavla v Dolním Jamném (Nepublikovaná bakalářská práce na FF Západočeské univerzity v Plzni), Plzeň 2010
- DVOŘÁK 1998 — Otakar DVOŘÁK: Potvorov, kostel. Mříž. Návrh řešení. Plzeň 1998 (NPÚ, ÚOP v Plzni, Sign. O 034-4-22788)
- GÁJA 2008 — Robert GÁJA: Románské emporové kostely v Čechách a jejich zakladatelé (nepublikovaná diplomová práce FF UK v Praze), Praha 2008
- HAUSEROVÁ/BUKAČOVÁ 2008 — Milena HAUSEROVÁ/ Irena BUKAČOVÁ: Potvorov – kostel sv. Mikuláše, stavebně historický průzkum. Praha 2008 (NPÚ, ÚOP v Plzni, Sign. O 037-4-24583)
- KAMENICKÁ 2010 — Eva KAMENICKÁ: Nálezová zpráva ze záchranného archeologického výzkumu kostela sv. Mikuláše v Potvorově. Plzeň 2010 (NPÚ, ÚOP v Plzni, Sign. O 037-4-24736)

- KOSTROUNOVÁ 2011 — Tereza KOSTROUNOVÁ: Skupina pozdně románských kostelů v severozápadních Čechách (nepublikovaná diplomová práce KTF UK v Praze), Praha 2011
- KYNCLOVÁ 2009 — Markéta KYNCLOVÁ: Restaurátorský záměr. Kostel sv. Mikuláše v Potvorově – kamenné architektonické prvky. Louny 2009 (NPÚ, ÚOP v Plzni, Sign. RZ 2599)
- KYNCLOVÁ 2013 — Markéta KYNCLOVÁ: Restaurátorská zpráva. Románské pískovcové portály, sloupy a pilastry z interiéru kostela sv. Mikuláše v Potvorově. Stradonice 2013 (NPÚ, ÚOP v Plzni, Sign. RZ 2831)
- MADZÁK 2014 — Ondřej MADZÁK: Rakovnický děkanát v pozdním středověku (nepublikovaná diplomová práce FF UK v Praze), Praha 2014
- PRIX 1989 — Dalibor PRIX: Podoby a funkce podélných jednolodních tribunových kostelů 12. a první poloviny 13. století v Čechách (nepublikovaná disertační práce na ÚDU ČSAV v Praze), Praha 1989
- RATAJ 2009 — Jiří RATAJ: Restaurátorské záměry na obnovu dřevěného mobiliáře. 2009 (NPÚ, ÚOP v Plzni, Sign. RZ 2598)
- RINEŠ 2009 — Jiří RINEŠ: Potvorov kostel sv. Mikuláše – obnova odvodnění paty kostela. Praha 2009 (NPÚ, ÚOP v Plzni, Sign. O 034-4-24738)
- RYANTOVÁ 2009 — Tereza RYANTOVÁ: Vznik a prvotní vývoj raně a vrcholně středověkého sakrálního centra při románském tribunovém kostele sv. Jakuba většího ve Vrutku u Podbořan (nepublikovaná bakalářská práce KTF UK v Praze), Praha 2009
- RYŠAVÝ 1983 — Vratislav RYŠAVÝ: Potvorov – kostel sv. Mikuláše, stručný popis a zhodnocení objektu. Plzeň 1983 (NPÚ, ÚOP v Plzni, Sign. O 037-4-19071)
- STRÁNÍK 2005 — Daniel STRÁNÍK 2005: Problematika raných sídel šlechty při vlastnických kostelech v Čechách (Nepublikovaná bakalářská práce na FF Západočeské univerzity v Plzni), Plzeň 2005